

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS LXXXII.

**HUNGARIA
SZEGED
1985**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS LXXXII.

HUNGARIA
SZEGED
1985

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság

DR. ANDERLE ÁDÁM, DR. CSATÁRI DÁNIEL, DR. GAÁL ENDRE,
DR. KRISTÓ GYULA, DR. MAKK FERENC, DR. SERFŐZŐ LAJOS

Redegit

DR. FERENC MAKK

Szerkesztette

DR. MAKK FERENC

Műszaki szerkesztő

DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324—6965

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

KIKNEK AZ ÉLÉN ÁLLOTT LEVENTE?

(Egy konsztantinoszi hely értelmezéséhez)

A magyar őstörténet vitathatatlanul legértékesebb írott forrása a tudós bizánci császárnak, Bíborbanszületett Konsztantinosznak (913—959) „A birodalom kormányzása” (De administrando imperio) című munkája, amely a X. század közepén keletkezett.¹ Különösen fontosak történetünk legkorábbi időszakának tanulmányozásához a konsztantinoszi mű 38., 39. és 40. fejezetei,² amelyeknek csaknem minden szavát a hazai és a nemzetközi tudományos élet — különböző szempontokból — többszörösen is tüzetes vizsgálat alá vetette a bennük rejlő számos probléma miatt.³ Újabban Györffy György foglalkozott a kabar kérdés kapcsán a 39. és a 40. fejezetekkel. Tanulmányában egyebek mellett a magyarokhoz csatlakozott kabarok eredetének, három törzsük etnikai összetételének, Kárpát-medencei megtelepülésük földrajzi kereteinek problematikáját tárgyalta az ide vonatkozó írásos kútfők tanulságai alapján.⁴

A konsztantinoszi mű 39. és 40. fejezetének szövegezése nyomán Györffy úgy foglalt állást, hogy a 894. évi magyar—bolgár háború kezdetén a — Simeon bolgár cár országára bizánci szövetségben — támadó magyar sereget etnikailag kabarok alkották, s ennek a kabar népességű hadseregnek Árpád nagyfejedelem fia, Levente — mint a magyarokhoz csatlakozott három kabar törzs fejedelme — állott az élén.⁵

Györffy ezt a véleményét már korábban is több alkalommal megfogalmazta, amikor azt vizsgálta, hogy a különböző kazár uralmi intézmények hogyan s milyen formákban jelentkeztek és éltek tovább a magyar törzsszövetség, illetve a magyar államiság keretein belül. Főbb megállapításainak lényege a következőkben foglalható össze. A kazár fennhatóság alatt élő magyar törzsszövetségben egy időre a kende (kündü) és a gyula méltóságok révén kettős fejedelemség formájában meghonosodott a türk-kazár kettős királyság intézménye. Minthogy pedig a kazár birodalomban a meghódított és csatlakozott népek élére a kagán, a kazár uralkodó a saját öccsét, a mindenkori trónörököszt állította, ennek analógiájára a hódolt népek, az ún. katonai segédnépek élére a magyaroknál is a mindenkori trónörökös herceg került. Etelköz-

¹ MORAVCSIK GY.: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. (továbbiakban: MORAVCSIK 1934.) 143., 156.; CZEGLÉDY K.: Árpád és Kurszán. Zalai Tükör 1975/2. 58.; HAJDÚ P.—KRISTÓ GY.—RÓNA-TAS A. (szerk.): Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I/2. Bp. 1976. 152.; SZÁDECZKY—KARDOS S.: A magyar őstörténet és bizánci forrásai. Magyar Tudomány 1980/5. 354.

² MORAVCSIK GY.: Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: MORAVCSIK 1950.) 170—178. Újabban ld. MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 42—49.

³ E fejezeteket részletesen és behatóan tárgyalja — a különböző nézetek ismertetése és gazdag szakirodalom felhasználása mellett — KRISTÓ GY.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 11—228.

⁴ GYÖRFFY GY.: A kabar kérdés. Forrás 15 [1983/7. (továbbiakban: GYÖRFFY 1983.)] 20—28.

⁵ GYÖRFFY 1983. 20.

ben Álmos volt az egyik fejedelmi méltóság (a gyula cím) birtokosa, s ekkor a kazároktól elszakadt és a magyarokhoz csatlakozott kabar törzsek feje Álmos legidősebb fia, Árpád lett. A honfoglalás idején viszont Árpád, mint a magyar törzsszövetségben a gyula méltóság viselője, legidősebb fiát, Leventét tette meg a három kabar törzs főnökének.⁶ E nagy horderejű koncepció egészével nem kívánunk foglalkozni, hanem arra a kérdésre igyekszünk választ keresni, hogy a 894—895. évi magyar—bolgár háborúskodás idején⁷ valójában kiknek az élén állott Levente.

A kérdés megválaszolásához szükségünk van a megfelelő konsztantinoszi helyek görög szövegére s ennek magyar fordítására.

40. Περὶ τῶν γενεῶν τῶν Καβάρων καὶ τῶν Τούρκων

Πρώτη ἢ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἢ prorρηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη (τοῦ) Κουρτουγερμάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γενάχ, ἑβδόμη Καρῆ, ὄγδοη Κασῆ. Καὶ οὕτως ἀλλήλοις συναφθέντες, μετὰ τῶν Τούρκων οἱ Κάβαροι εἰς τὴν τῶν Πατζινακίτων κατῶκησαν γῆν. Μετὰ δὲ ταῦτα παρὰ Λέοντος, τοῦ φιλοχρίστου καὶ αἰοδίμου βασιλέως, προσκληθέντες διεπέρασαν, καὶ τὸν Συμεὼν πολεμήσαντες κατὰ κράτος αὐτὸν ἤττησαν, καὶ ἐξελάσαντες μέχρι τῆς Πρεσθλάβου διῆλθον, ἀποκλείσαντες αὐτὸν εἰς τὸ κάστρον τὸ λεγόμενον Μουνδράγα, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν χώραν ὑπέστρεψαν. Τῷ δὲ τότε | καιρῷ τὸν Λιούντικα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπαδῆ εἶχον ἄρχοντα. Μετὰ δὲ τὸ πάλιν τὸν Συμεὼν μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων εἰρηνεῦσαι καὶ λαβεῖν ἄδειαν διεπέμψατο πρὸς τοὺς | Πατζινακίτας, καὶ μετὰ αὐτῶν ὠμοφώνησεν τοῦ καταπολεμῆσαι καὶ ἀφανίσει τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅτε οἱ Τούρκοι πρὸς ταξίδιον ἀπῆλθον, οἱ Πατζινακίται μετὰ Συμεὼν ἤλθον κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ τὰς αὐτῶν φαμίλιας παντελῶς ἐξηφάνισαν, καὶ τοὺς εἰς φύλαξιν τῆς χώρας αὐτῶν Τούρκους ἀπ' ἐκεῖσε κακιγκάκως ἀπέδιώξαν.

40. A kabarok és a türkök törzseiről

Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jeneh, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le. Ezután Leó, a krisztusszerető és dicső császár hívására átkeltek a Dunán és megtámadván Simeont, teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek

⁶ Így pl. GYÖRFFY GY.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. (továbbiakban: GYÖRFFY 1959.) 79., 83—84.; GYÖRFFY GY.: Legenda és valóság Árpád személye körül. Kortárs 21 (1977) 1. sz. 105., 109.

⁷ A Levente vezette magyar hadjárat datálása bizonytalan. 894-re teszi az eseményt pl. GYÖRFFY GY.: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 1973/7. 8.; FODOR I.: Verecke híres útján... Bp. 1975. 232. 895 mellett foglal állást pl.: PAULER GY.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 31—32.; HECKENAST G.: Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. 36.

saját földjükre. Abban az időben Liüntika, Árpád fia volt a fejedelmük. Miután azonban Simeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették és a földjük őrzésére *hátrahagyott* türköket gonoszul kiűzték onnét.⁸

A kritikus szövegrész — a 40. fejezet negyedik mondata — Moravcsik fordításában így hangzik: „Abban az időben Liüntika [Levente], Árpád fia volt a fejedelmük.”⁹ Mint előbb már említettük, Györffy véleménye szerint Levente a kabar törzsek vezére, illetve fejedelme volt.¹⁰ E tételének bizonyítására legfrissebb tanulmányában — első ízben — *nyelvtani-filológiai* érvet igyekezett segítségül hívni. A következőképpen fogalmaz: „Arra, hogy az idézett szöveg vége [ti. a 40. fejezet negyedik mondata] a görögben a kabarokra vonatkozik, J. Marquart 1903-ban hívta fel a figyelmet, s így *kétségtelen* [kiemelés tőlem: M. F.], hogy a magyarokhoz csatlakozott három kabar törzs »fejedelmek« 894-ben Árpád »nagyfejedelem« fia, Levente herceg volt.”¹¹ Valóban Marquart alapvető fontosságú munkájában a 40. fejezet fentebb idézett második, harmadik és negyedik mondatával kapcsolatban ezt írta: „Itt mindenütt a *Κάβαροι* [ti. a második mondatban előforduló *kabarok*] szerepelnek alanyként, s ebből az adódik, hogy *Λιούντις-τ* [helyesen *Λιούντικας-τ*] a kabarok főnökének, nem pedig a magyarok hercegének kell tekinteni.”¹² Egyébként Marquart itt nem állt meg, hanem

⁸ MORAVCSIK 1950. 174—177.

⁹ MORAVCSIK 1950. 177. — E rövidke mondattal kapcsolatban a szakirodalomban számos probléma vetődött fel. A hadjárat időpontjának bizonytalanságára már utaltunk. A kutatás során az a kérdés is megfogalmazódott, hogy Levente egyáltalán Árpád fia volt-e, mivel Konsztantinosz később nem említi őt meg a honfoglaló vezér fiainak felsorolásakor (MORAVCSIK 1950. 178.). Erre ld. pl. J. B. BURY: *The Treatise De administrando imperio*. Byzantinische Zeitschrift 1906. 563. l. jegyz.; GYÖRFFY GY.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archaeológiai Értesítő 97 (1970) (továbbiakban: GYÖRFFY 1970.) 197. A nyilvánvaló ellentmondás feloldása érdekében néhányan — így pl. PAULER (i. m. 32.) — azonosították őt Tarhossal, akit a bizánci császár Árpád első fiának nevezett. Van olyan nézet is, mely szerint a bolgár háborúban részt vevő Levente és a törzsszövetség korábbi vezetője, Lebedias (Levedi) egy s ugyanaz a személy volt (H. GRÉGOIRE: *Le nom et l'origine des Hongrois*. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Leipzig 1937. 635—636.). Vita tárgya volt nevének hangalakja és jelentése is (ld. GYÓNI M.: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórvány- emlékei. Bp. 1943. 82—83.). Nem bizonyult egyértelműnek a neve mellett szereplő görög *ἄρχων* szó fordítása sem, hiszen értelmezték már seregvezérnek, törzsfőnöknek, fejedelemnek, sőt — Árpád után uralkodó — nagyfejedelemnek is (utóbbira ld. KRISTÓ: i. m. 182.). Mi — bizánci forrásunknak hittel adva — elfogadjuk azt, hogy Levente Árpád fejedelem gyermeke — talán elsőszülött fia — volt, aki seregvezérként vett részt a bolgárok elleni harcokban. Viszonylag korán és elég fiatalon — feltehetően a honfoglalás idején, még jóval Árpád halála előtt — meghalt (ld. ehhez HECKENAST: i. m. 36., 37.). VAJAY szerint Levente legidősebb fia volt Árpádnak, s a 895-ös bolgár háborúban esett el (Sz. de VAJAY: *Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte 862—933*. Mainz 1968. 26.). Feltehetően Leventének fiúgyermeke nem volt, s emléket a X. század közepén a tudós császár számára nem a magyarországi informátorok (Tormás, Bulcsu és kísérete), hanem a 894—895-ös háborús időszak eseményeire vonatkozó bizánci feljegyzések őrizték meg. Arra, hogy e vonatkozásban Bíborbanszületett Konsztantinosz kétféle információval rendelkezett, már felhívta a figyelmet BURY is (i. m. 563.); ehhez ld. még MORAVCSIK 1934. 156.; GYÖRFFY 1970. 197.

¹⁰ Ld. pl. GYÖRFFY 1959. 83., 84.; GYÖRFFY 1983. 20.

¹¹ GYÖRFFY 1983. 20. — Hasonlóan még Magyarország története I/2. Főszerk.: SZÉKELY GY. Bp. 1984. (a vonatkozó rész GYÖRFFY GY. munkája) 1632. Újabb, igen óvatos feltevés nem tartja teljesen kizártnak azt, hogy Levente lehetett esetleg a kabarok főnöke, de ugyanakkor nem tekintik valószínűnek a kabarok részvételét a bolgárok elleni háborúban. Ehhez ld. TÓTH S.: Kabarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 1984. 109., 111.

¹² J. MARQUART: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig 1903. 52. 5. jegyz.

merészen tovább fűzte gondolatait, s úgy vélte, hogy mind Álmos, mind pedig Árpád etnikailag a kabarokhoz tartoztak, kabar származásúak voltak.¹³ Vizsgáljuk meg azonban közelebbről Marquart — meglehetősen tömör — nyelvtani érvelését, amely Györffy nézetének filológiai alátámasztására szolgált. Marquart egészen nyilvánvalóan arra gondolt, hogy miután a 40. caput második mondatában a *Κάβαροι* jelenti az alanyt, s a harmadik és a negyedik mondat viszont főnévi alanyt nem tartalmaz, ezért e két mondat logikai alanyának is a *Κάβαροι* szó tekintendő. Nyelvtanilag azonban nem ilyen egyszerű a helyzet, hiszen a harmadik görög mondatnak van saját grammatikai alanya, mégpedig több is. Ezek a következő melléknévi igenevek: *προσκληθέντες* (a 'hívok' jelentésű *προσκαλέω*), *πολεμήσαντες* (a 'haddal megtámadok' jelentésű *πολεμέω*), *ἐξελάσαντες* (az 'űzők, vonulok' jelentésű *ἐξελαύνω*) és *ἀποκλείσαντες* (a 'bezárok' jelentésű *ἀποκλείω* igéből származó) participiumok. Ezek az alanyként funkcionáló többes számú hímnemű melléknévi igenevek értelem szerint a grammatikai egyeztetés szabályai alapján csak egy — korábban szereplő — hímnemű többes számú főnévre vonatkozhatnak. E követelménynek az előző — második — mondatban három főnév, mégpedig három népnév is eleget tesz: ezek a türkök (a görög szövegben *τῶν Τούρκων*; pluralis Genitivus), a kabarok (a görögben *οἱ Κάβαροι*; pluralis Nominativus) és a besenyők (a görögben *τῶν Πατζινακιτῶν*; pluralis Genitivus). Valószínűnek kell tartanunk: Marquartot előbb idézett véleménye megfogalmazásában az a meggondolás vezethette, hogy a 40. fejezet harmadik mondatában alanyként szereplő többes számú hímnemű participiumok grammatikailag csak az előző mondatban hímnemű pluralis Nominativusban álló főnévre [ti. a *Κάβαροι*-ra] vonatkozhatnak. A De administrando imperio szövegének átolvasása azonban meggyőzhet bennünket arról, hogy — a bizánci császár nyelvhaszználatában — alanyként funkcionáló participiumok esetenként nem az előző mondat alanyára, hanem más szóra utalnak.

Ennek illusztrálására nézzük meg Bíborbanszületett Konsztantínosz műve 30. fejezete egy részét s annak magyar fordítását. E passzus a dalmaták (horvátok) és az avarok egyik összecsapását beszéli el, amelyben az avarok cselvetése nyomán a Salona városából kitémadó dalmata katonák (*οἱ ταξεῶται*) pórul járnak. Ezt az avarok ellentámadása követi.

'Επει οὖν κατὰ τὸ σὺνηθες αἰθις οἱ ταξεῶται ἀπεστάλησαν ἀπὸ Σαλῶνος, ἦσαν δὲ οὐκ ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἕτεροι, ταῦτα ἐκεῖνοις | καὶ οὗτοι κατὰ βουλὰς ἔθεντο. Διεπέρασαν οὖν κατ' αὐτῶν, ἐντυχόντες δὲ αὐτοῖς συνηγμένοις ὁμοῦ, οὐχ, ὡς τὸ πρότερον, ἐσκορπισμένοις, οὐ μόνον οὐδὲν οὐκ ἐποίησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ πάντων δεινότατα ἔπαθον. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐσφάγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐχειρώθησαν ζῶντες, καὶ οὐδεὶς ἐκείνων τῶν χειρῶν ἐξέφυγεν. Ἐξετάσαντες δὲ αὐτοῦς, τίνες τε καὶ ὅθεν εἰσίν, καὶ ἀναμαθόντες, ὅτι ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὴν εἰρημένην πληγὴν, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ τόπου αὐτῶν ἐρευνήσαντες, καὶ ὅσον ἐξ ἀκοῆς ἀρεσθέντες, ἐκράτησαν τοὺς ζῶντας δεσμίους, καὶ ἐνεδύσαντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καθὰ ἐκεῖνοι, καὶ δὴ τοὺς ἵππους ἀναβάντες, <λαβόντες> ἐπὶ χεῖρας τὰ τε φλάμμουλα καὶ τὰ λοιπὰ σημεῖα, ἃ ἐπεφέροντο μετ' αὐτῶν, | ἀπῆραν πάντες φοσσατικῶς καὶ κατὰ τῆς Σαλῶνος ὥρμησαν.

¹³ MARQUART: i. m. 52.

Miután tehát szokás szerint ismét kiküldték a helyőrséget Szalónából — de ezek nem ugyanazok voltak, hanem mások —, ezek is ugyanazt a tervet forgatták elméjükben, mint amazok. Átkeltek hát ellenük, de minthogy egy tömegben találták őket, nem pedig, mint előbb, szétszóródva, nemcsak hogy semmire sem mentek, hanem rettenetesen jártak. Ugyanis közülük egyeseket megöltek, a többiek pedig élve kerültek kézre, és egyikük sem menekült még amazok kezéből. Miután az *avarok* kifaggatták őket, hogy kik és honnan valók, és megtudták, hogy tőlük szenvedték el az említett csapást, és még lakóhelyük minémiségéről is tudakozódtak, s azt úgy hallomásból megkedvelték, az életben maradtakat fogságban tartották, s a ruháikat magukra öltötték úgy, mint amazok, s aztán felültek lovaikra, s a zászlóikat és egyéb jelvényeket, melyeket *azok* magukkal hoztak, kezükbe vevén, valamennyien felkerekedtek hadi rendben és elindultak Szalóna ellen.¹⁴

Világos a tartalmi szövegösszefüggésből, hogy az idézett görög szöveg negyedik mondatában szereplő participiumok (*Εξετασάντες, ἀναμαθόντες, ἐρευνήσαντες, ἀναβάντες, λαβόντες*) az *avarokra* utalnak [amit Moravcsik az egyértelműség kedvéért fordításában fel is tüntet], s nem az előző, harmadik mondatban olvasható alanyokra (*Οἱ μὲν, οἱ δὲ λοιποὶ, οὐδεις*) amelyek vitathatatlanul a dalmatákat (horvátokat) jelölik.

Ennek alapján nyilvánvaló: nyelvtanilag egyáltalán nem dönthető el *kétségtelen* egyértelműséggel az, hogy a 40. fejezet második mondatában található három népnév közül melyikre vonatkozik a harmadik mondatban levő négy görög melléknévi igenév. Természetesen akikre a participiumok utalnak, tehát akik Bölcs Leó császár hívására megtámadták a bolgárokat, azok *birták* (a görögben: *εἶχον*) vezérükül a negyedik mondat tanúsága szerint Árpád fiát, Leventét. Minthogy szerintünk nyelvtani — filológiai eszközökkel nem lehet megállapítani a 40. fejezet harmadik és negyedik mondatának konkrét logikai alanyát, ezért nézzük meg, vajon tartalmi érvek segítségével megoldható-e a probléma.¹⁵

A három népnév (sorrendben: türkök, kabarok, besenyők) közül azonnal megállapítható — a történeti események ismeretében — az, hogy a 40. fejezet harmadik mondatában alanyként funkcionáló participiumok a besenyőkre nem vonatkozhatnak, hiszen Bölcs Leó uralkodása idején (886—912) szövetségi kapcsolat besenyők és bizánciak között a bolgárok ellen nem létesült. Ugyanígy nem tudunk arról sem, hogy VI. Leó császár valaha is segítségül hívta volna a kabarokat Simeon cár Bulgáriája ellen.¹⁶ Viszont közismert számos más forrásból is, hogy Bölcs Leó a birodalmát pusztító bolgárokkal szemben a türkökkel (azaz a magyarokkal) lépett szövetségre.¹⁷ Ily módon az idézett harmadik konsztantinoszi mondat participiumai a türkökre utalnak. Ezt erősíti meg egy másik — magából a konsztantinoszi szövegből származó — belső tartalmi érv is. A 40. fejezet harmadik mondatában leírt s a Bulgáriát ér t

¹⁴ MORAVCSIK 1950. 140—143.

¹⁵ Egyébként már BURY is (i. m. 563. 1. jegyz.) megkérdőjelezte MARQUART interpretációját. — R. J. H. JENKINS a vonatkozó helyhez írt kommentárjában e kérdéssel kapcsolatban nem foglalt állást (Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio II. Commentary. London 1962. 151.).

¹⁶ Bölcs Leó uralkodásának történetére ld. G. OSTROGORSKY: Histoire de l'état byzantin. Paris 1969. 269—287.

¹⁷ Ezeket ld. magyar fordításban GYÖRFFY GY.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Bp. 1975.² 106—107., 109., 126., 211.

pusztító betörés után Simeon cár a besenyőkkel — a csatlakozott kabarokat is magukban foglaló *türkök* s nem önmagukban a kabarok ellen — kötött szövetséget az ötödik mondat tanúsága alapján, s ezt követően bosszúból a besenyők és a bolgárok közösen támadtak a türkök földjére a hatodik mondat leírása szerint. Ebből pedig csak az a következtetés adódhat, hogy a bolgár föld ellen császári hívásra lezajlott támadás a türkök nevéhez fűződik, tehát a negyedik mondat participiumai rájuk — s nem a kabarokra. — vonatkoznak. Ez viszont azt jelenti, hogy ugyancsak a türkök képezik a 40. fejezet negyedik mondatának logikai alanyát is: azaz *Levente a türkök (mégpedig a bolgárok ellen vonuló türk sereg) vezére (ἄρχων-ja) volt.*

Befejezésül így összegezhethetjük a konsztantinoszi mű 40. fejezetének negyedik mondatával kapcsolatos megjegyzéseinket. A Bizáncot ért sikeres bolgár támadás után Bölcs Leó császár szövetségre lépett a türkökkel, akik Árpád fejedelem egyik fiának, Leventének seregvézéri irányításával jelentős — minden bizonnyal törzsszövetségi alapon szervezett¹⁸ — haderőt küldtek a bizánciak segítségére. Természetesen nem lehet kizárt — sőt más példa alapján lehetséges¹⁹ — az, hogy a Bölcs Leó hívására Bulgáriára zúduló türk seregben a had zömét alkotó magyarok mellett kabarok is harcoltak.

Véleményünk szerint sem nyelvi-filológiai, sem tartalmi-logikai érvek nem igazolják azt, hogy Árpád fejedelem fia, a trónörökös Levente lett volna a magyar törzsszövetséghez csatlakozott három kabar törzs fejedelme. Ebből pedig egyenesen következik: nem látjuk bizonyítottnak azt sem, hogy a honfoglalás körüli időkben a mindenkori trónörökös állt volna a meghódított, illetve csatlakozott néprészek élén.²⁰

¹⁸ A Levente vezette sereg törzsszövetségi jellegére gondolt már KRISTÓ: i. m. 182. — A Levente neve mellett olvasható *ἄρχων* szónak seregvézérként, seregvezetőként való értelmezését lehetővé teszi az, hogy a bizánci császár nyelvhasználatában e szó 'előljáró, vezető, főember, főnök' jelentése jól dokumentálható (ld. pl. MORAVCSIK 1950. 70. old. 90., 101. sor, 130. old. 127., 136., 142., 149. sor, 232. old. 31. sor, 236. old. 80. sor, 246. old. 20., 25. sor).

¹⁹ Erre ld. KRISTÓ: i. m. 149., 230.; ld. még GYÖRFFY 1983. 20.

²⁰ Külön kérdés az, hogy GYÖRFFY koncepciójában a kazár analógiától eltérően a magyar törzsszövetségben miért a második fejedelem (az ún. gyula) örököse — s nem a szakrális főfejedelem (az ún. kündü) örököse — került a csatlakozott, ill. hódoltatott törzsek élére! A kazár birodalomban ugyanis a katonai segédnépek vezetésével a szakrális uralkodó (a kagán) trónörökösét bízták meg. Ezt az ellentmondást már GYÖRFFY is kénytelen volt észrevenni, s válaszként a következőket írta: „a hódolt nép jövedelmi forrás volt, mely egy hercegségnek [ti. a trónörökös hercegnek] anyagi alapot teremtett, míg a katonai segédnép adózása nem volt számottevő” (GYÖRFFY 1959. 83.). Ugy véljük azonban, hogy ez az érv nem állja meg a helyét. Sajnos nem tudjuk, hogy milyen nagyságú jövedelmi forrással rendelkezett akár egyetlen törzs is. De az tény, hogy minden egyes törzsnek megfelelő módon el kellett tartania saját — nem kis hatalommal és kísérettel rendelkező — törzsfőnökét. Három törzs, esetünkben a három csatlakozott kabar törzs pedig nyilvánvalóan (ha tényleg ez lett volna a feladata) illő eltartást tudott volna biztosítani egy — a kündü családjához tartozó — törzsszövetségi trónörökösnek is, mint közös főnökének.

Ferenc Makk

A LA TÊTE DE QUI SE TROUVAIT LEVENTE?

(A l'interprétation d'un endroit de Constantin)

Dans cet article, l'auteur fait des observations sur quelques phrases du chapitre 40. de l'oeuvre intitulée *De administrando imperio* de l'empereur de Byzance Constantin Porphyrogénète.

L'essentiel de ces observations est le suivant: ni des arguments linguistiques ou philologiques, ni des arguments logiques ou analytiques ne justifient l'opinion selon laquelle dans la guerre hungaro-bulgare de 894—895 le prince Levente aurait attaqué les Bulgares en tant que le souverain des trois tribus kabares.

Selon l'auteur, le fait que le prince héritier se serait trouvé à la tête des peuples auxiliaires militaires (kabars) alliés à l'époque proche de la conquête du pays n'est pas démontré non plus.

L'auteur pense qu'en 894—895 Levente, le fils le plus âgé du duc Árpád a participé à la campagne contre les Bulgares en tant que le chef de l'armée turque (hongroise).

ВО ГЛАВЕ КОГО СТОЯЛ ЛЕВЕНТЕ?

(К вопросу об истолковании одного места у Константина)

В настоящей статье автор комментирует несколько предложений из 40-ой главы произведения византийского императора Константина Багрянородного «*De administrando imperio*». Суть комментариев сводится к следующему: не существует ни лексико-филологических, ни содержательно-логических аргументов, подтверждающих то мнение, согласно которому, во время венгерско-болгарской войны 894—895гг. князь Левенте в качестве предводителя трех кабарских племен руководил нападением на болгар. По мнению автора, нельзя считать доказанным и то, что в период обретения родины наследник трона стоял во главе примкнувших народов-военных союзников (кабаров). Автор считает, что Левенте, старший сын великого князя Арпада, в 894—895гг. был вождем тюркского (венгерского) войска в походе против болгар.

A FEKETE MAGYAROK ÉS A PÉCSI PÜSPÖKSÉG
ALAPÍTÁSA

Fekete magyarokról a ma ismert forrásanyagban két XI. századi szerző három híradása tesz említést: Querfurti Brúnó (meghalt 1009-ben) *Vita quinque fratrum Poloniae* című műve, továbbá II. Henrik királyhoz intézett levele, valamint Ademarus Cabannensis (meghalt 1035 körül) krónikája. Ez önmagában nem tekinthető gazdag forrásbázisnak. A nehézséget fokozza, hogy Ademarus munkájának abban a részében lehet olvasni a fekete magyarokról, amely későbbi, XII. századi interpoláció. Ez azt jelenti, hogy lényegében egyazon szerző két művére kell elsősorban támaszkodni a fekete magyarok kilétének megállapítását célzó vizsgálatok során. Milyen információkat örökítettek ránk Brúnó és Ademarus szövegei?

Az öt lengyelországi remete élettörténetéről szóló mű vonatkozó részének magyar fordítása így hangzik: „És odahagyván a poroszokat, ahová az új szent, Adalbert megölése miatt engem jogosabb ok vezetett volna, a fekete magyarok (*Nigris Ungris*) számára kezdtem hordozni az evangéliumot balul sikerült munkával és gyenge vállal, ahová akkor a keleti részek felé hajóra szálltam”.¹ II. Henrikhez intézett levelében ez olvasható magyar fordításban: „Hallottam a fekete magyarokról (*de nigris Ungris*) is, akikhez Szent Péter első legációja érkezett, amely soha nem jár hiába, jóllehet a mieink — amit Isten bocsásson meg — nagy bűnnel többeket megvakítottak, hogy valamennyien megtérve keresztényekké lettek.”² Végül pedig Ademarus Cabannensis interpolált szövege magyar fordításban ekként emlékezik meg a fekete magyarokról: Brúnó augsburgi püspök, aki nem azonos Querfurti Brúnóval, „alázatosan elment Magyarországot tartományába, amelyet Fehér Magyarországnak (*Alba Ungria*) mondanak egy másik, Fekete Magyarországtól (*Ungrie Nigre*) való megkülönböztetésül azért, mivel a nép sötét színű, mint az etiópok... István, Magyarország királya háborúval támadva Fekete Magyarországra (*Ungriam Nigram*), mind erőszakkal, mind félelemmel és szeretettel méltó volt azt az egész földet az igaz hitre téríteni”.³ Mindössze ennyi az, amit egykorú vagy közel korú híradásokból a fekete magyarokról tudunk. Egy dolog ebből is kétségtelen: a fekete magyarok létezésében nem kételkedhetünk, hiszen Querfurti Brúnó járt közöttük, s még Ademarus interpolátora is Querfurti Brúnó korára, azaz Szent István magyar király idejére tette keresztény hitre térítésüket.

Querfurti Brúnó magyarországi működésének a hazai forrásanyagban is ma-

¹ ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III*. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: G.) III. 2569.

² G. I. 430. IFJ. HORVÁTH JÁNOS (Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár évszázadai I. Az államalapítás kora. Szerk. KRALOVÁNSZKY ALÁN. Székesfehérvár 1967. 105.) a *cecarent* igét „elvakítottak” alakban fordította, s ekként magyarázta: „Nyilván azt akarja itt mondani Querfurti Brúnó, hogy a fekete magyarok között már ő is téríteni próbált kísérőivel, de nem sok eredménnyel, mert az inkább csak látszat-térítés: elvakítás volt.”

³ G. I. 16.

radt nyoma. Mivel Brúnó szerzetesi neve Bonifác volt, bizonyosan e Brúnóra kell magyaráznunk a nagyobbik István-legenda ama tudósítását, mely szerint Asrik atyával együtt tanítványok is jöttek Magyarországra, „akik közül egy Bonifác nevű Asrik atya helyére neveztek ki apátnak: mikor a boldog király igehirdetés végett Magyarország alsó részeibe küldte, nyakán egy kard megsebesítette, s bár élt ezután is, a vértanúság dicsőségét el nem veszítette”.⁴ Úgy véljük, ez a becses adat szintén számításba veendő a fekete magyarok lakhelyének és kilétének meghatározásakor.

A fekete magyarok lakhelyét illetően számos nézet kapott hangot a szakirodalomban: leggyakrabban a Maros és az Al-Duna között Ajtony népét,⁵ illetve Erdélyben Gyula népét keresték bennük,⁶ de felmerültek olyan lehetőségek is, hogy a későbbi Baranya és Valkó megyék területén (azaz a Dráva mentén)⁷ vagy Csongrád vidékén,⁸ vagy a Tisza—Maros—Körös-közben kell fellelni őket,⁹ illetve hogy nem is Magyarországon volt a szállásterületük.¹⁰ A fenti forrásadatokból a fekete magyarok „országára” nézve kétféle következtetés adódik. Az egyik az, hogy Querfurti Brúnó vízi úton — nyilván Regensburgból a Dunán¹¹ — jutott el hozzájuk, a másik pedig az, hogy Magyarország alsó részein (*in inferiores Ungarie partes*) laktak. A két adat kombinációjából Duna menti területre kell gondolnunk, méghozzá a Duna magyarországi alsó folyását övező vidékre. A későbbi megyebeosztás szerint a Duna bodrogi—baranyai szakaszától a Szörénységig terjedő tájék fogható leginkább gyanúba. Ez eleve nem teszi valószínűvé a fekete magyarok vélt lakhelyei közül Erdélyt, Csongrád vidékét és a Tisza—Maros—Körös közét. Lehetőséget nyújt viszont arra, hogy a fekete magyarokat Ajtony „országában” keressük, amelynek központja ugyan a Maros menti Marosvárott volt, de déli határa az Al-Dunánál és a Szörénységnél húzódott. Szólnak-e más mozzanatok a fekete magyaroknak Ajtony népével való azonosíthatósága mellett?

A kérdésre nemmel kell felelnünk. A választ mindenekelőtt kronológiai megfontolás indokolja. Querfurti Brúnó magyarországi térítésére a XI. század első éveiben kerülhetett sor. Perdöntő a záródátum meghatározásában II. Henrikhez intézett, már idézett levele, amely szerint egy éve hagyta el a magyarokat, „ahol hosszú ideig hiába időztünk”.¹² E levél kelte a legfrissebb datálás szerint 1009 eleje,¹³ azaz közvetlenül Querfurti Brúnó 1009. március 9-i halálát¹⁴ megelőző rövid időszak. Eszerint Brúnó 1008 elején távozhatott Magyarországról. Hosszas itt tartózkodása nem hónapokra, hanem csakis évekre érthető, vagyis 1003 körül érkezhetett ide. Ha azt köve-

⁴ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I—II*. Budapestini 1937—1938. (a továbbiakban: SRH.) II. 382. Magyar fordítása KURCZ ÁGNES tollából: *Árpád-kori legendák és Intelmek*. Bp. 1983. 26.

⁵ PL. GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Bp. 1977. 166., 173.

⁶ PL. IFJ. HORVÁTH JÁNOS: a 2. jegyzetben i. m. 107.; TÓTH SÁNDOR: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta Historica LXXV. Szeged 1983. 3—9.

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre, 997—1095. Oradea — Nagyvárad 1926. 21., 32.

⁸ HÓMAN BÁLINT—SZEKFÚ GYULA: *Magyar történet I.* Bp. 1935. 178. (a vonatkozó rész Hóman Bálint munkája).

⁹ GALLA FERENC: Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. 1938. 320.

¹⁰ MARCZALI HENRIK: A vezérek kora és a királyság megalapítása. A magyar nemzet története I. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Bp. 1895. 276.

¹¹ GYÖRFFY GYÖRGY: az 5. jegyzetben i. m. 172.

¹² G. I. 429.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY: az 5. jegyzetben i. m. 173., 553.

¹⁴ H. G. VOIGT: *Der Verfasser der römischen Vita des heiligen Adalbert*. Prag 1904. 66.

tően nem is tartózkodott folyamatosan Magyarországon, mindenesetre 1003 és 1008 között legalább négy évet töltött itt. A forrásokból világosan kiderül: 1008 elejéig a fekete magyarok megtérítésére nem került sor. Brúnó ugyanis mind a *Vita quinque fratrum Poloniae* című műben félreérthetetlenül utal térítő munkájának eredménytelenségére, mind II. Henrikhez intézett levelében bevallja, hogy 1008 elejéig nem sikerült valamit is felmutatnia a fekete magyarok keresztény hitre térítésében. Ugyanakkor 1009 elején már arról írt, hogy a fekete magyarok valamennyien keresztényekké lettek. Aligha lehet arra gondolni, hogy a fekete magyarok, akiket Querfurti Brúnó csaknem fél évtizedig hasztalan próbált „az igaz hitre” vezetni, távozta után egy év alatt békés térítő tevékenység eredményeképpen vették volna fel valamennyien a kereszténységet. Hogy az 1008 elejétől 1009 elejéig eltelt egyetlen esztendő alatt nem békés úton lettek keresztényekké a fekete magyarok, az Brúnó leveléből is kitűnik. Brúnó ugyanis arról informál bennünket, hogy a „mieink” a fekete magyarok közül többeket megvakítottak. A „mieink” szó aligha Szent Péter első legációjára vonatkozik, hanem azokra a keresztény magyarokra, akik elvégezték a fekete magyarok között a krisztianizálást. Bizonyosak lehetünk abban, hogy ez — legalábbis részben — erőszakkal történt.

Ezen a ponton kell bevonnunk a tárgyalásba Ademarus interpolált híradását, amely szerint István király háborút vezetett Fekete Magyarország ellen, s annak földjét részint erőszakkal, részint megfélemlítéssel és szeretettel, vagyis fizikai és erkölcsi erő együttes alkalmazásával kereszténnyé tette. Kétség nem fér hozzá, hogy a fekete magyarok ellen 1008-ban István haddal vonult, s győzelmének, a győztesek által alkalmazott erőszaknak köszönhető, hogy a korábbi térítési kísérleteknek makacsul ellenálló Fekete Magyarország egyetlen év leforgása alatt „az igaz hitre” tért. Más szavakkal: Querfurti Brúnó tudósításai önmagukban valószínűsítik annak feltevéését, hogy 1008 folyamán olyan valaminek kellett történnie Fekete Magyarországgal, ami felgyorsította és egy csapásra befejezett ténnyé tette ennek az „országoknak” a keresztény hitre térítését. Vagyis Ademarus tudósítása — minden interpolált jellege ellenére — nevéen nevezi azt, ami Ademarus nélkül is hihető: Fekete Magyarország ellenállását a keresztény hittel szemben nem magányos térítők buzgalma gyűrte le, hanem István király fegyvereseinek erőszakos fellépése és támadása.

A szakirodalomban hangot kapott az az álláspont, amely ezt a fekete magyarok ellen 1008-ra megállapított hadjáratot az Ajtony elleni háborúval azonosítja,¹⁵ s így a fekete magyarokat Ajtony népében véli megtalálni. A fent jelzett kronológiai megfontolás szerint ugyanis, ha Ajtony ellen irányult volna az 1008. évi háború, azaz ha a fekete magyarság (vagyis Ajtony népe) 1009-re kereszténnyé vált volna, ezt rövidebben követnie kellett volna a terület egyházi (és állami-vármegyei) megszervezésének. Ám Ajtony egykori területére csak 1030-ban szentelték fel püspökké Gellértet, aki a csanádi egyházmegye vitathatatlanul első főpapja volt.¹⁶ Ha a fekete magyarok levezését Ajtony legyőzésével kapcsoljuk össze, érthetetlen és magyarázat nélküli, hogy a pacifikált és krisztianizált területen István miért várt 22 évet a püspök kinevezésével, a püspökség megszervezésével. Vajon nem azt a célt szolgálta maga a keresztény hitre térítés is, hogy az így István király uralma alá került vidéken mihamarabb épüljön ki az egyházi és világi igazgatás szervezete, amely megnehezít mindenfajta restaurációs kísérletet?

Querfurti Brúnó 1009 elején arról is tudomással bírt, hogy a fekete magyarok

¹⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: az 5. jegyzetben i. m. 172—173.

¹⁶ SRH I. 125.; JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030—1242). Csanádvármegyei Könyvtár 19—20. Makó 1930. 37—46.; Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. Szeged 1980. 10—11.

területén megjelent Szent Péter első legációja. Ez más szavakkal annyit jelent, hogy a fekete magyarok földjére pápai legátus érkezett. Gyér forrásanyagunkban is nyoma maradt egy 1009. évi magyarországi pápai legációnak. A pécsi püspökség 1009. augusztus 23-án Győrött kelt alapítólevelében a jelenlevők sorában szerepel a pápa nunciusa, Azo püspök.¹⁷ Mint a kutatás megállapította, „a püspökség alapításának és joghatósága kijelölésének a szentszéki megbízott jelenlétében való történte külföldi példákkal is igazolható”.¹⁸ Azon sem kell meglepődnünk, hogy Querfurti Brúnó már 1009 első két hónapjában tudhatott Szent Péter legációjának a magyarokhoz történt érkezéséről, ám a pécsi püspökség alapító oklevele mégiscsak hónapokkal később, a nyár végén kelt. Figyelembe kell vennünk, hogy Azo püspök az alapítólevél kiállítását előtt nyilván járt Pécsen, ott felszentelte a püspökséget, sőt a veszprémi püspökség joghatósági területét megállapító 1009. évi oklevélből gyaníthatóan ez évben nagyszabású egyházszerkezési munka folyt Magyarországon, s nem kizárt, hogy ennek során létesítették a pécsi mellett az egri és a kalocsai püspökségeket,¹⁹ valamint rendezték más egyházmegyék területi viszonyait. Ilyen gazdag program lebonyolítása biztonnal hónapokat vett igénybe, s a pécsi püspökség alapító oklevelének Győrött kelt kiállításából következik, hogy erre Azo magyarországi legációjának legvégén, hazafelé útjában kerülhetett sor.

A szakirodalom már eljutott annak kimondásáig, hogy amikor Querfurti Brúnó Szent Péternek a fekete magyarokhoz ment követségéről szól, „itt, kétségkívül, arról az Azo pápai legátusról van szó, ki 1009-ben részt vett a pécsi püspökség alapításának ünnepén”.²⁰ Annak az abszurdumnak a felismeréséig azonban mind a mai napig nem jutott el, hogy ha Ajtony népét azonosítjuk a fekete magyarokkal, akkor ezzel azt tételezzük fel, hogy előbb a levert Ajtony területén járt Azo, majd onnan ment Pécsre a püspökség felszentelésére. Ámde Ajtony egykori székvárosában, Marosvárott csak 21 év múlva alakul püspökség. Akkor mit csinált Szent Péter „hiába soha nem járó legációja” Marosvárott, merthogy püspökség alapításán nem ott, hanem Pécsen vett részt. Az elmondottakból arra kell következtetnünk, hogy — bár földrajzi lokalizálás ezt nem zárna ki — kronológiai megfontolásból a fekete magyarokat nem Ajtony népével, hanem a pécsi püspökség területének népességével lehet azonosítani. Ebből adódóan a fekete magyarok lakhelye a Duna mentén, a későbbi megyebeosztás szerint a folyó baranyai, valkói és szerémi szakaszán kereshető. (Egyelőre nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy vajon a kalocsai püspökség alapítása nem kapcsolható-e a fekete magyarok legyőzéséhez, azaz hogy a fekete magyarok nem laktak-e a Duna másik, bal partján, a folyó bodrogi és bácsi szakaszán is.)

Ugyancsak a baranyai területre mutat az a hagyomány, ami a nagyobbik István-legendában Asrikról és Brúnó-Bonifácról fennmaradt. E legenda Asrik magyarországi befogadásához kapcsolja a pécsváradi bencés monostor alapítását (ami eszerint a XI. század legelső éveire, 1002 tájára lenne tehető), Bonifácot pedig pécsváradi apátnak teszi meg Asrik utódeként (ennek időhatára így Brúnó magyarországi tartózkodásának idejéből következően 1003—1008 közé esne). Ennek a legendában olvasható beállításnak s az onnan kihüvelyezhető datálásnak ellene mond két körülmény.

¹⁷ JOSEPHUS KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum* tomus I. Posonii 1782. 63—64., 71—72.

¹⁸ SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. 10. Bp. 1918. 44.

¹⁹ Az egri püspökség alapítására nézve l. KRISTÓ GYULA: Koppány felnyégelyése. Századok 1982. 966—977.; ami a kalocsai püspökséget illeti, arról már SZENTPÉTERY IMRE (a 18. jegyzetben i. m. 54.) úgy nyilatkozott, hogy „a kalocsai... a pécsivel valószínűleg egyidejű alapítás”.

²⁰ VÁCZY PÉTER: Gyula és Ajtony. Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp. 1938. 502.

Az egyik a pécsváradi apátság — igaz, hamis — alapítólevelének dátuma. Ez 1015. évi keltezésű.²¹ A másik a Pozsonyi Évkönyv ama adata, amely szerint a pécsváradi monostor felszentelése 1037-ben történt.²² Természetesen a pécsváradi oklevélnek és a Pozsonyi Évkönyvnek kell hinnünk a legendával szemben a pécsváradi monostor alapítását illetően, de a legenda tudósításából — mint az események után háromnegyed évszázaddal kelt hagiográfiai munka híradásából — annyit valószínűnek kell elfogadnunk: még az 1080 körüli időszak is őrizte emlékét annak, hogy Bonifácot (Querfurti Brúnót) valamilyen szál fűzte Baranyához, pontosabban Pécsváradhoz, mégha a legenda írója rossz helyen is vélte megtalálni és kimutatni a kapcsolatot. Feltevéseink szerint a legenda nagy időtávlatból visszatekintő híradásában annak emléke őrződhetett meg, hogy Brúnó-Bonifác a későbbi Baranya megyében, Pécsvárad környékén térített. Ez ugyancsak halvány bizonyosság lehet a fekete magyaroknak a pécsi püspökség területére történő lokalizálása mellett.

Végezetül választ kellene adnunk arra a kérdésre, hogy kik voltak a fekete magyarok, és honnan kapták nevüket. Az újabb kutatások a fehér és fekete magyar megkülönböztetés okát nem a bőr- vagy a hajszínből, hanem áttételes színszimbolikában keresik, miszerint a fehér szín megkülönböztető rangot, előkelőséget, nemességet jelent.²³ Magunk arra gondolunk, hogy nincs forráskritikai szempontból jogunk elutasítani a megkülönböztetés bőr- vagy hajszínré visszamenő jellegét. Kézai Simon és a XIV. századi krónikakompozíció (s e szövegek egyezéséből következtetve valamelyik korai gesta, ha nem éppen maga az elvesztett ősgesta) Szkítia lakóiról szólva említi több egyéb tulajdonságuk mellett, hogy „színük inkább fekete, mint fehér”.²⁴ Összecsend ezzel Ademarus Cabannensis interpolált szövegének az a helye, amely Fekete Magyarország népét úgy jellemzi, mint amely az etiópok módjára sötét színű. Több mint meglepő, hogy a nagy régiségre visszamenő magyar krónikás hagyomány Szkítia határaitól a khwarezmi nép (*gens Corosmina*) mellett Etiópiát szerepelteti, márpedig jelenlegi ismereteink szerint a magyarországi latinságban a khwarezmi (eredetileg iráni nyelvű káliz) nép a magyarokhoz csatlakozott kabarokat jelenti;²⁵ az Abák nemzetsége és maga Aba Sámuel király is khwarezmi (azaz kabar) származású.²⁶ Van olyan vélekedés a szakirodalomban, amely szerint Ademarus etiópjai „természetesen nem négerek, de nem is szerencsenek a mai értelemben, hanem a régi magyar nyelvhasználat értelmében szaracénok, mohamedánok”.²⁷ Ugy ítéljük meg, ez a vélekedés nem állhat messze a valóságtól. Fekete Magyarország onnan kaphatta a nevét, hogy lakói bőr- és hajszínük alapján sötétebbek voltak annál a népességnél, amely Magyarország más részét, az ún. Fehér Magyarországot lakta. Eszerint tehát Fekete Magyarország a kabarok (egyik) lakhelyéül tekinthető.²⁸ Azt, hogy a magyarországi kabarok leszármazottait barna haj- és arcbőrű népességnek látták, XIII. századi adat bizonyíthatja. Jakut arab geográfus 1220 táján tanulmányait Aleppó-

²¹ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár I. 4. Bp. 1889. 580.

²² SRH. I. 125. A fekete magyarok lakhelyének megállapításában álláspontunk nagyjából meg-egyezik KARÁCSONYI JÁNOSÉVAL (a 7. jegyzetben i. m. 21., 32.), aki azonban közelebbi megindoklás nélkül jutott a fekete magyarok (szerinte kházir-koórok) Dráva menti lokalizálásához.

²³ VÁCZY PÉTER: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok 1958. 333—334.; IFJ. HORVÁTH JÁNOS: a 2. jegyzetben i. m. 108—110.

²⁴ SRH. I. 145., 252. L. még MÁLYUSZ ELEMÉR: Krónika-problémák. Századok 1966. 719—720.

²⁵ SRH. I. 146., 253. L. még GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok 1958. 62—65.

²⁶ SRH. I. 163., 280. L. még KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 456—457.

²⁷ IFJ. HORVÁTH JÁNOS: a 2. jegyzetben i. m. 106.

²⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: a 25. jegyzetben i. m. 87.

ban folytató „baskírokkal” találkozott, „kiknek haja és arcza igen barna”, s akiknek hazája a szíriai Aleppóból (Haleb) nézve „Konstántinápolyon túl van egy nép országában..., melyet «hungar»-nak neveznek”.²⁹ Jakut tehát az egykori kabarok leszármazottaival, magyarországi mohamedánokkal folytatott beszélgetést.

Vajon maradt-e a pécsi püspökség területén nyoma a későbbi századokban annak, hogy a XI. század elején népességének zöme az átlagosnál sötétebb bőr- és hajzinsnel rendelkezett, azaz hogy kabar, vagyis a magyarsághoz csatlakozott népelem volt? Az 1150—1153 között Magyarországon járt Abu Hamid szerint a khwarezmiek utódai ezer számra éltek itt.³⁰ Lakóhelyük meghatározásában a helyneveknél jobban segít egy, Abu Hamiddal lényegében egykorú adat: Mánuel Komnénosz bizánci császár kálizokat telepített át a Szerémségből bizánci területre.³¹ Baranya megye nyugati részén Váty székhellyel a középkor korai szakaszán székely ispánság állt fenn.³² Egy hamis, 1093. évi oklevélben Baranya megyében, a Mohács környéki Nyárádon — amennyiben helytálló a szövegjavítás — kazár népeket említenek.³³ A pécsi püspökség területén jelentős számú izmaelita (böszörmény) és besenyő népesség meglétére enged következtetni az az 1196. évi adat, amely szerint Imre király úgy rendelkezett, hogy az izmaeliták és a besenyők, valamint bármilyen más jogállású emberek a Dráva parti Eszék piacán, illetve a cikádori apátság összes többi kikötőjében vámot tartozzanak fizetni ennek az egyháznak.³⁴ A pécsi püspökségnek mind Dráván inneni, mind Dráván túli részében kimutatható tehát a hajdani kabar (kazár) nép emléke, megerősítve azt a feltevést, hogy a fekete magyarok lakhelyét a pécsi püspökség középkori területén keressük, s közvetve azt is, hogy a pécsi püspökség 1009. évi alapítását a fekete magyarok 1008. évi fegyveres leverésével és keresztény hitre térítésével hozzuk egyenes kapcsolatba.³⁵

²⁹ HUNFALVY PÁL: Magyarország ethnographiája. Bp. 1876. 335.

³⁰ IVAN HRBEK: Ein arabischer Bericht über Ungarn. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1955. 208.

³¹ MORAVCSIK GYULA: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium. Bp. 1984. 234.

³² GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A—Cs. Bp. 1963. 403—405.

³³ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Pesten 1871. 1.; GYÖRFFY GYÖRGY: a 32. jegyzetben i. m. 350.; KISS ATTILA: Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Bp. 1983. 194—196., 198., 276—277. L. még ATTILA KISS: 11th Century Khazar Rings from Hungary with Hebrew Letters and Signs. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1970. 341—348.

³⁴ GEORGIUS FEJÉR: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II. Budae 1829. 303—304.

³⁵ A fekete magyarok 1008. évi megkeresztelése távolról sem ért el teljes sikert, hiszen — bizánci forrás tanúsága szerint — még a XII. század közepén is a keresztény magyaroktól jól elkülönülő vallási csoportot alkottak a kálizok (MORAVCSIK GYULA: a 31. jegyzetben i. m. 202.), Abu Hamidtól pedig azt tudjuk, hogy a kálizok titkolják mohamedán vallásukat, míg a magyarországi idegen etnikumok egy másik része nyíltan az iszlám híve (IVAN HRBEK: a 30. jegyzetben i. m. 208—209.).

LES HONGROIS NOIRS ET LA FONDATION DE L'ÉVÊCHÉ DE PÉCS

L'auteur après avoir donné un aperçu des sources rares relatives aux Hongrois Noirs (Bruno de Querfurt: *Vita quinque fratrum Poloniae* et sa lettre adressée à Henri II, ainsi que la chronique de Ademarus Cabannensis), en arrive à cette conclusion que la christianisation forcée des Hongrois Noirs avait lieu en 1008 dans le cadre de la campagne menée par le roi hongrois Étienne 1er contre la Hongrie Noire. Une année après, un nonce apostolique est venu en Hongrie en la personne de l'évêque Azo qui a participé à la fondation de l'évêché de Pécs en 1009.

L'appellation des Hongrois Noirs s'explique par la couleur foncée de leur peau et de leurs cheveux. Selon la source ci-dessus et d'après la plus grande légende d'Étienne on peut rendre probable que les Hongrois Noirs habitaient le long du bas Danube, à peu près sur le territoire de l'évêché de Pécs. Les Hongrois Noirs sont identiques avec les peuples qui avaient rejoint les Hongrois et qui avaient une dénomination collective *kabare*. La présence de cette population kabare (khwarezmi, c'est-à-dire kalize et khazare) sur le territoire de l'évêché de Pécs — et particulièrement dans le comitat de Baranya — est démontrable suivant le témoignage de plusieurs sources des XIe et XIIe siècles.

Дюла Кришто

ЧЕРНЫЕ ВЕНГРЫ И ОСНОВАНИЕ ПЕЧСКОГО ЕПИСКОПСТВА

Рассмотрев немногочисленные материалы, относящиеся к черным венграм (книгу Бруно Кверфуртского *Vita quinque fratrum Poloniae* и его же письмо адресованное Генриху II, а так же хронику Ademarus Cabannensis), автор приходит к выводу, что насильственное обращение черных венгров в христианство произошло в 1008 году, во время похода короля Иштвана I против Черной Венгрии. Вскоре после этого, в 1009 году в Венгрию прибыл папский посол епископ Азо, который принял участие в основании Печского Епископства в 1009 году. Название «черные венгры» объясняется темным цветом их волос и кожи. На основании вышеуказанных источников, а так же «большой» легенды об Иштване, можно считать вероятным, что черные венгры жили в нижнем течении Дуная, приблизительно на территории Печского Епископства. Черные венгры — это те, примкнувшие к венграм народы, известные под общим именем кабары. О присутствии кабар (хварезмские, они же кализ, позже хазары) на территории Печского Епископства — особенно в области Бараня — свидетельствует несколько источников XI—XII веков.

SZENT GELLÉRT PRÉDIKÁCIÓI

Gellért püspök életének dokumentumai közül nagyobb legendájának¹ megítélése a legellentetesebb. Egyesek fenntartás nélkül elfogadják leírását,² mások kritikusabban használják fel adatait,³ de hangzott el olyan vélemény is, hogy „érdemtelenül állt nagy becsben sok középkor-kutató előtt”, sőt „még napjainkban is vannak művelt fők, akik nem tudják magukat kivonni hatása alól”.⁴ Más oldalról viszont még a legszkeptikusabb Gellért-méltatások is elismerően szólnak a szent írói munkásságáról,⁵ illetve — mivel korábbi keletkezésű kisebb legendája nyilvánvalóan egy egyházi lectio céljaira készült kivonat⁶ — feltételezik, hogy kellett egy korai, elveszett legendaváltozatnak, Gellért-öslegendának léteznie.⁷

Feltételezhető a fentiek alapján, hogy a kiváló teológus-író, aki aktív térítőtevékenységet is kifejtett, és az István-kori politika ideológiai szöcsöve volt,⁸ működése során számos szentbeszédet mondott.⁹ Néhány ilyen alkalomról megemlékezik na-

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I—II.* [ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS] Bp. 1937—1938. — a továbbiakban: SRH — Idézett hely: SRH II. 480—506.

² Pl. a Gellért-millennium alkalmából: GECSE GUSZTÁV: Gellért püspök születésének 1000. évfordulójára. *Népszabadság*, 38 (1980). 240. sz. (10. 12) 11.; V. BÁLINT ÉVA: Gellért: legendák és történelem. *Magyar Hírlap*, 13 (1980). 228. sz. (09. 28) 11. stb. DÖMÖTÖR TEKLA: A magyar néphiedelemvilága. Bp. 1983. 35.

³ Pl. DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 194, 217.; BAKAY KORNÉL: A magyar államalapítás. Bp. 1978. 22, 51—56, 114, 137, 152—153, 162, 167, 212—217.; KRISTÓ GYULA: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 458, 470, 476—487.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Pannónia első mártírja. *História* 2 (1980). 3. sz. 15—16.; KRISTÓ GYULA: Gellért püspök. *Magyar Nemzet*, 36 (1980). 227. sz. (09. 27) 8.; II. János Pál pápa pásztorlevele. *Új Ember*, 36 (1980). 40 (1787). sz. (10. 05) 1—3.; KRISTÓ GYULA: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 93—105.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977. 296.

⁵ GYÖRFFY: i. m. 326, 367—369.; TARNAI ANDOR: „A magyar nyelvet írni kezdik”. (Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon) Bp. 1984. 12, 17.

⁶ SRH II. 471—479.; HORVÁTH JÁNOS: A Gellért-legendák forrásértéke. Az MTA Nyelv- és Irodalomtanulmányi (I.) Osztályának Közleményei, 13 (1958). 50—62.; HORVÁTH JÁNOS: A Gellért-legendák keletkezése és kora. (= Középkori kútfőink kritikus kérdései. szerk. HORVÁTH JÁNOS és SZÉKELY GYÖRGY. Bp. 1974.) 148.

⁷ HORVÁTH: i. m. (1958) 50, 82.; PÁSZTOR, EDIT: Problemi di datazione della „Legenda maior S. Gerhardi episcopi”. *Bulletino dell' Instituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, 73 (1961). 139—140.; GYÖRFFY: i. m. 295—296.; ALFONSI, LUIGI: La letteratura latina medievale. Firenze—Milano, 1972. 127—128.

⁸ SZEGFŰ LÁSZLÓ: La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria. (= Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di VITTORE BRANCA.) Firenze, 1973. 36.; KOSTOLNYIK J. ZOLTÁN: Five eleventh century Hungarian kings: their policies and their relations with Rome. New York, 1981. 40—59.

⁹ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Vallásirodalom az Árpádok alatt. *Figyelő*, 3 (1877). 103—106.; SZILÁGYI LORÁND: Irodalmunk kezdetei. (= Magyar művelődéstörténet. I. Bp. é. n.) 437—438.; TAGLIAVINI, CARLO: *Civiltà italiana nel mondo.* (In Ungheria.) Roma, 1940. 31.

gyobb legendájának szerzője is,¹⁰ az Anjou-kori képes legendárium pedig külön mini-atúrán mutatja be, „hogyan prédikált a népnek”.¹¹ Ez idő tájt írta művét Petrus de Natalibus (1369—1372 között),¹² aki tudni vélte, hogy Gellért „Pannonia városait és kastélyait körbejárván az Úr igéjét hirdette”, és „székhelyére visszatérván a reá kiszabott officiumot végezte, és folyton-folyvást prédikálással töltötte az idejét”.¹³ E mű 1506. évi velencei kiadásában az editor, Antonio Verle megjegyezte, hogy ez a szent számos homiliát és kiváló beszédet írt az éves ciklus ünnepeire.¹⁴

A Gellért-hagyományt kisajátító Sagredo család¹⁵ egyik sarja, Nicolo patrícius állítólag mutatott egy Gellért-legendát Francesco Sansovinónak,¹⁶ aki erről megemlékezett Velencéről írott műve 13. könyvében, a „Velencei írók” részben, s megemlíttette Gellért több művét is; ezek: *De laudibus Beatae Virginis libro I.*, továbbá *Sermones quadragesimales libro primo* és *Homiliae Solemnitatum totius anni*. Wion Arnold néhány esztendő múltán már nyilvánvaló félreértésből úgy fogalmaz, hogy ezek a művek léteznek is, Nicolo Sagredo megmutatta őket Sansovinónak.¹⁷ Átvette ezt a tudósítást hamarosan Giacomo Alberici irodalomtörténész is,¹⁸ így aztán mind egyházi, mind világi síkon megeremtődtek a tévedés elterjedésének feltételei. Csak jóval később a bollandista Stilting vetette fel, hogy ezek a művek Sansovino fantáziájának termékei,¹⁹ s Gellért ismert művének, a Deliberationak első kiadója Batthyanyi Ignác bizonyította be, hogy valójában a nagyobb Gellért-legendában felsorolt, Gellértnek tulajdonított prédikációk adták az alapötletet e beszédgyűjtemények feltételezéséhez.²⁰ Erre az álláspontra helyezkedik Gellért monográfusa, Karácsonyi János is,²¹ és nyomán szinte az egész e témával foglalkozó Gellért-irodalom.²² Ezzel lényegében visszakanyarodtunk az alapproblémához: minden attól függ, mennyire tekinthetők hitelesnek a nagyobb legenda tudósításai a szent prédikációról.

E kérdés eldöntéséhez mindenekelőtt magát a legendát kell vallatóra fognunk. A beszédekre utaló *praedicare* ige kilencszer, a *praedicatio* négyyszer, az *eloquium* két ízben, a *sermo* ugyancsak kilencszer fordul elő benne, a *homilia* egyszer sem. Ezek közül néhányat azonnal ki is ejthetünk vizsgálatunk köréből: a legenda elején olvassuk, hogy Gellért tanulóévei alatt „a próféták ígéire és az igazhitű apostolok beszédei-

¹⁰ SRH II. 487—488, 494, 499—500, 502.

¹¹ Magyar Anjou Legendárium. (ed. LEVÁRDY FERENC) Bp. 1973. 111, (68*) IV.

¹² Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis voluminibus collectus editus a reverendissimo in Christo patre domino Petro de Natalibus de Venetiis Dei gratia episcopo Equilino. (prima editio: Vicenzae, 1493.)

¹³ GOMBOS, FRANCISCUS ALBINUS: Catalogus fontium historicae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Bp. 1937—1938. 878.

¹⁴ Minderre: BARRÉ, H.: L'oeuvre Mariale de Saint Gérard de Csanád. Marianum, 25 (1963). 265—276.

¹⁵ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Szent Gellért családjáról. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 75 (1983). 11—18.

¹⁶ SANSOVINO, FRANCESCO: Venetia, città nobilissima et singolare scritta in XIII libri. Venetiis, 1581. 227. fol.

¹⁷ WION, ARNOLDUS: Lignum vitae, ornamentum et decus Ecclesiae. Venetiis, 1595. II. 694—695.

¹⁸ ALBERICI, F. GIACOMO: Catalogo breve degl'illustri e famosi scrittori venetiani. Bologna, 1605. 33.

¹⁹ Acta Sanctorum. Sept. VI. Anvers, 1757. 724. jz.

²⁰ Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta. (ed. BATTHYAN, IGNATIUS DE) Albo-Carolinae, 1790. VII—VIII.

²¹ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Bp. 1887. 255

²² HAJDÚ TIBOR: Sz. Gellért „Deliberatio” c. művének méltatása. (=A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. I. Bp. 1902.) 397.; MANITTIUS, MAX: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. II. München, 1923. 79.; RUZICKA, PAOLO: Storia della letteratura ungherese. Milano, 1963. 67.

re” figyelt és szorgalmasan vizsgálta tanításait;²³ a végén pedig arról a pápai rendelkezésről értesülünk, amely szerint azokat, „akik Pannoniát, hirdetvén az igét, Krisztushoz térítették”,²⁴ szentté kell avatni. Tehát egyik esetben sem Gellért beszédeiről esik szó. Hasonlóképp a Rasina apátáll folytatott beszéd során annak kérdésében szerepel: „Jeruzsálembe akarsz menni, hogy a szaracénoknak és zsidóknak prédikálj?”²⁵ Gellért pedig csak mosolyog az apát szavain, mert sohasem voltak olyan tervei, hogy „a magyaroknak hirdesse az igét és térítse azokat”.²⁶ Megint más helyen Anasztáz említi önmagukról, hogy „mi ebbe az országba jöven elsőként hirdettük a népnek Isten igéjét”,²⁷ ezután buzdítják Gellértet: „Te pedig írj, taníts, prédikálj, téríts Magyarországon.”²⁸ Ugyanerre kívánja István is rávenni a szentet, amikor a jeruzsálemi út helyett azt javasolja neki: „az én népemnek prédikálj”, és „hatalmat adok néked birodalmamban, hogy az igét hirdesd”.²⁹ Majd a remeteségből előhívott Gellértet biztatja a király: „ti csak gyakoroljátok tiszteteket Krisztusnak szolgálva, prédikálva, keresztelve és Krisztushoz térítve a hitetleneket”.³⁰ A legenda más helyén hét szerzetesről kapunk hírt, akik ismerték a magyar nyelvet és „maguk is hirdették a népnek Isten igéjét”,³¹ az egyházlátogatások során a püspök előtt jártak „hirdetve az igét és keresztelve a népet”.³² Tevékenységük által az egész csanádi egyházmegyét megöntözték a szent igével.³³ Ezek a motívumok tehát nem Gellért beszédeit idézik.

A legendának mindössze egyetlen helye van, ahol a prédikáció konkrét tárgyának megjelölése nélkül említi Gellért igehirdetését. Ajtony territóriumának elfoglalása után a térítés radikális eszközökkel folyt, az ispánok fegyveresekkel tereltették a népet a keresztiségre, „a püspök pedig azoknak, akiket megkereszteltek, szüntelenül hirdette Isten igéjét”.³⁴ Ide vonható talán a kisebb legenda egy adata is, hogy tudniillik „remeteéletet élt a város mellett, ahová prédikálni járt”.³⁵ E két esetet kivéve valamennyi prédikáció témáját ismerjük.³⁶ E beszédek körében is legalább két csoportot elkülönítve differenciálhatunk: egyes beszédek ugyanis tételes szónoklatok, mások nem.

Tételes szónoklatnak tekinthető a három első beszéd, amelyeket a nagyobb legenda szerzője szerint Gellért hazánkban mondott. Így: 1. a pécsi beszéd, amely érkezése évének Péter-Pál napján hangzott el ezzel a biblikus mottóval: „Ők az irgalmasságnak férfiai.”³⁷ 2. a pécsváradi beszéd, amelyet ugyanezen évben szent Benedek ereklyéinek felemelése ünnepén mondott erre a bibliai citátumra építve: „Az igaz virágozni fog, mint a liliom.”³⁸ 3. ugyanezen esztendőben Mária mennybemenetele napján Székesfehérvárott tartott beszédet „A Napba öltözött asszony” jeligével.³⁹

²³ SRH II. 482.

²⁴ SRH II. 506.

²⁵ SRH II. 485.

²⁶ SRH II. 485.

²⁷ SRH II. 486.

²⁸ SRH II. 486.

²⁹ SRH II. 488.

³⁰ SRH II. 493.; Ugyanerre utal a kisebb legenda is: SRH II. 473.

³¹ SRH II. 494.

³² SRH II. 495.

³³ SRH II. 494.

³⁴ SRH II. 494.; HORVÁTH: i. m. (1958) 48.

³⁵ SRH II. 475.; HORVÁTH: i. m. (1958) 61.; PÁSZTOR: i. m. 118.

³⁶ VARGA DAMJÁN: Szent Gellért „a böles prédikátor” mártíromsága. A Szent István Akadémia Értesítője, 29 (1944–1946). 33–47.; ugyanez: Martirio di San Gherardo „il predicatore saggio.” uo. appendice 79–93.; BÉKÉSI EMIL: Magyar írók az Árpádházi királyok korában. Katholikus Szemle, 10 (1896). 371–372.

³⁷ SRH II. 487. — vö. Eccli 44, 10.; VARGA: i. m. 34–35.

³⁸ SRH II. 487. — vö. Os 14, 6.; VARGA: i. m. 36.

³⁹ SRH II. 488. — vö. Apc 12, 1.; VARGA: i. m. 36–37.

A tudományos vélekedések ugyancsak megoszlanak e beszédekkel kapcsolatban. Azok, akik a legenda ősforrását Gellért egyik legközelebbi munkatársának, Walter mesternek a feljegyzéseiben vélték felfedezni, hitelesnek tartották.⁴⁰ Nyomós érvek hangzottak el amellett, hogy e három beszéd tulajdonképpen egy olyan kánoni vizsgálat tükröződése a legendában, amelyet először Kálmán ert elő a hazánkba érkező papok befogadásának feltételeként. Valószínű, hogy ezeket a részeket éppen ennek a politikának az illusztrálására fogalmazták bele a legendába a 12. század elején vagy közepén.⁴¹ Ám a prédikációszerkesztésnek ezt a formáját csak a 12. század végén dolgozta ki Alain de Lille (Alanus ab Insulis) *De arte predicatoria* című művében.⁴² E skolasztikus módszer elterjedésében pedig csak a 13. században alakult dominikánus (fratres praedicatorum) és a ferences rend tagjai jártak az élen,⁴³ bár e században még a homiletikus és tematikus beszédek egymásmellettsége jellemző,⁴⁴ s csak a 14. században válik általánossá az utóbbi.⁴⁵

Ha szövegszerűen vetjük össze a legenda e három helyét, az azonosság szembeötlő: Gellért Pécsen „*fecit sermonem ad populum super verbo: Hi sunt etc.*”, Pécsváradon „*fecit sermonem ad populum super verbo: Justus germinabit etc.*”, Fehérvárott pedig „*super verbo 'Mulier amicta Sole' sermonem ad populum inchoavit*”.⁴⁶ Így tehát még ha nem is kételkedünk abban, hogy Gellért hazánkban érkezve eljutott Pécs környékére,⁴⁷ hiszen korábban is vezetett Dél-Pannónián át zarándokút,⁴⁸ az mindenképp kétséges, hogy ott ilyen típusú szentbeszédeket mondott volna. Ugyanez vonatkozik a fehérvári beszédre is, de erre még visszatérünk.

Nagyobb fenntartással sorolható a fenti csoportba Gellért egy másik szónoklata, amelyet a „világ folyásáról” mondott.⁴⁹ A beszéd önmagában is, előadása körülményeit illetően is vitát váltott ki. Azzal a korábbi feltételezéssel szemben, hogy itt Gellért az eljövendő pogánylázadást jósolja meg,⁵⁰ egyes kutatók csupán a papok jövőbeni erkölcsi züllésére értelmezték a szent szavait,⁵¹ s az egyházi emberek tarka öltözékéről mondtak alapján, amelyet az 1098-ban alapított cisztercita rendre vonatkoztattak, e részletet 12. századi kreációnak nyilvánították.⁵² A legenda azonban világosan két külön-külön is megálló témára utal: egyrészt arra, hogy Magyarorszá-

⁴⁰ MÜLLER FRIGYES: A nagyobb Gellért legenda forrásai és keletkezése. Századok, 47 (1913). 428.; JUHÁSZ, COLOMAN: Gerhard der Heilige, Bischof von Maroschburg. Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige, 48 (1930). 5.; JUHÁSZ KÁLMÁN: Szent Gellért. Szeged, 1946. 4.; NAGY MIKLÓS: Szent Gellért élete. Bp. 1946. 11–18.; HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 35.; SZENNAY ANDRÁS: Szent Gellért lelkisége. Vigilia, 45 (1980). 809.

⁴¹ HORVÁTH: i. m. (1958) 32–33.; HORVÁTH JÁNOS: Die Entstehungszeit der grossen Legende des Bischofs Gerhard. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae, 8 (1960). 196–197.; PÁSZTOR: i. m. 129–130.

⁴² CHEVALIER, JACQUES: Histoire de la pensée. II. La pensée chrétienne. Paris, 1956. 251–253, 283.; RÓNAY GYÖRGY: Szent Gellért Pannoniában. Vigilia, 48 (1983). 579–580.

⁴³ RÓNAY GYÖRGY: Szent Gellért. Vigilia, 11 (1946). 12. sz. 47–50.; RÓNAY: i. m. (1983) 580.

⁴⁴ CHARLAND, TH. M.: Artes praedicatorum. (Contribution a l'histoire de la rhetorique au moyen âge. Paris—Ottava, 1936. 112.)

⁴⁵ Uo. 15–106.; CSÓKA J. LAJOS: Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. (= Középkori kútfoink kritikus kérdései. Bp. 1974.) 140.; Másfépp: HORVÁTH: i. m. (1974) 153–154.

⁴⁶ SRH II. 487–488.

⁴⁷ UDVARDY JÓZSEF: Szent Gellért lelki arca. Vigilia, 35 (1970). 578.; MEZEY LÁSZLÓ: Gellért-problémák. Vigilia, 45 (1980). 594–597.

⁴⁸ GYÖRFFY: i. m. 294–296.

⁴⁹ SRH II. 499.; Varga: i. m. 40–41.; Csóka: i. m. 144.

⁵⁰ KARÁCSONYI: i. m. 151–152.

⁵¹ MADZSAR IMRE: Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok, 47 (1913). 512.

⁵² HORVÁTH: i. m. (1958) 42–46.; HORVÁTH: i. m. (1960). 210–215.

got a papok és világiak közös erővel kiszakítják, kioldják a kereszténység igájából, „az én munkálkodásomat, igehirdetésemet megutálják — mondja Gellért —, és Isten igéjét be nem fogadják”,⁵³ másrészt a papok, szerzetesek életmódjának várható változásáról beszél, amely a cifra ruházatkodásban, a társaság kedvelésében, a remeteélet kerülésében és felfuvalkodott viselkedésben nyilvánul majd meg.

A beszédben tehát valóban nincs konkrét pogánylázadásról szó, de a kereszténység jármából való kiszakadásról, amelyen világiak és egyháziak egyaránt munkálkodnak, azaz eretnekségről igen. Arról pedig, hogy a bogumil eretnekség térhódítása Gellért korában milyen komoly veszélyt jelentett a fiatal magyar egyház számára, éppen az ő művéből értesülünk.⁵⁴ Ez a motívum tehát sokkal inkább növeli, semhogy csökkentené a beszéd hitelét.

Ugyancsak el nem fogadható érv, hogy Gellért korában nem kerülhetek ide züllött papok,⁵⁵ ugyanis megint csak ő az, aki művében számos helyen és hazánktól elvonatkozathatatlanul kel ki a velejükig romlott egyháziak kortárs serege ellen.⁵⁶ A szerzetesek tarka ruházatáról írottakat pedig értelmezhetjük többféleképpen is: egyrészt Gellért — aki állítólag „a szent rend ruháját, amelyet gyermekkorában vett fel, soha meg nem változtatta”⁵⁷ — bírálhatta azokat a szerzeteseket, akik különféle egyházi méltóságokra jutván a szerzetesi ruhát cifra palástokkal cserélték fel;⁵⁸ másrészt utalhat olyan szerzetesközösségre, amely már az ő korában sem fekete, hanem fehér ruhát viselt,⁵⁹ éppen a hozzá igen közel álló camaldoliak körében;⁶⁰ harmadrészt az sem zárható ki, hogy itt valóban a kései legendaátdolgozó rontásával állunk szemben, ugyanis — bár a témához nem közöl biblikus jeligét — a hely megszövegezése hasonló az előzőekben említettekhez: Gellért „*fecit sermonem de cursu seculi*”.⁶¹

Ami a beszéd elhangzásának körülményeit illeti — a háromnapos visszavonulás, majd ezután temetkezési helyéhez vezető első útja — nagyon is jól értelmezhető Gelléltre, ugyanis cselekedetében megnyilatkozik eszménye „a teljes elmélkedéssel haláluk napját váró”⁶² szerzetesekről.⁶³ Vitathatóbb azonban, hogy elmondhatta-e beszédét a káptalanházban, mert bizonyos feltételezések szerint „a kanonokok testületét alkotó káptalanokat... csak a XI. század végén szervezték.”⁶⁴ Ezt a felfogást legalábbis megkérdőjelezi a nagyobb István-legenda tudósítása, mely szerint Asztrikot kánoni választással emelték az érseki székbe;⁶⁵ illetve, hogy István korában „emelik a kanonokok klastromait”.⁶⁶ Ha ezt a legenda szerzője a szent király idejéről így le merte írni, akkor a szentté avatás idején (1083) ezeknek az intézményeknek már jelentős múltra kellett visszatekinteniök. Az első ismert magánoklevelünket, Guden végrendeletét 1079-ben a veszprémi káptalan állította ki, s a 11. század derekán kelet-

⁵³ SRH II. 499.

⁵⁴ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Eretnekség és tirannizmus. Irodalomtörténeti Közlemények, 72 (1968). 501—515.

⁵⁵ MADZSAR: i. m. 513.

⁵⁶ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Néhány XI. századi „liber portabilis” nyomában. (Gellért püspök kézikönyvei.) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Bibliothecaria, 8 (1979). fasc. 1. p. 33.

⁵⁷ SRH II. 499.

⁵⁸ Gerardi Moresenae Aecclesiae sev Csanadiensis episcopi: Deliberatio svpra hymnm trivm pverovm. (ed. SILAGI, GABRIEL) Tvrnholti, 1978. 17, 141.

⁵⁹ PÁSZTOR: i. m. 130—131.

⁶⁰ MEZEY LÁSZLÓ: Deákság és Európa. Bp. 1979. 100.

⁶¹ SRH II. 499.; HORVÁTH: i. m. (1974) 154.

⁶² SILAGI: i. m. 7.

⁶³ MEZEY: i. m. (1980) 596.

⁶⁴ GYÖRFFY: i. m. 367.

⁶⁵ SRH II. 383.

⁶⁶ SRH II. 383.

kézett „Szent András és Benedek legenda” is előadja, hogy István jó híret hallván sok „kanonok és szerzetes” gyűlt össze nála.⁶⁷ Sőt — ha Petrus de Natalibus szavai nem légből kapottak — azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy Gellért, élete egy korábbi szakaszában, maga is kanonok lett volna.⁶⁸ Úgy véljük tehát, hogy ez a beszéd elhangozhatott Gellért szájából a csanádi káptalan kanonokjai előtt,⁶⁹ s a kései író, aki átírta a legendát, csupán bizonyos stiláris javításokat végzett a történetet elbeszélő epizódon.

Ugyancsak ide sorolható Gellért utolsó beszéde, amelyet a diódi szent Szabina egyházban mondott el „a katolikus hitről és az örök élet jutalmáról”.⁷⁰ Itt sem kifejezetten bibliai citátumra épülő tételes beszédről van szó, a legendaszerző mégis így ír: „sollempnem *sermonem populo assistenti fecit*”. Azaz, sermónak, tételes szónoklatnak nevezi ezt a beszédet is. Tetézi továbbá ezt, hogy a kisebb legenda szerint Gellért csupán a vacsorázó társaságnak mondta egy szójátékkal, hogy holnapra Isten báránya vacsorájára hivatalosak.⁷¹ Igaz, eszerint is a következő napot azzal kezdte a püspök, hogy misét celebrált szent Szabina egyházában.⁷² Így tudja ezt Petrus de Natalibus is, de ő már kifejezetten ünnepi szertartást említ,⁷³ amihez viszont elengedhetetlen a szónoklat.

Valószínűsíteni engedi a püspök útja is, hogy valóban az ünnepi mise feltételezése a helyes. A küldöttség ugyanis sietve (*festinanter*) haladt, hogy András herceget tisztelettel fogadják (*honorifice suscipere*).⁷⁴ A nagy sietség ellenére mégis komoly, 8–10 km-es kitérőt tettek a Székesfehérvár—Buda útvonaltól Diódig.⁷⁵ Ennek — véleményünk szerint — csupán egy oka lehetett, a szóban forgó napon olyan vallási kötelezettségnek kellett eleget tenni, amelynek teljesítése elől a püspök nem térhetett ki. Hogy mi lehetett ez a feladat, annak megfejtésére irányadó lehet a szóban forgó helység templomának patrocíniuma. Minden legendaváltozat egységesen szent Szabina egyházáról beszél.⁷⁶ Ha pedig itt a kritikus napon ünnepi beszédet mondott Gellért, azt elsősorban szent Szabina ünnepén, augusztus 29-én tehette. Másképpen nem tudjuk megmagyarázni, hogy ebben az egyházmegyében nem lévén illetékes, mégis ő misézett. Ha viszont elfogadjuk ezt a dátumot, akkor minden érthetővé válik.

Tudjuk ugyanis, hogy Ajtony Marosvárott Keresztelő szent János tiszteletére szenteltetett egyházat és monostort. Mivel ezt vezéri székhelyén tette, szinte bizonyos, hogy egész szállásterületét az említett szent pártfogásába ajánlotta. Igazolhatja állításunkat az a tény is, hogy a szeparatista törzsi vezér letörése után Gellért püspök is megüli e szent ünnepét, amint erre még ki fogunk térni. Nem valószínű, hogy Gellért az eredeti patrocíniumon változtatott volna, ugyanis a legenda Ajtony epizódjában éppen az oroszlán (azaz szent György) motívuma bizonyíthatóan kései betoldás.⁷⁷

⁶⁷ SRH II. 357.; MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 61.

⁶⁸ GOMBOS: i. m. 878.; Gellért szerzetes mivoltát megkérdőjelezi Jean Leclercq (*San Gerardo di Csanád e il monachesimo. = Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Firenze, 1973.*) 3—22.; Vö. még: HORVÁTH: i. m. (1974) 151.

⁶⁹ BÉKEFI REMIG: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. 9—16, 65—72.

⁷⁰ SRH II. 502.; VARGA: i. m. 43.; SZABÓ KÁROLY: Péter és Aba. Bp. 1873. 44.; JUHÁSZ: i. m. (1930) 19.; NAGY: i. m. 43—44.; JUHÁSZ: i. m. (1946) 13.; HORVÁTH: i. m. (1958) 55—57.

⁷¹ SRH II. 477.

⁷² SRH II. 477.

⁷³ GOMBOS: i. m. 878.

⁷⁴ SRH II. 501—502.

⁷⁵ HORVÁTH: i. m. (1958) 55—56.

⁷⁶ SRH II. 477, 502, 71, 164.; SRH I. 339—340.

⁷⁷ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Az Ajtony-monda. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica*, 40 (1972). 15—17.

Ha pedig Marosvár és a marosi egyházmegye védőszentje Johannes Baptista volt akkor Gellértnek éppen a fent említett napon el nem mulasztható kötelessége volt ünnepi misét celebrálni és beszédet mondani. Tudniillik az említett szentnek ez a legnagyobb ünnepe: augusztus 29-e Keresztelő szent János fejevétele, azaz mártíriumának napja.⁷⁸

(Kérdés, miért szeptember 24-ét tartjuk mégis szent Gellért mártíriuma napjának? Véleményünk szerint a szentté avatásig [1083] az események pontos ideje jobbra kiestt az emlékezetből, azt tudták csupán, hogy Keresztelő János valamelyik ünnepén történt. Talán a csanádi egyház papjainak az ünnepek szaporításából adódó jól felfogott anyagi érdeke is motivált abban, hogy így Gellért ünnepét a legkevésbé exponált János ünnepre, fogantatása napjára [conceptio Johannis Baptistae] tették, s 1092-től kötelezően ezen a napon ülték meg. Ám ehhez el kellett volna tüntetniök minden más időpontra utaló árulkodó nyomot, s ez nem történt meg: szent Szabina kiemelt említése benne maradt a szövegben.⁷⁹)

A fentiekre alapozva úgy véljük, hogy 1046. augusztus 29-én Gellért valóban mondott közvetlenül mártírhalála előtt ünnepi beszédet a didódi szent Szabina egyházban, s nagyobb legenda szerzője az őslegendának ezen a részén alig változtatott.

Bizonyos értelemben tételes beszédnek tekinthető az a prédikáció is, amelyet Gellért Keresztelő szent János ünnepén mondott.⁸⁰ A beszéd témájáról csak közvetve értesülünk, ugyanis az ünnepi mise után állítólag száz férfiú kereste fel a püspököt, hogy számukra templomépítés céljára szolgáló területeket szenteljen fel.⁸¹ A szent vendégül látta őket, tehát feltehetőleg ez volt az egyházmegye búcsúnapja is. Ez az esemény egyben azt is igazolja, hogy Gellért — ahogyan az egész egyéniségéből szervesen következik — nem változtatta meg Ajtony territóriumának eredendő patrocíniumát. Az asztaltól felkelve az emberek nagy értékű adományokat tettek, amit ő el akart hárítani, de azok ezt felelték: „Hallottuk ma tőled, szent atya, amikor Isten ezen beszédéről tettél tanúbizonytságot: 'Amiképpen a víz eloltja a tüzet, azonképpen oltja ki az alamizsna a bűnt.'”⁸²

Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy ez a beszéd valóban elhangozhatott Gellért idejében is mégpedig több okból. Itt ugyanis a sermo szónak nem prédikáció, hanem isteni ige a jelentése (sermo Dei = verbum Dei). Hasonló értelemben ez a szó csak a legendának egy másik, szintén archaikus motívumokat tartalmazó helyén fordul elő: az István és Csanád között lefolyt diskurzust nevezi így (sermo) a szerző, továbbá azt állítja, hogy a királyi tanács tagjainak szemében is jönnek tünt ez a beszéd (sermo).⁸³ Egyik esetben sem szentbeszéd, prédikáció az értelme. Igazolt tény továbbá, hogy az alamizsnálkodás szent István korában egyik központi kategóriája volt a vallásos élet gyakorlatának. Ezt nem csupán a király életiratából tudjuk,⁸⁴ hanem Gellért püspöknek teljesen egykorú tanúságtétele is bizonyítja.⁸⁵ A legenda kései átírója legfeljebb a megfelelő bibliai citátumot ékelte be vagy pontosította általa a korábbi változat szavait, de egészében aligha lehet az ő leleménye ez a részlet. Ő ugyanis az Anjou-korban

⁷⁸ BALINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium. II. Bp. 1977. 233—237.

⁷⁹ ZÁVODSZKY LEVENTE: A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 164.; SZEGFÜ: i. m. (1980). 16.

⁸⁰ SRH II. 494.; Varga ezt a beszédet 1030-ra teszi (i. m. 39—40), de nem bizonyít.

⁸¹ GYÖRFY: i. m. 449—455.

⁸² SRH II. 495. — Vö. ECCLI 3, 33.

⁸³ SRH II. 490.

⁸⁴ SRH II. 387—388.

⁸⁵ SILAGI, GABRIEL: Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum” des Gerhard von Csanád. München, 1967. 31—32.; REDL KÁROLY: Problémák Gellért püspök Deliberatiójában. Irodalomtörténeti Közlemények, 69 (1965). 215—217.; SILAGI: i. m. (1978). 51.

favorizált szent György-kultusz szószólója, tehát ha egy korábbi állapotra utaló Keresztelő János-búcsút említ mégis, azt hitelesnek tekinthetjük.⁸⁶

Gellért valamennyi beszéde közül a legutóbbi időkig a legkevésbé vitatott az Aba Sámuel elleni húsvéti prédikáció volt.⁸⁷ Azon beszédek sorába tartozik, amelyet szinte minden más forrás is megemlít. A kisebb Gellért-legendában éppúgy kihangsúlyozott helyen szerepel,⁸⁸ mint a nagyobbban, a krónikák is részletesen előadják,⁸⁹ s hitelesíti a *Deliberatio* is⁹⁰ az Aba elleni fellépést. Erre építve állítják a legendák más helyein, hogy Gellértnek prófétai lelke volt.⁹¹ A szakirodalombeli vélemények megoszlanak afelől, hogy 1042, 1043 vagy 1044 húsvétján hangzott-e el ez a beszéd;⁹² továbbá, hogy indítékként a Péter iránti barátság,⁹³ vagy csupán az igazság szeretete,⁹⁴ vagy éppen a Vazul-pártiság⁹⁵ jöhet-e számításba; ugyancsak e motívum kapcsán merült fel vitatémaként, hogy Gellért tudott-e magyarul vagy azért prédikált latinul, mert nem,⁹⁶ de mindezek abból a szempontból közönyösek, hogy elhangzott-e a szónoklat vagy sem.

Érdekes szemügyre venni a beszéd elhangzásának körülményeit. Gellért „stola candida coopertus, ascendens pulpitum” elmarasztalta Abát, de a püspökök intettek a tolmácsnak (interpreti), hogy hallgasson.⁹⁷ Ha ezt összevetjük Gellért fehérvári beszédével, ahol „Gerardus indutus assumpto interprete ... ascendit pulpitum”⁹⁸ aligha lehet kétségünk afelől, hogy az utóbbi epizód megfogalmazásához éppen az Aba-ellenes beszéd szolgált előképül.

Feltehető persze a kérdés, mint ahogy fel is merült, nem fordítva történt-e? Elképzelhető-e, hogy a székesfehérvári káptalani dokumentumok őrizték meg Gellért nagyasszony napi prédikációjának emlékét,⁹⁹ s ezt használta fel a nagyobb legenda szerzője esetleg úgy, hogy szent Ambrus históriájából áttemelte a bűnös világi hatalommal rettenthetetlenül szembe forduló egyházfő motívumát?¹⁰⁰ A mariológiai kutatásnak sikerült valószínűsíteni, hogy Gellért komponált a Mária-ünnepekre egy sorozat homiliát,¹⁰¹ sőt ezek egyikéből egy hosszabb részletet azonosítottak is.¹⁰² Ugyan-

⁸⁶ BÁLINT: i. m. I. 293—314.

⁸⁷ SRH II. 500.; VARGA: i. m. 41—42.; KARÁCSONYI: i. m. 152—157.; JUHÁSZ KÁLMÁN: Szent Imre herceg nevelője. *Katholikus Szemle*, 44 (1930). 344.; JUHÁSZ: i. m. (1930) 17.; MACARTNEY, C. A.: *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources. Archivum Europae Centro-Orientalis*, 4 (1938). 467—469.; NAGY: i. m. 40—42.; JUHÁSZ: i. m. (1946) 11.; HORVÁTH: i. m. (1960) 211.; HERMANN: i. m. 43—44.; SZENNAY: i. m. 808.; KOSTOLNYIK: i. m. 58—59.

⁸⁸ SRH II. 476—477.

⁸⁹ SRH I. 175—176, 329—330.; SRH II. 37, 157.; HORVÁTH: i. m. (1958). 74.

⁹⁰ MEZEY: i. m. (1980) 597.; KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica*, 18 (1965). 28—29.; másképpen: GERICS JÓZSEF: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. *Magyar Könyvszemle*, 98 (1982). 305—306.

⁹¹ SRH II. 477, 500.

⁹² KARÁCSONYI: i. m. 152.

⁹³ SZABÓ: i. m. 26.

⁹⁴ HERMANN: i. m. 44.

⁹⁵ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Gellért, marosi püspök. *Világosság*, 17 (1976). 95—96.

⁹⁶ KARÁCSONYI: i. m. 139—140, 155—156.; SZILÁGYI: i. m. 437—438.; TAGLIAVINI: i. m. 31.; HORVÁTH: i. m. (1958) 57.; KOSTOLNYIK: i. m. 58—59.

⁹⁷ SRH II. 500.

⁹⁸ SRH II. 488.

⁹⁹ HERMANN: i. m. 35.

¹⁰⁰ KARÁCSONYI: i. m. 155.

¹⁰¹ BARRÉ: i. m. 295—296.

¹⁰² HEINZER, FELIX: Neues zu Gerhard von Csanád: die Schlußschrift einer Homiliensammlung. *Südost-Forschungen*, 41 (1982). 1—7.; Gellért Mária-kultuszára vö. még: SZEGFŰ LÁSZLÓ: A bogumil eretnokség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére. *Acta Universitatis Szegediensis*

csak ide kívánczik megjegyzésként, hogy Gellért szentírásmagyarázó módszerére jellemző a bibliai idézetek halmozása és egymásra vonatkoztatása, amely kísértetiesen emlékeztet a későbbi skolasztikus szentbeszéd szerkezetére. Ha tehát Gellért prédikációiban is azt a módszert követte, amelyet írásaiban, feltehető a kérdés úgy is, vajon nem előzte-e meg korát egy-két évszázaddal, nem benne kell-e tisztelnünk egyikét a korai tételes beszéd szerzőinek? A legendának azt a megjegyzését, hogy „nem volt olyan írás, amiből is példát ne vett volna”,¹⁰³ fennmaradt műve is bizonyítja, amelyben valóban alig lehet olyan bibliai könyvet találni, amiből ne idézne.¹⁰⁴ Ha tehát elfogadjuk azt a jogosnak tűnő megállapítást, hogy „Gellért a XI. század legkülönösebb írói sorába tartozik”, aki „eredeti író”,¹⁰⁵ ugyanakkor abban sem igen kételkedhetünk, hogy prédikációkat is írt¹⁰⁶ — ezt aligha kerülhette el másfél évtizedes püspöki működése során, hiszen műve több helyén is arról tesz említést, hogy társai sürgetik és ösztönzik munkáinak írására¹⁰⁷ —, feltehetjük a kérdést, miért ne lehetett volna eredeti hitszónok is?¹⁰⁸ Sajnos, mind ezek ellenére túl kevés adattal rendelkezünk még Gellért Mária-kultuszát illetően is,¹⁰⁹ amit kizárunk nem lehet, ugyanakkor számos olyan kortörténeti tényt sorolhatunk fel, amelyekkel a Deliberatio léptenyomon összecseng — a gonosz, Istentől elrugaskodott tirannust ostorozó kitérések rímelnék a krónikák Aba-portréjára, az eretnekek bírálata más források adataival párhuzamos, az egyháziak viselt dolgairól írott gellérti textusokat igazolja a legendában és krónikában említett papok viselkedése stb.¹¹⁰ —, így aligha fogadhatjuk el tényként, hogy a fehérvári beszéd szolgált volna a húsvéti beszéd mintájául. De abban sem kételkedhetünk éppen a fentiek alapján, hogy az Aba elleni beszéd valóban elhangzott, sőt nem túlzás azt sem megkockáztatni, hogy az Gellért művéből szinte teljesen rekonstruálható.

Hogyan keletkezettek hát azok a leírások, amelyek szerint Gellért tételes beszédet mondott? Feltevésünk szerint a három biztosan ide vonható beszéd egy csomópont köré csoportosítható. Pécs Nagy Lajos-kori felemelkedését az egyetem alapítása fémjelzi legkiváltképp 1367-ben,¹¹¹ a vele szoros kapcsolatot tartó pécsváradi konvent is éppen ekkoriban kerül a hazai bencés rend élére Pannonhalma hanyatlásával,¹¹² a székesfehérvári Gellért-beszéd témáját pedig ott találjuk az ugyanekkor keletkezett pécsi szentbeszédgyűjteményben.¹¹³ Ugyancsak ekkoriban — a nagyobb Gellért-legenda tanúsága szerint 1361-től — vesz új lendületet az özvegy királyné irányításával a hazai Gellért-kultusz is.¹¹⁴ Ezek az adatok valószínűleg kapcsolatba hozhatók

de Attila József *Nominatae, Dissertationes Slavicae*, 14 (1983). 52—55. ill. Szeged története. (szerk. KRISTÓ GYULA) I. Szeged, 1983. 286—288.

¹⁰³ HORVÁTH: i. m. (1958) 36.; SILAGI: i. m. (1968) 51, 85—93.

¹⁰⁴ SRH II. 488.

¹⁰⁵ MANITIUS: i. m. 79.

¹⁰⁶ RUZICKA: i. m. 67.

¹⁰⁷ SILAGI: i. m. (1978) 2, 38, 153, 178.

¹⁰⁸ HORVÁTH: i. m. (1974) 153—154.; VARGA: i. m. 47.; MEZEY: i. m. (1979) 110.

¹⁰⁹ SZEGFÜ: i. m. (1983) 52—55.

¹¹⁰ SZEGFÜ: i. m. (1968). 501—515.; KRISTÓ GYULA: Források kritikája és a kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan. *Magyar Könyvszemle*, 100 (1984) 159—175, 285—299.

¹¹¹ VETULANI, ÁDÁM: A pécsi egyetem, valamint a krakkói és a bécsi testvéregyetemek alapításának körülményeiről. (= A pécsi egyetem történetéből. szerk. CSIZMADIA ANDOR. Pécs, 1967. 21—48.)

¹¹² RÓNAY: i. m. (1983) 578—579.

¹¹³ BÉKEFI REMIG: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 79.; KARDOS TIBOR: A pécsi Egyetemi Beszéd és a humanizmus. (= CSIZMADIA: i. m. 129—157.); PETROVICH EDE: A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény. (= CSIZMADIA: i. m. 163—220.); CSÓKA: i. m. 140.

¹¹⁴ SRH II. 506.

egymással. Úgy véljük, hogy ekkoriban kerülhetett sor annak a 12. század közepi Gellért-legendának az átstilizálására, kiegészítésére is,¹¹⁵ amely talán maga is egy korábbi őslégenda korszerűsítése révén jött létre.¹¹⁶

Nem lehetetlen, hogy az író azt a jámbor óhaját kívánta történeti példákkal illusztrálni, amely értelmében Pécssett az egyetem teológiai fakultását is fel kellene állítani. A pápai kúria azon véleményével szemben, hogy itt nincsenek meg ehhez a szükséges feltételek, nagyon nyomós érv lett volna a háromszázötven éves magyar teológiai munkálkodás bizonyítása. Talán ezért emelte ki a szerző Gellért pécsi, Pécs környéki szerepét, s határozta meg precízen tárgyában és mottójában Gellért ide lokalizált beszédeit. Kevésbé figyelt erre a szent más (a káptalan előtti és a diódi) prédikációi esetében, s alig ütközik ki e törekvése a Keresztelő János ünnepén elmondott és a húsvéti szónoklatok kapcsán.

A Deliberatio témagazdagsága ismeretében természetesen nem tartjuk lehetetlennek, hogy Gellért nemcsak mondott, hanem írt is bármilyen témában, témakörben beszédeket, beszédorozatokat, sőt még azt sem tartjuk kizártnak, hogy a tételes beszédek korai előfutárát kell tisztelnünk személyében. De mindezt elsősorban nem a legendák alapján véljük bizonyíthatónak.

¹¹⁵ SZEGFŰ: i. m. (1983).; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Szent Gellért halála. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica, 66 (1979). 19—28.

¹¹⁶ HORVÁTH: i. m. (1974) 148.

LES PRÉDICATIONS DE SAINT GÉRARD

Toutes les sources sont unanimes pour affirmer que Saint Gérard († 1046) était un excellent prédicateur. Mais le texte de ses discours — mis à part quelques fragments — est inconnu de nos jours.

L'auteur analyse les récits de la plus grande légende du saint relatifs à ses prédications. Il constate que cette version de la légende a été écrite dans les années soixante du XIVe siècle en prenant en considération la politique actuelle et en utilisant une légende primitive de Gérard. Alors, on a modernisé les passages écrits sur les prédications en y ajoutant les stéréotypies (*fecit sermonem ad populum super verbo*: etc.) qui suggèrent que ces discours étaient déjà des discours scolastiques positifs, mais à l'époque de Gérard anachroniques, donc ils ne pouvaient pas être prononcés dans la première partie du XIe siècle.

L'auteur tablant sur les contradictions de la légende (par exemple le changement de patronage de saint Jean-Baptiste et de saint Georges dans le comitat Csanad) et sur d'autres sources (*Deliberatio* de Gérard, ses fragments de discours, des données des chroniques etc.) démontre que Gérard était vraiment un excellent prédicateur, sa légende primitive avait certainement révoqué ses discours; il est vrai que cette légende a été modifiée plus tard, mais cette modification n'était apportée qu'au texte de la légende et non pas à son contenu réel.

Ласло Сегфю

ПРОПОВЕДИ СВЯТОГО ГЕЛЛЕРТА

Все источники единогласно утверждают, что Святой Геллерт († 1046) был выдающимся проповедником. Однако тексты его речей — за исключением нескольких отрывков — не сохранились до наших дней.

Автор анализирует рассказы о проповедях Святого, содержащиеся в «большой» легенде о нем. Автор установил, что этот вариант легенды написан в 60-ых годах четырнадцатого века, исходя из соображений актуальной политики того времени, на основе древней легенды о Геллерте. Тогда же модернизировали части проповедей, пользуясь стереотипами (*fecit sermonem ad populum super verbo*: etc.) которые наталкивают на мысль о том, что эти, построенные по тезисам, схоластические речи являются анахронизмами для времени Геллерта и не соответствуют первой половине одиннадцатого века.

Автор, основываясь на противоречиях легенды [напр. изменение патронимума (*patrocinium*) Святого Иоанна Крестителя и Святого Георгия в области Чанад] и других источниках [Размышление (*Deliberatio*) Геллерта, отрывки речей, данные хроник и т.д.] доказывает, что Геллерт действительно был выдающимся оратором, о его речах достоверно упоминает гревеня легенда, которую позднее переработали, но изменения коснулись только текста легенды, а не содержания в ней действительности.

TÓTH SÁNDOR
LEVENTE ÉS ANDRÁS

István király az 1030-as években megvakíttatta, azaz uralkodásra alkalmatlanná tette pogány hajlandóságúnak ítélt unokaöccsét, Vazult, és fiait száműzette. Péter második uralkodása (1044—1046) idején a királlyal elégedetlen urak visszahívták a Vazulfiakat. A Viske—gyula-fiak vezette összeesküvés mindhárom fiút, majd a csanádi gyűlés Andrást és Leventét hívta vissza Oroszországból.¹ A Péter-ellenes úri frakció volta-képpen a testvérekre, illetve az eseményekre bízta, hogy melyikük követi majd Pétert a trónon. E tanulmány azt vizsgálja, hogy miért András és miért nem Levente lépett a megbuktatott Péter örökébe.

A csanádi gyűlés egész Magyarország nevében hívta a hercegeket, és esküvel ígérte, hogy „mihelyt bejönnek, mind a magyarok egy lélekkel hozzájuk gyűlnek és uralmuk alá vetik magukat”.² Geric József úgy vélekedett, hogy Péterrel a magyar vezető osztály István-kori egésze szakított, és csak az idegen előkelők (advenae) tartottak ki a végsőkig mellette.³ Kristó Gyula ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy „egy uralkodó osztály ... nem változtat egyik napról a másikra ... tökéletesen, minden tagjára érvényesen politikai pártállást”.⁴ A csanádi gyűlés résztvevőit név szerint nem ismerjük, de feltételezzük, hogy Viskéhez és a gyula-fiakhoz hasonlóan olyan résztvevői lehettek, akik Péter második országjárásakor elvesztették István vagy Aba uralkodása alatt élvezett pozícióikat, vagy valamilyen más okból szembekerültek a királlyal.⁵ A csanádi gyűlés hivatkozását az egész országra propagandisztikus jellegűnek tekinthetjük; a Péter elleni összeesküvésben az uralkodó osztálynak csak egy része vehetett részt. A csanádi gyűlés tagjait a krónika nemeseknek (nobiles), az Altaichi Évkönyvek a királyság főembereinek (obtimates regni), illetve a király előkelőinek és belső embereinek (principes eius et familiares) nevezi.⁶ A gyűlés színhelye és a Vazul-fiakhoz vonuló küldöttségben való részvétel alapján a történeti kutatás feltételezte, hogy Gellért csanádi püspök az összeesküvés tagja, esetleg vezetője volt.⁷

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I—II. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1937—1938 (a továbbiakban: SRH). I. 336—337.*

² Uo.

³ GERICS JÓZSEF: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. *Magyar Könyvszemle* 98 (1982), 303, 309—310.

⁴ KRISTÓ GYULA: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan. *Magyar Könyvszemle* 100 (1984), 297.

⁵ KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica* (a továbbiakban: AUSZ) XVIII (1965), 25—26.

⁶ SRH I. 337.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Collegit ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS. Budapestini 1937—1938. I. 99.*; GERICS JÓZSEF: a 3. jegyzetben i. m. 309.

⁷ JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030—1242). Makó, 1930. 74.; HORVÁTH JÁNOS: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954.

Bizonyos az, hogy Péter második uralkodása, türelmetlen feudalizációs politikája előbb a titkos, majd a nyílt ellenzék táborába taszított olyan világi és talán egyházi előkelőket is, akik személyes érdekeiktől indítatva a király ellen fordultak.⁸ A királyi nemzetségből származó Andrást vagy Leventét akarták trónra ültetni, akikről azt remélték, hogy István Péterhez képest toleránsabb és a hazai uralkodó osztály érdekeit jobban figyelembe vevő politikáját fogják folytatni.

A Magyarországra érkező Andrást és Leventét a Vata-féle pogány felkelés fogadta. Azt követelték a Vazul-fiaktól, hogy „az egész nép pogány módra élhessen, a püspököket és a papokat megölhessék, az egyházakat lerombolhassák, a keresztény hitet elvethessék és bálványokat imádhassanak”.⁹ Míg a csanádi gyűlés előkelői csak Pétert szerették volna felváltani egy számukra megfelelőbb uralkodóval, addig a pogány tömegek a feudalizmust képviselő egyház fizikai megsemmisítésére törekedtek. A Vazul-fiaknak szükségük volt fegyveres támogatásra Péterrel szemben, a felkelők viszont csak követeléseik teljesítése ellenében voltak hajlandók harcolni.¹⁰ Bár a szakirodalom már a hercegek és a pogány felkelők első találkozásánál (Abaújvárnál) különbséget tesz a követelést csak kényszerből elfogadó András és a felkelőkkel egyetértő, pogány hajlamú Levente között; a források mindkét herceg kényszerű beleegyezéséről szólnak.¹¹ A kényszerű kompromisszum elfogadása azt jelentette, hogy a „felkelők csatlakoztatták magukhoz a hercegeket”,¹² akik így egy *feudalizmus- és egyházellenes pogány mozgalom vezetői* lettek. Így szándékukkal ellentétben nemcsak Péterrel, hanem az őket behívó csanádi összeesküvőkkel is szembekerültek.

A Vazul-fiak elé küldöttség vonult, hogy őket tisztességgel (honorifice) fogadja, ugyanakkor a királyt a küldöttséget kibocsátó Fehérvár nem engedte be. A misszió tagja volt négy püspök és egy ispán. A küldöttség előkelő tagjai az uralkodó osztálynak azt a részét képviselték, amely a hercegek pártján állt. Azt viszont csak feltételezhetjük, hogy a „fehérvári csoport” tagjai korábban is szemben álltak Péterrel, és nemcsak az események hatására pártoltak el tőle.¹³ Mint ismeretes, a fehérvári küldöttség

311.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: Adalékok a Deliberatio eszmetörténeti hátteréhez (Disszertáció). Szeged, 1969. 200—201.; uő.: Gellért, marosi püspök. Világosság 17 (1976), 96.; KRISTÓ GYULA: Magyarország története 895—1301 (Jegyzet). Bp. 1984. 81—83.

⁸ Vataéék foglalták el Csanádot, ők hívták be a hercegeket, I. KRISTÓ GYULA: az 5. jegyzetben i. m. 34—35.; Péter türelmetlen politikájára, a hospes-arisztokrácia előtérbe kerülésére I. uo. 27, 33—34.; a világi és egyházi előkelők egységes fellépésére I. GERICS JÓZSEF: a 3. jegyzetben i. m. 309.; az egyháziak várakozó álláspontra helyezkedtek, I. KARÁCSONYI JÁNOS: Szent Gellért csanádi püspök élete. Bp. 1925. 128—129.; Z. J. KOSZTOLNYIK: Five Eleventh Century Hungarian Kings. Their Policies and Their Relations with Rome. New York, 1981. 69.

⁹ SRH I. 337, II. 501.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.; a szakirodalom vélekedésére I. HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. I. Pest, 1871. 272.; PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp. 1893. 118.; KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997—1095. Oradea—Nagyvárad, 1926. 104.; Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Fordította és a jegyzeteket összeállította GERÉB LÁSZLÓ. Bp. 1959. 233. o. 35. jegyz.; KRISTÓ GYULA: a 7. jegyzetben i. m. 82.

¹² KRISTÓ GYULA: az 5. jegyzetben i. m. 43. o. 274. jegyz.

¹³ A csanádi összeesküvőkkel való azonosításra I. SZEGFŰ LÁSZLÓ: Gellért, marosi püspök 96.; KRISTÓ GYULA: a 7. jegyzetben i. m. 81—84.; GERICS JÓZSEF: a 3. jegyzetben i. m. 309.; az elpártolásra, hódolásra I. PAULER GYULA: a 11. jegyzetben i. m. 119.; A Magyar Nemzet Története. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. II. Magyarország története az Árpádok korában. Írta MARCZALI HENRIK. Bp. 1896. 44.; HÓMAN BÁLINT—SZEGFŰ GYULA: Magyar történet I. (a kötet Hóman munkája) Bp. 1928. 259.; a zavarok megfékezésére akarta a küldöttség rávenni a hercegeket, I. HORVÁTH MIHÁLY: a 11. jegyzetben i. m. 272.; KARÁCSONYI JÁNOS: a 8. jegyzetben i. m. 131.; Gellért András herceggel akart beszélni, hogy meggyőzze az egyház szükségességéről és lebeszélje a keresztények üldözéséről, I. Z. J. KOSZTOLNYIK: a 8. jegyzetben i. m. 70.

és a hercegek táborának pesti találkozása tragikusan végződött; a pogány felkelők végeztek Gellért, Buldi, Besztrik püspökökkel és Szolnok ispánnal. A pesti vérengzés egyetlen rangos túlélőjét, Beneta püspököt állítólag András mentette meg.¹⁴ Lehetséges, hogy ezt a cselekedetet csak a pogány mozgalommal szövetségben álló András részleges felmentése érdekében végeztette el vele a krónikás szerző. Meg kell említeni, hogy egy másik krónikarész szerzője Andrást felelősnek tartotta Gellérték haláláért, és ágának kihalását isteni büntetésnek tekintette.¹⁵ A hercegek mellett fellépő „fehérvári csoport” erőszakos felszámolása a pogány irányzat átmeneti győzelmét jelentette.

Péter ezúttal is patrónusához, az Abával szemben őt trónjára egyszer már visszasegítő III. Henrik német császárhoz akart menekülni, de elzárták előle a kifelé vezető utakat. A királyt megegyezés ígéretével visszacsalogatták, majd Zámoly falunál elfogták és megvakították.¹⁶ András ugyan később tagadta, hogy része lett volna Péter megvakításában, e védekezés azonban nem fogadható el. András és Levente apjuk megvakítását, pogány híveik pedig Péter korábbi kegyetlenségeit torolták meg az uralkodón. A megvakított királyt Fehérvárra vitték, halála után pedig Pécsen temették el az általa alapított egyházban. Péter bukása után megnyílt a trón felé vezető út a Vazul-fiak előtt.

A hercegek bejövetele óta, főképpen azonban a Péterrel való véres leszámolás után felmerült a kérdés, hogy melyiküké lesz a főhatalom. Ez az alternatíva a XIV. századi krónikakompozíció két passzusában is tükröződik. Az I. András koronázását és a pogányság ellen kiadott törvényét említő 86. caput szerint „Levente éppen ezekben a napokban halt meg; ha tovább élt volna és hatalmat nyer az országon, kétségtelenül egész Magyarországot megrontja a pogány bálványozással; minthogy Levente nem élt katolikus módra, a Dunán túl, Taksony falvánál temették el; mondják, ott van eltemetve pogány módra nagyapja, Taksony is”.¹⁷ A várkonyi jelenetben (92. caput) pedig azt olvashatjuk, hogy mikor Béla a hercegséget jelképező kardot választotta, András király meghajolt előtte, „azt gondolta ugyanis, hogy együgyűségből adja fiának a koronát, amiképpen azt Levente adta neki”.¹⁸

A szakirodalomban több megoldási kísérlettel találkozunk András és Levente viszonyát illetően. Az egyik szerint Levente András pogány öccse volt, akinek halála megkönnyítette András számára a királyság és a kereszténység restaurációját.¹⁹ Egy másik felfogás szerint Levente volt Vazul legidősebb fia, ezért jog szerint őt illette volna meg a trón, halála azonban megakadályozta abban, hogy megszerezze a hatalmat.²⁰ Más vélemény szerint Levente lemondott a trónról öccse javára, és András koronázása után néhány hónappal meghalt.²¹ Levente lemondásával kapcsolatban Domanovszky Sándor azt jegyezte meg, hogy „a Béla-ág gondolkodásában élő író gyengéséget láthatott abban, hogy Levente minden részesedés nélkül engedte át az

¹⁴ SRH I. 342, II. 503.

¹⁵ Uo. I. 364—365.

¹⁶ Uo. 342—343.

¹⁷ Uo. 344.

¹⁸ Uo. 355.

¹⁹ HORVÁTH MIHÁLY: a 11. jegyzetben i. m. 271, 274.; PAULER GYULA: a 11. jegyzetben i. m. 97, 121.; MARCZALI HENRIK: a 13. jegyzetben i. m. 41, 49.; KARÁCSONYI JÁNOS: a 11. jegyzetben i. m. 104, 106.

²⁰ A szeniorátusra I. HÓMAN BÁLINT: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 71, 79.; UŐ.: a 13. jegyzetben i. m. 257, 261.; BARTONIEK EMMA: Az Árpádok trónöröklési joga. Századok 60 (1926), 802—803. o. 4. jegyz., 832.; JUHÁSZ KÁLMÁN: a 7. jegyzetben i. m. 72.; arra, hogy András koronázása előtt meghalt, I. DÜMMERTH DEZSŐ: Az Árpádok nyomában. Bp. 1977. 216.; KRISTÓ GYULA: a 7. jegyzetben i. m. 83.

²¹ HÓMAN BÁLINT: a 13. jegyzetben i. m. 261.; GYÖRFFY GYÖRGY Levente kényszerű lemondását (katonai kíséret hiányában) hangsúlyozta, I. *Magyarország története* 1/1. Bp. 1984. 847—848.

uralmat bátyjának, de ebből még semmiképp sem következik Levente lemondása Endrével szemben érvényesíthető törvényes jogokról”.²²

A Leventére vonatkozó két passzus, bár kétségtelenül két különböző forrásból származik, bizonyos fokig kiegészíti egymást. Közös a két tudósításban az, hogy mindkettő a hatalomhoz közel állónak tünteti fel Leventét. A 86. caput szerint Levente elnyerhette volna a hatalmat (regni potestatem), ha tovább él. A 92. caputban az szerepel, hogy a koronát Levente adta át Andrásnak, tehát korábban ő rendelkezett vele.²³ Eltérő magyarázatot ad a két forrásrészlet arra vonatkozólag, hogy miért nem lett Levente király. A 86. caput szerint meghalt, a 92. caput szerint együgyűségből (de simplicitate) lemondott András javára.

A tudósítások alapján feltételezhetjük, hogy a két Vazul-fi közül Leventének Andrással legalábbis azonos, ha nem nagyobb esélye volt a hatalom megszerzésére. Az idézett források megengedik azt a feltevést is, hogy Levente volt Vazul legidősebb fia, így a szeniorátus jogán birtokolhatta a koronát. A források ugyan következetesen András, Béla, Levente sorrendben említik Vazul fiait, ez azonban nem feltétlenül bizonyíték Levente szenior volta ellen. Levente lemondását András javára feltehetőleg ugyanaz az Álmos-ági krónikás jegyezhette le, aki megemlékezett arról, hogy az I. László által királynak jelölt Álmos is együgyűségből (simplicitate) mondott le Kálmán javára.²⁴ Elgondolkoztató az a körülmény, hogy a koronáról lemondó Álmos fiatalabb volt Kálmánnál, így a szeniorátus lehetősége itt biztosan kizárható. Levente és András esetében nem látunk ilyen tisztán; Levente szenior volta éppúgy feltételezhető, mint az, hogy András öccse volt.

Úgy véljük, hogy a Vata-féle tömegmozgalom kitörése és a Péter megvakítása közti anarchikus időszakban nem elsősorban *András vagy Levente szenior jogcíme* döntött a hatalom kérdésében. Ennél fontosabbnak tartjuk az őket támogató csoportok szerepét. Ahogy az abaújvári, pesti, zámolyi események jelzik, a feudális államot és az egyházat eltörölni akaró pogány tömegmozgalom kezdetben erősebbnek bizonyult a pusztán uralkodócserere törekvő nemesi—egyházi frakciónál. Így joggal gondolhatunk arra, hogy a Péter megvakításával zenitjét elérő pogány tömegmozgalomnak a hatalom kérdésében is szava lehetett. A *pogány tömegek* favorizálták, *emelték élre* a nem katolikus módon élő (non catholice modo vixit), *magát egyértelműen pogánynak mutató Leventét*. Beneta megmentésének mozzanata arról tanúskodik, hogy András inkább az őket behívó, Péter-ellenes úri csoport felé közeledett, bár egyértelműen nem szakított a Vata-féle mozgalommal sem. Levente váratlan halála — amelynek körülményeit, okát nem ismerjük — nemcsak a hatalom, hanem a pogány mozgalom jövőjét is eldöntötte. A pogány Vazul-fi és hívei sorsa szorosan összefonódott; a Vata-féle mozgalom Leventét a trón közelébe emelte, halálával voltaképpen a pogányság reményét, pártfogóját veszítette.²⁵

Leventét őse (dédapja), Taksony fejedelem sírja közelében temették el. A sírhely kiválasztásánál — akár Levente, akár az őt eltemető szándéka szerint — érvényesült az a szempont, hogy Levente olyan rokona mellé kerüljön, aki hozzá hasonlóan

²² DOMANOVSKY SÁNDOR: Az Árpádok trónöröklési jogához. Századok 63 (1929), 51.

²³ Erre a lehetőségre *Kristó Gyula* hívta fel a figyelmemet; a kétes hitelű magyar—lengyel krónika szerint István fiai (!) közül előbb Levente uralkodott két hónapig, utána Péter (!), majd Béla követte, I. SRH II. 319.; a krónika általános értékelésére I. KARÁCSONYI BÉLA: Tanulmányok a magyar—lengyel krónikáról. AUSZ XVI (1964).

²⁴ SRH I. 419—420.; Levente szeniorátusára I. 20. jegyz.

²⁵ A pogány mozgalom és Levente kapcsolataira I. 19. jegyz.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Vata népe. AUSZ LXVII (1980), 11.

pogány módon élt és pogány szokás szerint lett eltemetve.²⁶ A Taksony közelében való temetkezés közvetve arról tanúskodik, hogy Levente és az őt támogató pogány tömegek egyfajta *pogány törzsszövetségi restaurációt* szerettek volna megvalósítani. Erre utalhat a krónikának az a megjegyzése, hogy ha Levente hatalomra jut, egész Magyarországot megrontja a pogány bálványozással. Levente Aba Sámuelhez hasonlóan olyan retrográd uralmi rendszert épített volna ki, amely mindenképpen viszályaléást jelentett volna az István- és Péter-kori állapothoz képest.

Levente halálával egyértelműen Andrásra szállt a hatalom; ilyen értelemben mondhatjuk azt, hogy András Levente örököse volt, mégha a koronát nem is Leventétől kapta. András szakított a Taksony—Vazul—Levente ág pogány tradícióival, és a keresztény uralkodói ág, azaz István nyomdokaiba lépett. E pálfordulást a királyi korona megszerzése érdekében tette meg. Az egyház, a püspöki kar megmaradt tagjai azt a feltételt szabták támogatásuk, a koronázás fejében, hogy állítsa vissza a kereszténységet, és számolja fel a pogányságot. A krónikás által „fehér és katolikus” (albus et catholicus) Andrásnak nevezett király restaurálta a feudális államot. Törvényt adott ki, amelyben „megparancsolta egész nemzetének fejvesztés terhe mellett, hogy hagyják el a pogány vallást, amit előbb engedélyezett nekik, térjenek vissza Krisztus igaz hitére és mindenben annak törvénye szerint éljenek, miképpen Szent István király oktatta őket”.²⁷ András tudatosan az apját megvakíttató, őt pedig testvéreivel együtt száműző István királyra vezette vissza uralkodói hatalmát, magát mindenben annak örökösének tüntette fel. Visszaállította István törvényeit, pénzt kezdetben István dénárjainak mintájára verette.²⁸ A pogány módon élő Leventével ellentétben a keresztény vallás buzgó hívének mutatta magát, ebben is István király példáját követte. András királysága azt jelentette, hogy a feudális állam és egyház a pogány, retrográd erővel szemben vívott küzdelemből végül is győztesen került ki. A pogány mozgalom Levente halála, András megkoronázása (1046) és törvénye után visszaszorult.

²⁶ KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. AÜSZ LV (1976), 19.; Uő.: Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. AÜSZ LXXI (1981), 26.

²⁷ SRH I. 344.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: a 25. jegyzetben i. m. 18.

²⁸ GERICS JÓZSEF: a 3. jegyzetben i. m. 311—312.; HÓMAN BÁLINT: Magyar pénztörténet 1000—1325. Bp. 1916. 192.

Sándor Tóth

LEVENTE ET ANDRÉ

L'assemblée de Csanád représentant une partie de la classe dominante a rappelé André et Levente pour que l'un des deux succède à Pierre sur le trône. La révolte païenne de Vata a accueilli les fils de Vazul qui contrairement à leurs intentions sont devenus les chefs d'un mouvement antiféodal et anticlérical.

La victoire temporaire de la tendance païenne a été marquée par l'aveuglement de Pierre et par l'assassinat des évêques qui étaient du parti des princes. Selon la composition de la chronique du XIVe siècle, (caput 86 et 92) Levente allait s'emparer du pouvoir. Levente qui vivait comme un païen et qui était peut-être plus âgé que André, était fortement soutenu par le mouvement païen.

Mais Levente est mort et c'est André qui est arrivé au pouvoir. André dans l'intérêt de son propre couronnement a maté le mouvement païen, prenant le roi Etienne pour modèle, a restauré l'Etat féodal.

Шандор Тот

ЛЕВЕНТЕ И АНДРАШ

Чанадское собрание, представляющее интересы части господствующего класса, призвало Андраша и Левенте вернуться в страну, для того, чтобы один из них сменил на престоле Петера. Сыновей Вазула встретило языческое восстание под руководством Вата и, вопрека своим намерениям, они стали руководителями антифеодального и антицерковного восстания. О временных успехах языческого движения свидетельствует ослепление Петера и убийство епископов, стоявших на стороне князей. Судя по композиции летописи, написанной в четырнадцатом веке, (см. главы 86 и 92), Левенте был ближе к тому, чтобы достичь власти. Левенте был, вероятно, старше Андраша, он сам вел языческий образ жизни и пользовался поддержкой языческого движения. Однако Левенте умер и власть попала в руки Андраша, который, в интересах своей коронации, подавил языческое движение и, следуя примеру короля Иштвана, реставрировал феодальное государство.

GONDOLATOK AZ ADMONTI KÓDEXBŐL HIÁNYZÓ
KAPITULUMOKRÓL

Tudós történészeinket a 19. század közepétől napjainkig foglalkoztatja az a kérdéskör, hogy miből adódhat az Admonti kódex és a későbbi kéziratok kapitulum-számának különbözősége, és ezzel összefüggően, hogy mikor, hogyan keletkezettek a Szent István nevéhez kapcsolt dekrétumok.

Köztudott, hogy első királyunk neve alatt összesen 56 kapitulum maradt ránk, de nem ismerünk olyan kéziratot, amely valamennyit magában foglalná. Jelenleg tizenkettő I. István törvényeit is tartalmazó kéziratról van tudomásunk, noha ezek közül csak kilencet tanulmányozhattunk mai lelőhelye ismeretében, illetve a kilencből is egynek, Budai János 1406-ra datálható kódexének, csak 18. századi, kissé pontatlan másolatát láthattuk.¹

A kilenc kézirat a kapitulumok számát tekintve alapvetően két redakcióra osztható. Az egyikhez tartozik a 12. századi, Kosztolnyik szerint 12. század közepi,² Admonti kódex,³ a másikhoz az összes többi, túlnyomóan 16. századi kézirat. Megjegyeznénk, hogy a későbbi nyolc kézirat is az István-törvények szövegszerű összehasonlítása alapján két csoportra bontható. Az egyiket a Budai János-féle,⁴ a Thuróczi-kódex,⁵ az Iványi Béla által 1926-ban felfedezett és leírt, feltehetően 1578-ra datálható, Debreceni Református Kollégium kódexe,⁶ valamint az elején csonka, 16. század végi Besztercebányai kézirat⁷ alkotja. A másikat: a 16. század elejére datálható, Kovachich József Miklós Notitiae praeliminares ... című művében⁸ Kollár-féle I. kódexnek⁹ nevezett kézirat, az ismert Ilosvay-kódex,¹⁰ a keletkezését 1558 körüli

¹ A Budai János-féle kódex másolatának jelzete: OL, I/7 Kollár-gyűjtemény, „Weiss 152 (267)” r. sz. 55. A tizenkét kódex ismertetése: JÁNOSI MONIKA: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek, MKsz 94. (1978) 3—4. 225—254.

² Z. J. KOSZTOLNYIK: Five eleventh century hungarian kings: their policies and their relations with Rome, New York, 1981., 110. A kötet felhasználását Makk Ferenc szíves segítségének köszönhetem.

³ OSZKK, Cod. Lat. 433., kritikai kiadása: BARTONIEK EMMA: Szent István törvényeinek XII. századi kézírata, az Admonti kódex. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nemzeti kincseinek hasonmásai I., Bp., 1935.

⁴ Először A. F. Kollár tesz említést róla Kálmán törvényeivel kapcsolatban. (De originibus et Vsu perpetuo potestatis Legistratoriae circa sacra Apostolicorum Regum Vngariae, Vindobonae, 1764., 19. old. I. jegyz.) Elmondja, hogy a bécsi udvari könyvtárban található 414. sz. alatt ama kódexek között, amelyeket még kritikailag nem vizsgáltak meg. A kézirat már a 19. században sem volt meg. Vö. JÁNOSI: i. m. 228—232.

⁵ OSZKK, Cod. Lat. 407.

⁶ Debreceni Református Kollégium Könyvtára, R 466. Vö. IVÁNYI BÉLA: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése, Bp., 1926., 57—60. old. 101. jegyz.

⁷ OSZKK, Fol. Lat. 522.

⁸ KOVACHICH, JOSEPHUS NICOLAUS: Notitiae praeliminares ad Syllogen decretorum comitialium, Pest, 1820.

⁹ OL I/7 Kollár-gyűjtemény, „Blau 85 (250)” r. sz. 32.

¹⁰ OSZKK, Fol. Lat. 4023. Vö. utoljára LADÁNYI ERZSÉBET: Az Ilosvay-kódex keletkezésének körülményei /Sinkovics Emlékkönyv/, Bp., 1980., 169—179.

időre tehető, Kovachich alapján Nádasdy-féle nagyobb kódexnek¹¹ nevezett kézirat, valamint annak 1583-ra datálható másolata, az OSZKK-ban őrzött Festetics-kódex¹². Noha a két csoport kézírataiban az István-féle dekrétumok szövegét figyelembe véve található eltérés, mindenképpen közelebb állnak egymáshoz, mint az Admonti kódexhez.

Törvényeink legrégebbi őrre köztudottan első királyunk törvényeit két könyvre bontja és mindössze 50 kapitulumot hoz, a későbbiek bontás nélkül 55 önálló fejezetet tartalmaznak.¹³

Az önálló kapitulumok számának különbözősége az egyes kódexekben két tényezőtől függ: a másolók önkényétől és a hiányzó fejezetek számától. A másolók vagy egy cím alatt hoztak két olyan kapitulumot, amelyek más kéziratokban két cím alatt szerepelnek, vagy fordítva. Így az összes kódexben meglévő fejezeteket figyelembe véve — habár a szövegben nincs hiányosság —, mindössze egy kapitulumszámot veszít az Admonti kódex a többihez viszonyítva.¹⁴ A két szerkesztés kézírataiból hiányzó fejezeteket vizsgálva a következő a helyzet: az Admonti kódex kettő, a későbbiek hat olyan kapitulumot is magukban foglalnak, amelyek hiányoznak a másik szerkesztés fejezetei közül. Csak az Admontiban meglévő két törvénycikket: „De evagatione gladii” (I. 16.) illetve a „De his, qui alienis servis libertatem acquirunt” (I. 21.)¹⁵ címűt valószínűleg szándékosan hagyhatta ki a későbbi gyűjtemények őse, hiszen rubrumaik minden előzetes kapitulum-címfelsorolásban még benne találhatóak, sőt a Debreceni kézirat az utóbbi kapitulum rubrumát egy helyen fejezetcímként is hozza.¹⁶ Azonkívül a csak az Admonti kódexben meglévő két kapitulumhoz hasonló jogesettel találkozunk azon fejezetek között, amelyek az összes kódexben megvannak, illetve a nekik megfelelőik fellelhetők a másik szerkesztés kézírataiban. Így a kardrántással kapcsolatos az Admonti II. 12—13. (másik szerkesztés szerinti 46—47.), illetve csak a későbbi kéziratokban meglévő 48—49. kapitulumok;¹⁷ a szolgák felszabadításával foglalkozik az Admonti II. 5. (későbbi kéziratok 38.)¹⁸ kapitulum.

Egészen más a helyzet az Admontiból hiányzó fejezetekkel, ezek közül is főként a tizedről és a királyi udvar vagy vár élére állított szolgák tanúságáról szólókkal. Még hozzájuk hasonló jogesettel sem találkozunk István törvényei között. Miért maradtak ki az Admonti kódexből? Lehetséges lenne, hogy az őskérdetűmhoz korban feltétlenül közelebb álló 12. századi kézirat ezeket nem ismerhette, hogy mind a hat kapitulum későbbi interpoláció eredménye lenne, mint ahogy azt pl. 1849-ben Endlicher¹⁹ vagy később, 1938-ban Bónis György²⁰ feltételezte?

¹¹ Bp-i Egyet. Könyvt. Kéirattár G 39.

¹² OSZKK, Fol. Lat. 4355.

¹³ Kivéve az elején csonka Besztercebányai kéziratot, amely a „De his, qui petunt alienas ancillas in uxores” című (ZÁVODSZKY: I. 29.) kapitulummal kezdődik. Vö. ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: a törvények szövege), Bp., 1904., 150.

¹⁴ A fejezetek sorrendje mindkét szerkesztés kódexeiben ugyanaz, kivéve a Kollár-, Ilosvay-, Nádasdy-, Festetics-kódexeket, amelyek a „De homicidiis” rubrumu kapitulumot (ZÁVODSZKY: I. 14.) beillesztik a „De periuriis” (ZÁVODSZKY: I. 17.) és a „De libertis” rubrumu (ZÁVODSZKY: I. 18.) kapitulumok közé.

¹⁵ ZÁVODSZKY: i. m. 146., 147—148.

¹⁶ Az Admonti kódex 22. fejezete második felének „Item de eodem” címe helyett (ZÁVODSZKY: i. m. 148.).

¹⁷ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

¹⁸ Uo. 154.

¹⁹ ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS: Die Gesetze des heiligen Stéphan. Ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte, Wien, 1849., 19.

²⁰ BÓNIS GYÖRGY: Szent István törvényének önállósága, Századok, 1938., 480—481.

Talán elfogadhatjuk ezt az elméletet a 48. „De gladii vulneracione” és a 49. „De gladii evaginacione sine vulnere”²¹ kapitulumokkal kapcsolatban, hiszen pontosabban, szabatosabban körvonalazzák a jogeseteket, mint az Admonti kódex túlságosan is szigorú „De evaginacione gladii” című I. 16.²² fejezete. Ellene mond viszont ennek a teóriának, hogy az idézett kapitulumok szervesen kapcsolódnak az előttük álló, az összes kéziratban meglevő két kapitulumhoz, sőt ha a négy fejezetet együtt vizsgáljuk, bizonyos fokozatosság is tapasztalható. Az Admonti II. 12. (többi kézirat: 46.) kapitulum a kardrántásról szól, ha emberölés történik; a II. 13. (többi: 47.) a kardrántásról, ha csonkítás történik; a csak a későbbi kéziratokban meglevő 48. kapitulum a karddal való megsebesítésről; a 49. pedig a kardrántásról szól, ha sebesítés sem történik.

Elképzelhető a későbbi interpoláció a „De conspiracione regis et regni” rubrumú 51.²³ kapitulummal kapcsolatban is, mint ahogy azt Endlicher, később Bónis György feltételezte, hiszen az excommunicatioval való pusztá fenyegetés világi nyomaték nélkül nem valószínű, hogy súlyos büntetés lett volna a kereszténnyé válás útján csak az első lépéseket megtevő István-kori társadalom számára, noha a hívek közösségéből való kiátkozás eszköze már régen ismeretes volt.²⁴ Karácson Imre szerint e kapitulum a 847. évi mainzi zsinat V. kánonjára emlékeztet,²⁵ és hasonlóan vélekedik Váczy Péter is 1958-ban megjelent Bónissal vitázó tanulmányában.²⁶ Egyet lehetne érteni Bónis György azon megállapításával is, hogy a felségsértés kísérletének és arról való pusztá tudomásnak, a feljelentés elmulasztásának büntető szankcióval való ellátása olyan jogászati finomság, amely a 11. század elején, egy nemzet első törvényei között nem képzelhető el, és így a kapitulum utolsó két mondatát²⁷ később, Bónis szerint vagy a szentté avatás körül, vagy Kálmán király idejében interpolálhatták.²⁸ Ezt az elméletet támasztaná alá a „De successoribus regalium beneficiorum” című, az Admonti II. dekrétum 2.²⁹ kapitulumának hasonló témájú részlete: „Ast si quis in consilio regie mortis aut tradicionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sentencie”, mert a későbbi kéziratok az 51. fejezet „betoldásával” e kapitulumot úgy módosították, hogy az egész mondatot az „ipse vero ... subiaceat sentencie” kifejezés kivételével kihagyták. Ellentmondani látszik viszont ennek a teóriának, hogy például a hitelesnek elfogadott pécsi oklevélben találkozunk az „anathematizetur” főnévi alakjával „anathema perpetuum” kifejezés formájában.³⁰

Ugyanezen kapitulum első mondatában az asylum-jog negatív említése sem feltétlenül valamelyik későbbi király törvénycikkének István nevére datálása, hiszen az

²¹ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

²² Uo. 146.

²³ Uo. 155.

²⁴ Vö. ENDLICHER: i. m. 19; BÓNIS: i. m. 466., 480—481.

²⁵ KARÁCSON IMRE: A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya, Győr, 1888., 30.

²⁶ VÁCZY PÉTER: Korai magyar történelmünk néhány kérdéséről, Századok, 1958., 344.

²⁷ Amit már ZÁVODSZKY a Thuróczi- és Ilosvay-kódexekkel kapcsolatban helyesen megállapított (i. m. 156.) mind a nyolc kézirat esetében igaz, ugyanis az „Item, si servus seniorum, si miles suum comitem interfecerit” mondat, noha értelem szerint ide tartozik, minden kódexben az előző kapitulum végén található.

²⁸ BÓNIS szerint nagyon hasonlít a Kálmán alatt tartott II. zsinat 2., 3. kapitulumára. (i. m. 466., 479—481.)

²⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 153.

³⁰ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, Bp., 1891., 40.; SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. kötet 10. (1918) 29—32. Vö. KRISTÓ GYULA: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, t. XXI., Szeged, 1966., 7., 10.

ú.n. Szent László-féle III. dekrétum 17. fejezete³¹ azon tolvajok esetében, akik az egyházba menekülnek és bűnüket beismerik, a büntetést Szent István törvénye alapján állapítják meg. Hatályát vesztté, az uralkodó halálával múltba sülyedt jogszabályt mégsem idézne a törvény, méghozzá ismert voltát feltételező módon, ha azt nem tartaná még élő jognak.³² Ha a templomba menekülő tolvajokról nem történt volna intézkedés első királyunk korában, a fent nevezett kapitulumnak nem sok értelme lenne. A menedékjog elismerése szükséges volt olyan körülmények között, amelyekben a magánbosszú érvényesülése veszélyeztethette volna a bűncselekmény tárgyalagos elbírálását,³³ tehát szükséges volt István korában, amikor még erőteljesen élt a nemzetiségi—törzsi szokásjog. (Továbbtételét bizonyítják a törvények is. István nem tiltotta kifejezetten a magánbosszú érvényesülését, de küzdött ellene. A kardrántást, házratörést, gyújtogatást szigorúan büntette, csak a mérgezőkkel és megrontókkal szemben tett engedelményt, akiket a sértettnek és rokonságának kezébe adott.³⁴) Ugyanakkor szükséges volt az István halálát követő, illetve I. László trónralépését megelőző zűrzavaros állapotok miatt. Nem véletlen, hogy az ú.n. László-féle III. dekrétum és László II. törvénykönyve összesen hat esetben ítélik az egyházba futó bűnösökről.³⁵

Az Admonti kódexből hiányzó 53. kapitulum „De versucia comitum”³⁶ címmel, témáját tekintve szorosan kapcsolódik a következő, minden kéziratban meglevő „De adulatoribus”³⁷ rubrumú törvényhez, hiszen mindkettőben a rágalalmazásról van szó, csak az előbbi súlyosabb esetet, a király ellen, a király és hívei közti jóviszony ellen ármánykodók büntetését tárgyalja. Noha a későbbi interpoláció lehetősége sem kizárható, feltehetően akkor hozhatták, amikor a vármegyeszervezet élükön az ispánokkal kiépült.

A „De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum” című 50. kapitulum³⁸ azért különösen érdekes, mert nemcsak az István-kori, hanem középkori törvényeink között sem találkoznak hasonló jogesettel. Itt jegyeznénk meg, hogy Závodszy a „servus” szót önkényesen „senior”-nak értelmezi, és a lábjegyzetben megjegyzi, hogy a Thuróczi- és Ilosvay-kódexekben a „servus” tévesen szerepel.³⁹ Valószínűleg elképzelhetetlennek tartotta, hogy „servus” királyi birtokközpont vagy vár élén állhatott, és az ilyen „servus” tanúságát az ispánokéval egyenrangúnak fogadják el. Szilágyi Loránd viszont az István-törvények magyarra történő átültetésénél a „servus”-t rabszolgának értelmezi és fordítja.⁴⁰

A „servus” fogalom István-kori értelmezését illetően feltétlenül egyet lehet ér-

³¹ ZÁVODSZKY: i. m. 178.

³² Vö. FÓNIS GYÖRGY: Elő törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog, Regnum, 1938—1941., 90.

³³ Vö. uo. 84.

³⁴ FÓNIS GYÖRGY: István király törvényeinek pénzbüntetési rendszere, Alta Regia, Annales Musei Stephani Regis XIV., Székesfehérvár, 1975., 281.

³⁵ I. László III. 4., 5., 17., II. 1., 2., 12. (ZÁVODSZKY: i. m. 174—175., 178., 166—167., 169.) László törvényeiben az asyllum-jog szabályozásáról vö. GYÖRFFY GYÖRGY: A „lovagszent” uralkodása (1077—1095), Történelmi Szemle 20. (1977), 528—539. Az asyllum-jog István-kori meglétét elismeri FÓNIS GYÖRGY is. Vö. Uő.: Középkori jogunk elemei (A római és kánonjog hatása a magyar jogra), Bp., 1972., 100—101.; és fentebb a 32. jegyzet.

³⁶ ZÁVODSZKY: i. m. 156.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 155.

³⁹ Uo. — TAGÁNYI szerint Szalay és Marczali is „urakra” és nem „szolgákra” érti a törvényt, és megjegyzi, hogy először NAGY GYULA adta a szó helyes értelmezését. (Vö. TAGÁNYI KÁRDY: Szent István alkotmánya és törvényei, OSZKK, Quart. Hung. 2282., 46.)

⁴⁰ Szöveggyűjtemény Magyarország történetének szaktudományozásához I. rész 1000-től 1526-ig, szerk. LEDERER EMMA, Bp., 1964., 26.

teni Bolla Ilona és Györffy György⁴¹ azon megállapításával, hogy a „servus” a rabszolgnaknál szélesebb társadalmi réteget jelöl, hogy a szabad és szolga közt nem húzódhatott merev választófal: a rétegek nem voltak elzártak és mozdulatlanok, hanem bizonyos társadalmi mobilitás érvényesült, ami lehetővé tette a szabadabb rétegbe való áthelyezést, de a szolgasorba taszítást is.⁴² Ezt alátámasztják a törvények is, amelyek intézkednek a saját szolgák felszabadításáról (I. 18.);⁴³ tiltják más szolgáinak ura tudta nélküli felszabadítását (I. 21., II. 5.);⁴⁴ a szabadok szolgasorba hajtását (I. 22.).⁴⁵ Szolga lehet a szabadból, ha más szolgájával harmadszor is fajtalankodik és nem tudja megváltani magát (I. 28.)⁴⁶; vagy ha rabszolganót vesz feleségül (I. 29.);⁴⁷ vagy ha tolvajlást követ el, és nem tudja megváltani magát (II. 7.).⁴⁸

Egy olyan társadalomban, amelyben a pápa „servus servorum dei” és „servus dei” címmel él, ahol a nádor, az ispánok és birtokosok a király szolgái, s ahol a vitézek az ispánok jobbágysai, ott mindenki szolgája valakinek.⁴⁹ Vagy ahogy Bolla Ilona fogalmazott: a servus szót némelykor egészen általános jelentésében használták, egyszerűen a propriusi-mivoltot, a vele jelölt személy tulajdonosi hatalom alatt állását jelezték vele, a proprius-függés adott fokának közelebbi feltüntetése nélkül.⁵⁰

Kiket értünk hát a „regalis curia” vagy „civitas” élére állított servusokon? Itt semmi esetre sem értelmezhetjük a „servus” szót csak általános propriusi-mivoltában. Igaza lehet Erdélyi Lászlónak, hogy István törvényére éppen azért volt szükség, mert az ilyen ispánokat a bírák nem akarták a többi ispánok közt tanúul elfogadni, tehát nem tartották őket velük egyenrangúnak.⁵¹ Meggyőző Györffy György álláspontja, hogy ezek nem feltétlenül megyei várispánok, hanem kis királyi várak, erődítményszerű udvarházak, birtokközpontok kisebb rangú előjárói, akik rátermettségükkel, jó szervezőképességükkel kitűntek félszabad állapotú társaik közül.⁵² Bolla Ilona a curtis-szervezetről szólva kiemeli, hogy itt a comesi tisztség jellegénél fogva jelentéktelenebb volt a várispáni tisztségnél. Míg ez országos funkció volt, amaz a királyé, mint magánuré, és szerinte a curtisok tisztségeit elsősorban a szervezet kötött liberjei, sőt szolganépei töltötték be.⁵³

E kapitulumban azonban nemcsak a curtisok élére állított ispánokról van szó. Semmi sem indokolja és bizonyítja, hogy a civitast itt szűkebb értelemben használták. Véleményünk szerint István korában lehetséges volt, hogy nemcsak a curtisok, hanem a kisebb, illetve nagyobb várak élén is állhattak „servus-ispánok”, akik kiemelésük által az udvarnokoknál⁵⁴ — akikről tudjuk, hogy átmeneti helyzetű félszabad réteg, mert

⁴¹ GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve, Bp., 1977., 456—466., 475—519. (A továbbiakban: István király)

⁴² Uo. 485. — BOLLA ILONA: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 100. (1983), 30.

⁴³ ZÁVODSZKY: i. m. 147.

⁴⁴ Uo. 147—148.; 154.

⁴⁵ Uo. 148.

⁴⁶ Uo. 149—150.

⁴⁷ Uo. 150.

⁴⁸ Uo. 154.

⁴⁹ GYÖRFFY: István király, 484.

⁵⁰ BOLLA: i. m. 207.

⁵¹ ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tizenkét legkrikusabb kérdés (Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései c. könyve bírálatához, Történelmi Szemle, 1916.) Kolozsvár, 1917., 14—15.

⁵² GYÖRFFY: István király, 242. — GYÖRFFY szerint feltehetően többségükben idegen etnikumúak, főként szlávok lehettek, hiszen a heterogén szolgálonépségben a szlávok számarányukkal is kitűntek bizonyos mesterségek sajátos ismeretén kívül. Ezt a nézetét a wladár > aladár etimológiával is alátámasztja. — Uo. és 248.

⁵³ BOLLA: i. m. 65. és 66. old. 67. jegyz.

⁵⁴ Ld. 55. kapitulum (ZÁVODSZKY: i. m. 156.).

lopásuk esetén a „lex liberorum” alapján ítélik meg őket, de a szabadok közt nem tanúskodhatnak —, szabadabb társadalmi helyzetbe kerültek, hiszen „testimonium eius inter comites recipiatur”, noha István más esetekben a justinianusi törvényt „servo penitus non credatur” szellemében járt el, és teljességgel megtiltotta, hogy szolgá szabaddal szemben tanúskodjon.⁵⁵ Itt jegyeznék meg, hogy az udvarnokokról szóló törvényt Bolla Ilona szerint az Admonti kódex variánsa alapján lehet helyesen értelmezni, amely nem utal az udvarnokok ellentmondásos és a servusokétól különböző jogállásra, hiszen itt csak arról van szó, hogy az udvarnokok felett „lege” kell ítékezni.⁵⁶ Ha ezt a változatot fogadjuk el helyesnek, érthetlenné válik, hogy miért hozták a törvényt. Ha az udvarnokok egyértelműen servusok — ahogy azt Bolla feltételezi — miért kellene tanúságukat a szabadok közt elfogadni.

Visszatérve a „De testimonio servorum regali curie vel civitatis prepositorum” című kapitulumra. Ha az említett servusok a tanúskodásban a tényleges ispánokkal azonos jogokat élvezhettek, akkor valószínű megillette őket az ispánokéhoz hasonlóan anyagi juttatás is. Ebből következik, hogy idővel vagyont szerezhettek, azt átörökíthették, és utódaik — ahogy azt Györffy is megjegyzi — aligha térhettek vissza az „ínségbe”, hanem már a „bőségben” élhettek.⁵⁷

A feudális uralkodó osztály megerősödése után nem valószínű hogy szükség lett volna az ún. „servus-ispánokra”. Legalábbis nem az István-kori értelemben. Igaz, hogy a 13. századi okleveles adatok azt bizonyítják, hogy a curtis-szervezet comesi tisztségeit — különösen az udvarnokok körében — az illető szolgáltató nép köréből kiemelték is viselték,⁵⁸ arra azonban nincs adat, hogy a civitas élén ilyenek előfordultak volna. Nézetünk szerint az ún. „servus-ispánok” léte csak István uralkodása idején képzelhető el, tehát e törvénynek első királyunk korában már meg kellett lennie. Azért hagyta volna ki az Admonti kódex scriptora, mert a 12. század társadalmi számára e kapitulum már semmit sem jelentett, vagy azt akarta megakadályozni kihagyásával, hogy István tekintélyére hivatkozva, a kialakuló feudális uralkodó osztályhoz nem tartozók is ispáni tiszteletet nyerjenek?

Ha el is fogadjuk, hogy az előbb említett törvény szándékosan maradt ki, elmondhatjuk-e ugyanezt a „De decimacione”⁵⁹ című kapitulumról is?

A tizedről szóló törvény, ahogy később Könyves Kálmán is utal rá,⁶⁰ ősrégi. Már az egyiptomiaknál is élvezte a papság. Az egyházban is korán elterjedt ez a szokás, és törvénnyel is szabályozták.⁶¹ Karácson Imre szerint ezt az ősi szokásjogon alapuló törvényt már az első, az 585. évi II. maconi zsinat 5. kánonja is előírja.⁶² Legkorábbi fennmaradt törvényeink tanúsága szerint László öt, Kálmán két ízben rendelkezik a püspököknek fizetendő tizedről.⁶³ A középkor folyamán szinte valamennyi uralkodónk, kinek törvényei fennmaradtak, hozott róla intézkedést valamilyen formában. Az István-féle kapitulum azt a részét, amely a tized eltitkolása miatt járó bün-

⁵⁵ Györffy: István király, 477., 488.

⁵⁶ Bolla: i. m. 34—35. old. 27. jegyz. — Bolla e kódexbeli kapitulumcímet is hitelesebbnek tartja a későbbi variánsokénál. (Uo.) Szerintünk viszont az Admonti kódex e fejezetének címe („Ne furis testimonium recipiatur”) és tartalma közt némi ellentmondás van. Noha a törvények szólnak asszonyok tolvajlásáról, szabadok, szolgák lopásáról, tehát kiterjednek az egész társadalomra, e kapitulum szövegében csak egy társadalmi rétegről, a tolvaj udvarnokokról történik említés.

⁵⁷ Györffy: István király, 485.

⁵⁸ Bolla: i. m. 66. old. és 67. jegyz.

⁵⁹ Závodszy: i. m. 156.

⁶⁰ Kálmán I. 25. Závodszy: i. m. 186.

⁶¹ Vö. Závodszy: i. m. 56.

⁶² Karácson Imre: i. m. 41.

⁶³ László III. 13.; I. 27., 30., 33., 40.; Kálmán I. 25., 66. (Závodszy: i. m. 177., 162., 163., 164—165., 186., 192.,)

tetést a püspöknek rendeli, a külföldi analógia nem ismeri.⁶⁴ Egyedül a mi I. László királyunk I. dekrétuma 40. kapitulumában találkozunk hasonló rendelkezéssel.⁶⁵

Annak ellenére, hogy az Admonti kódexből kimaradt, egészen biztos, hogy Szent István-i eredetű. A klérus a feudális állam ideológiai támasza, elsődrendű kedvezményezettje, az egyház anyagi alapja, egyik legfontosabb jövedelemforrása viszont a tized.⁶⁶ István törvényeiben mindenütt nyilvánvaló az egyház szempontjainak érvényesülése, hiszen a király egyben „defensor ecclesiae”.⁶⁷ A törvények, zsinati határozatok tág teret biztosítanak a kánonoknak, és az állam kötelessége érvényt szerezni a rendelkezéseknek, így az egyház parancsait is végső soron az állam kényszeríti ki.⁶⁸ Elképzelhetetlen tehát, hogy első királyunk, aki az egyházszervezetet kiépítette, aki a püspökségeket különböző javadalmakkal látta el, aki még olyan kevésbé lényeges dolgokra is ügyelt, mint pl. hogy a tiz falu templomába miről kinek kell gondoskodnia (II. 1.),⁶⁹ a tized törvénybe foglalásáról megfeledezett volna. Csak a szokások alapján viszont nem valószínű, hogy a távolról sem hithű keresztény magyarok zokszó nélkül adóztak volna a papságnak. A tizedtörvény István-kori meglétét bizonyítja a fennmaradt, érdemi részében hitelesnek elismert oklevelek: pannonthalmi alapítólevél,⁷⁰ veszprémvölgyi apácák görög nyelvű alapítólevele⁷¹, a későbbiek közül Imre király oklevele 1198-ból;⁷² de szó van róla az ún. „somogyi tizedek” kapcsán a három István-legendában⁷³ is, sőt krónikáink⁷⁴ is említést tesznek róla. A későbbi interpoláció lehetősége tehát teljességgel kizárható.

Abban, hogy István a tizedről törvényt hozott, senki sem kételkedik, sőt egyes történészek az ún. II. törvénykönyve datálásánál is a király és királyság elleni összeskúvésról szóló kapitulumokkal együtt mérföldkönek számítják. Történészeink — kevés kivételtől eltekintve (Erdélyi László, Csóka Lajos)⁷⁵ — István első dekrétumát uralkodása legelejére datálják. Ennek az oka valószínűleg az volt, hogy a nagylegenda, amely — tekintettel a 70 éves memóriahatárra⁷⁶ az 1010/13 körüli időkre vonatkozóan jól informált —, István törvényhozása idején a koronázást követő időszakra teszi. Igaz ugyan, hogy csak annyit állapít meg, hogy „miután elnyerte az uralom méltóságának jelvényét, Magyarország püspökeivel és főuraival együtt törvényt ho-

⁶⁴ Vö. MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Bp., 1971., 16.

⁶⁵ ZÁVODSZKY: i. m. 164—165.

⁶⁶ Vö. MÁLYUSZ: i. m. 17—20.

⁶⁷ Vö. Admonti I. 13. (ZÁVODSZKY: i. m. 145.)

⁶⁸ Vö. LEDERER EMMA: Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon, Századok, 1949., 81—82.; BÓNIS: Középkori jogunk elemei (A római és a kánonjog irodalma hazánkban), 20.

⁶⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 153.

⁷⁰ SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, Bp., 1923., I. 2. sz.; kiadva még: KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 101—102, 146—177.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története, Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ, I. Bp., 1902., 597—598., facsimile 56—57.

⁷¹ SZENTPÉTERY: Kritikai jegyzék I. 1. sz., KARÁCSONYI: i. m. 25—39.

⁷² Kiadva: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, Ed. KNAUZ F., I. köt. Strigonii, 1874—1882., 156.

⁷³ Kiadva: Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Szerk. SZENTPÉTERY IMRE, II. Bp., 1938., (a továbbiakban: SRH) 363—440. Kiadás és magyar fordítása az Ernst-kódex alapján: VARJÚ ELEMÉR: Legendae Sancti Regis Stephani, Szent István király legendái, Bp., 1928., 3—25., 29—44.; István király emlékezete, Ford. KURCZ ÁGNES, Bp., 1971. 41—85.

⁷⁴ SRH I. 314. old. (64); II. 36. old. (45), 66. old. (28). Képes Krónika, Cronicon Pictum, Ford. GERÉB LÁSZLÓ, Bp., 1964., 98.

⁷⁵ ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig, Bp., 1942., 15. (A továbbiakban: Magyarország törvényei); CSÓKA J. LAJOS: Szent István intelmeinek és törvényeinek szerzősége, Vigilia, 1964., 456.

⁷⁶ A 70 éves memóriahatárra: GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján, MTA II. Oszt. Közl., 18. Bp., 1969., 222—225.

zott”. Ez a megjegyzés azonban csak a törvényhozás tényére és nem a törvények írásba foglalására, illetve egybeszerkesztésére vonatkozik.

Első királyunk második dekrétumának keletkezése viszont történészeink szerint uralkodása vége felé tehető, és — ebben minden István törvényeivel foglalkozó tudós egyetért — „addenda et corrigenda” jellegű. A második törvénykönyv datálására az Imre herceg halálát követő Vazul-féle összeesküvés (1031/32) szolgált kiindulópontul, és a király és királyság elleni összeesküvésről szóló két kapitulummal (II. 2., 51.)⁷⁷ hozták kapcsolatba. Erdélyi a datálásnál figyelembe veszi a falusi plébániaalapításról szóló (II. 1.)⁷⁸ fejezetet, valamint a tizedtörvényt, amely szerinte nem jöhetett létre István uralkodása kezdetén, hanem csak jóval később, amikor „a tapasztalatok ezeket szükségesnek mutatták”.⁷⁹ Erdélyivel szemben Györffy a dézsma bevezetését 1001-re teszi — hivatkozva az 1002-re datálható pannonhalmi alapítólevélre, és noha a második törvénykönyv keletkezési idejére vonatkozóan határozottan nem foglal állást, az egyházi tized törvénybefoglalására az 1031—1032 utáni időpontot túl későinek találja, hisz az szerinte legutoljára Ajtony leverése után, 1009-ben indokolt, amikor egy olyan terület kapcsolódott be az egyházszervezetbe, ahol a papok nem szedtek tizedet.⁸⁰ Az 1009 előtti datálás viszont csak egyike az Ajtony elleni háborúk lehetséges keletmeghatározásainak. A kútfők datálatlan tudósítása miatt a történészek véleménye megoszlik. Az egyik tábor az 1025—30 közötti évek tájára helyezte, a másik az 1003 utáni évek valamelyikére tette.⁸¹ A tized törvénybeiktatását, és ily módon a második dekrétum keletkezési idejét az Ajtony elleni harc dátumával összekapcsolni tehát nem túl szerencsés. Annál is inkább, mert a tizedről szóló kapitulum csak azon kéziratokban található meg, amelyek nem bontják két könyvre első királyunk törvényeit. Hiányzik tehát az általában véve legjobbnak, István korához, így a feltételezhető összforráshoz is legközelebb állónak kikiáltott Admonti kódexből.⁸² Miért maradt ki? Szándékosan? Amikor a kódexet másolók is papok voltak, amikor a 12. század püspök királya — mint említettük — két helyen is szól törvényeiben a dézsmáról, amikor e században tizedper is folyik; vagy éppen azért tartották feleslegesnek, mert László és Kálmán törvényei részletesebben, pontosabban körvonalazottan tárgyalják a kérdést?

Véleményünk szerint az Admonti kódexből hiányzó hat kapitulumból az utóbb tárgyalt kettő bizonyíthatóan István-kori, de a többi fejezet esetében sem lehet az István-kori eredetet kizárni. Tehát semmiképpen sem állja meg helyét az a nézet, amely szerint a 12. századi kéziratból hiányzó kapitulumok egyértelműen későbbi interpoláció eredményei lennének. Ha viszont első királyunk uralkodása alatt hozták őket, miért hiányoznak az Admonti kódexből?⁸³

Kérdésünk újabb kérdéseket vet fel. Hogyan és mikor kerülhetett Admontba

⁷⁷ ZÁVODSZKY: i. m. 153., 155.

⁷⁸ Uo. 153.

⁷⁹ Vö. ERDÉLYI: Magyarország törvényei. 28.

⁸⁰ GYÖRFFY: István király, 169., 270.

⁸¹ Vö. KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica t. XVIII., Szeged, 1965. 10—11. old. és 54—63. jegyz.

⁸² Az István korával foglalkozó modern kutatás mindössze három kódexre (Admonti, Thuróczi, Ilosvay) korlátozta figyelmét. E három közül szinte egybehangzóan az Admonti kódexet tartják hitesebbnek történészeink. Csak néhány óvatos megjegyzés olvasható a Thuróczi-kódex, ill. a Thuróczi és Ilosvay-kéziratok megbízhatóbb voltára. (ERDÉLYI LÁSZLÓ: Magyarország társadalma a XI. század törvényeiben, Bp., 1907., 9.; Uő.: Magyarország törvényei, 13.; JACOB V. SAWICZKI: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stephans des Heiligen, Ungarische Jahrbücher IX., 1929., 421.)

⁸³ Úgy véljük, a véletlen kizárhatjuk hat egymást követő kapitulum esetében.

István törvényeinek egyik, feltehetően legrégebb változata? Ha a kéziratot a 12. században Magyarországon készítették, mint ahogy Bartoniek Emma utalt rá,⁸⁴ miért nem tartalmazza László és Kálmán törvényeit? Lehetséges lenne, ahogy azt Kosztolnyik feltételezi, hogy a kézirat a stájerországi kolostorban készült egy olyan, már a 11. században Admontba került kódex alapján, amelyet a kolostort látogató királyi kíséret egyik tagjától szereztek?⁸⁵ Kosztolnyik a Kézai-krónika 61., illetve a krónika 126. és 136. fejezetére hivatkozva érvel, mely szerint Salamon király anyját és feleségét Admontban temették el.⁸⁶ A krónikák Zsófiát említik Salamon feleségeként, viszont ahogy Pauler Gyula már rámutatott, Salamon felesége Judit névre hallgatott, és Zsófia neve krónikáinkba csakis a II. Béla Zsófia leányával való összetévesztés következtében jutott.⁸⁷ Kristó Gyula hívja fel a figyelmet, hogy Judit német volta és Zsófia német jegyessége valószínűsíti a névtévesztés lehetőségét, azonkívül kettőjük azonosítását elősegíthette az admonti kolostorhoz fűződő kapcsolatuk is.⁸⁸ Nézetünk szerint a krónikahely igazságát bizonyítja az a tény is, hogy II. Béla leánya, II. Géza testvére, Zsófia, 1145 körül házassága meghiúsulásával ide, a stájerországi kolostorba vonul,⁸⁹ tehát a királyi udvarnak korábban is lehettek kapcsolatai Admonttal. Így feltételezhető, hogy Salamon király magyarországi bukásával összefügg az István-törvények első változatának külföldre kerülése. Ezzel magyarázható lenne, hogy miért csak első királyunk törvényeit, és annak is elszigetelt, egyetlen későbbi kéziratban sem található változatát tartalmazza 12. századi kódexünk. Az a tény pedig, hogy az eddig felbukkant nyolc kézirat törvénytövegének egyike sem azonos, vagy közel hasonló az Admontihoz, azt a feltételezést erősíti meg, hogy a 12. századi kéziratot nem Magyarországon készítették, és bizonyítja, hogy a későbbi kódexekben megőrződött lehetett a hazánkban elterjedt hivatalos változat. Ez utóbbi megállapításunkat alátámasztja, hogy Mossóczy, aki a 16. században még lényegesen több kéziratot ismerhetett — hisz egyik könyve dedikációjában megemlíti, hogy egy-egy törvény szövegének helyes megállapítására tíz, sőt ennél is több kéziratot használtak a bírák⁹⁰ —, Telegdyvel közösen szerkesztett, nagyszabású munkája kiadásánál⁹¹ egyértelműen a későbbi kéziratok alapján dolgozott, az admonti változat ismeretének nyomát sem találjuk.

Azzal a problémával, hogy hogyan hozhatta első királyunk törvényeit, sokan, különféle szempontból vizsgálva a kérdést, különféle eredményre jutva foglalkoztak már. Mindenesetre az bizonyosnak látszik, hogy 41 évi urakodása alatt több ízben, többféle fórumon törvénykezett.⁹² Valószínűleg a Nagy-Károlyi törvényhozásához hasonló lehetett a miénk is. Az egy alkalommal hozott törvényeket kihirdették, felte-

⁸⁴ BARTONIEK: i. m. 12.

⁸⁵ KOSZTOLNYIK: i. m. 113.

⁸⁶ SRH I. 181., 397., 411.

⁸⁷ PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I., 429. old. 210. jegyz.

⁸⁸ KRISTÓ GYULA: fentebb a 30. jegyzetben i. m. 13. old. 93. jegyz.

⁸⁹ Vö. F. FONT MÁRTA: II. Géza orosz politikája 1141—1152., Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, t. LXVII., Szeged, 1980., 35.

⁹⁰ Vö. IVÁNYI BÉLA: i. m. 60—61.

⁹¹ Decreta, constitutiones et articuli regum inlyti regni Vngariae ab anno domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sexquimillesimum octogesimum tertium publicis comitis edita. Cum rerum indice copioso. Tirnaviae cum Sacrae Caesareae Regieque Maiestatis gratia et privilegio anno Domini MDLXXXIII recens impressa.

⁹² Ezt támasztja alá a törvényekben (ZÁVODSZKY: i. m. 145—146., 150., 151., 152., 147., 150., 148., 151.) előforduló „noster senatus”, „regalis senatus” (Admonti: I. 14., 15., 31., 34.; II. 2.), „regale concilium” (Admonti: I. 20., 29.), „nostrorum primatum conventus” (Admonti: I. 25.), „commune concilium” (Admonti I. 35.), valamint a gyakran előforduló „volumus”, „decrevimus”. Vö. SZILÁGYI LORÁND: A magyar királyi tanács első százada, Levéltári Közlemények, 18—19. (1940—41), 157—169.; GYÖRFFY: István király, 270.

hetően írásba is fektették, melyeket — Györffyt idézve — „Magyarország érseke ugyanúgy átolvasott, ellenőrzött és javított, mint minden királyi oklevelet, melyben az érsek neve, mint ellenőrző szerepelt”.⁹³ Szerintünk az így hozott határozatok egy részét később összegyűjtötték, és az e korban közkézen forgó pseudoisidori gyűjtemény, valamint a Lex Baiuvariorum egyik példánya alapján törvénykönyvvé szerkesztették. Elképzelhető, hogy a különböző időben hozott intézkedések nem mindegyikét találták meg az első szerkesztés idején, esetleg ezért hiányzik pl. a feltétlenül István uralkodása elején hozott dézsmatörvény. Az így keletkezett első változat másolata kikerülhetett az országból még I. László trónra lépése előtt, majd talán a Kosztolnyifeltételezte módon elkerülhetett Admontba. Ezzel magyarázatot kaphatnánk nemcsak arra a kérdésre, hogy az említett hat kapitulum miért hiányzik, hanem arra is, hogy például miért nem szerepel egyik változatban sem István vásártörvénye, melyre Kálmán utal (I. 34.),⁹⁴ és amelynek első királyunk kori létét igazolja, hogy László már tilalmazta a vasárnapi vásártartást (I. 15., 16.),⁹⁵ és végül érthetővé válna, hogy miért nem tartalmazzák István törvényei általában a gazdasági életre vonatkozó intézkedéseket, melyek hiányára Györffy György is rámutatott.⁹⁶

Mikor készülhettek a kéziratokban megőrződött változatok? Mint fentebb említettük, a jelenleg ismert kódexeket vizsgálva alapvetően két redakcióról beszélhetünk, de a későbbi kéziratokban fennmaradt törvényszöveg is két szerkesztésre utal. Jelöljük az admonti változatot „A”-val; a Budai János-féle, Thuróczi-, Debreceni és Besztercebányai kéziratokban megőrzött változatot „B₁”-gyel; a Kollár-, Ilosvay-, Nádasdy-, Festetics-kódexekben fennmaradtat „B₂”-vel.

Azonban az „A” változat szerkesztése sem egy alkalommal született, mint ahogy arra már sokan rámutattak.⁹⁷ Az ún. első dekrétum kapitulumait még valószínűleg István korában szerkeszthették egybe, viszont a stílusában eltérő, egyetlen István-kori írásműhöz sem hasonlítható ún. második dekrétum szerkesztése később, I. András korában készülhetett. Állításunkat igazolná, hogy I. András azt a jogállapotot akarta helyreállítani, amely István halála előtt uralkodott, és első királyunk rendelkezéseinek drákói szigorral kívánt érvényt szerezni. Gerics József szerint is az 1040-es évek jelensége a Péterrel szemben Istvánhoz és az „atyai törvényekhez” fordulás, hiszen I. András István királyi jelvényeit is kerestette.⁹⁸ Köztudott, hogy I. András dekrétumtörredéke csak 15. századi forrás alapján ismert. Az „Andreae Primi Edictum sive Constitutiones” című hét szakaszból álló rendelkezéseket Mossóczy és Telegdy — Bonfini történeti elbeszélése⁹⁹ nyomán — iktatták a törvények közé.¹⁰⁰ Megjegyeznénk, hogy Sawiczki a nagyobb Gellért-legendára, valamint a Bécsi Képes Krónikára hivatkozva támasztja alá e ponton hasonló nézetét, utalva Leodvin bihari

⁹³ GYÖRFFY: UO. 270—271.

⁹⁴ ZÁVODSZKY: i. m. 187.

⁹⁵ Uo. 160. — László vásártörvényéről: KUMOROVITZ L. BERNÁT: Szent László vásártörvénye és Kálmán király pecsétes cartulája, Athleta Patriae, Szerk. MEZEY LÁSZLÓ, Szent István Társulat, Bp., 1980., 83—109.

⁹⁶ GYÖRFFY: István király, 271.

⁹⁷ MADZSAR IMRE szerint az ún. első és második dekrétum-között sem tárgyi, sem szövegbeli egyezés nincs (Szent István törvényei és a frank kapitulárek, Történelmi Szemle, 1920.), valamint rámutatott a kettő közti stílusbeli eltérésekre is (Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum, Történelmi Szemle, 1921.). A két törvénykönyv stílusát elemezve MADZSARHOZ hasonló eredményre jutott HORVÁTH JÁNOS is (Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái, Bp., 1854., 106.). Szerinte a második könyv későbbi. Legutóbb pedig GYÖRFFY GYÖRGY (István király, 271.).

⁹⁸ GERICS JÓZSEF: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája, MKSz 98. (1982.) 4., 309.

⁹⁹ Rerum Ung. Decad. II., Libr. II. 197. (Zsámboki kiadás 1581.)

¹⁰⁰ Lásd fentebb 91. jegyz. 15. old.

püspökre, aki szerinte az ereklyék rendszerezésén és azonosításán kívül István törvényhozói hagyatékát is összefoglalta.¹⁰¹ Tehát — szerintünk — a később, de még István uralkodása alatt hozott, fennmaradt, de eddig dekrétumba nem foglalt határozatokat az első törvénykönyv átszerkesztése nélkül hozzáfűzhették a meglevőhöz. Talán ebből adódhat az ún. második dekrétum rendszertelensége is, valamint 2. kapitulumának ellentmondása, ahol az „Ast si quis in consilio regie mortis aut traditionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sentencie”¹⁰² mondatot az eredeti kapitulumba I. András szellemében betoldották. Fejlesztéssel ugyanis István nem büntet, viszont ha hinni lehet a későbbi forrásnak¹⁰³, András szerint: „Qui vero constitutionem contemneret ... capitis et rerum omnium reus esset...”

Feltevésünk szerint a „B₁” változat szerkesztése az „A” felhasználásával vagy a azzentté avatás körül — hiszen ekkor kezdődik meg a magyar hagyományok gyűjtésének, a magyar szentek kultuszának kezdete —, vagy még inkább Kálmán király uralkodása alatt készülhetett. Ez utóbbi mellett szól — Györffy szavait idézve —, hogy „Kálmán Szent Istvánt nem csupán nemzetsége első királyának tekintette, hanem követendő példaképnek is. Szentté avatásának egyetemes elismertetése érdekében újból megíratta életrajzát, rendeleteit és adományait szentnek és sérthetetlennek tartotta, törvényeihez a sajátját úgy mérte, mint alaphoz a felépítményt, egyik fiát Istvánra keresztelte, s Szent István utódai közül elsőként melléje, a fehérvári bazilikába temettette magát.”¹⁰⁴ Könyves Kálmán — ahogy az az Alberik klérikus által írt törvénykönyv előszavából is kiderül — István törvényeit átvizsgálta.¹⁰⁵ Nem lehetetlen, hogy a művelt, írástudó, kánonjogban is jártas király talán még püspök korából ismerhette István azon törvényeit, amelynek az első változathoz kimaradtak, így elrendelhetette első királyunk törvénykönyvébe nem foglalt határozatainak összegyűjtését, dekrétumának újraszzerkesztését, amelyet a kényelmes másoló-szerkesztő az ismert módon, és a teljességre törekvés nélkül oldott meg. (Sawiczki szerint ez a változat készült I. András korában.¹⁰⁶)

Az „A” változat nemcsak a hiányzó hat kapitulumban, illetve a többletként jelentkező két fejezetben különbözik a „B₁”-től, hanem egy-egy mondat, félmondat, helyenként többet, helyenként kevesebbet tartalmaz,¹⁰⁷ nem beszélve az egy-egy szavas eltérésekről, a szöveg értelmét hol zavaró, hol nem zavaró szórendi különbségekről. Érdekes a kapitulumok címeinek összehasonlítása is. Az Admonti kódexben a fejezetcímek az első törvénykönyvben a Prefatióval együtt hét esetben;¹⁰⁸ a második

¹⁰¹ SAWICZKI: i. m. 423—425.

¹⁰² ZÁVODSZKY: i. m. 153.

¹⁰³ Lásd fentebb 99. jegyz.

¹⁰⁴ GYÖRFFY: István király, 359.

¹⁰⁵ „... regni principibus congregatis, tocius senatus consultu prefati regis sancte memorie Stephani legalem textum recensuit, ...” (ZÁVODSZKY: i. m. 183.)

¹⁰⁶ SAWICZKI: i. m. 425.

¹⁰⁷ Csak az Admontiban: Az I. 14. kapitulumon belül az „Item de homicidiis” címmel szereplő; a II. 2. fejezetben a már idézett (lásd 102. jegyz.) mondat. Az I. 1. utolsó mondata „amputa vel”, az I. 19. kapitulum utolsó mondata „ac cesura capillorum”, a II. 14. első mondata „falsum testimonium” kifejezéssel bővül.

Az Admontiból hiányzik: Az I. 1. kapitulum „Quocirca decipitur quisquis plus in propriis, quam in dominicis rebus gloriatur” mondata; az I. 28. kapitulum „... ne cum alienis fornicentur ancillis. Si quis autem improvidus hanc cautionem transgrediens, ...” tagmondataiból az Admontiban mindössze a „Quisquis transgrediens, ...” szavak szerepelnek. Az Admonti I. 12. utolsó mondatát a többi kézirat megtoldotta az „... et divina iudicia nobis sint incognita” tagmondatával.

¹⁰⁸ Az Admonti kódex Prefatio-ja, I. 1., 2., 22/b, 23., 24., 26/b kapitulumai. (ZÁVODSZKY: i. m. 141—143., 148—149.)

dekrétum mindössze 15 kapitulumja közül pedig egy fejezet (II. 13.)¹⁰⁹ kivételével minden esetben eltérnek a „B₁” kéziratának kapitulumcímeitől,¹¹⁰ sőt az eltérő című 14 kapitulumból tizenkettőnek egészen más a címmegfogalmazása.¹¹¹

A „B₁” és „B₂” változat között ilyen nagyfokú különbségek nincsenek. A két változat szövegtartománya azonos, az eltérések nem jelentősek: mindössze egy kapitulum esetében sorrendi különbség;¹¹² szórendi eltérések, melyek a szöveg értelmét nem zavarják; leggyakoribb az első dekrétum kapitulumcímeinek esetenként hosszabb, esetenként egészen más, mindkét változattól eltérő megfogalmazása. Rendkívül érdekes viszont, hogy az ún. második dekrétum kapitulumcímeiben a „B₁” és „B₂” változat vonatkozásában — ellentétben az „A”-val — eltérés nincs.

A háromféle változatot összehasonlítva megállapítható, hogy a „B₁” kéziratai — különösen a legkorábbi, a Budai János-féle kéziratban megőrződött (noha csak kissé pontatlanul másolatát ismerjük) — közelebb áll az admontihoz, mint a „B₂”.

A fentiekből következik, hogy a „B₂” változat vagy a „B₁”-gyel egy időben keletkezett úgy, hogy a közös forrásról másoló egyéni stílusát is érvényre juttatta, vagy — és ez látszik valószínűbbnek — később, és másolása alapjául a „B₁” változat valamelyik kézírata szolgált. Nagyon érdekes az 50. kapitulum utolsó mondatában¹¹³ a másoló elírása. A „B₁” változat kézírataiban: „Item, si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit” szerepel, amely a „B₂” változat kódexeiben „Si servus seniore, vel serviens suum comitem interfecerit”-re módosul. Tehát a „B₁” változatban szereplő „miles” helyett a „B₂” minden egyes kéziratában „serviens” olvasható.

A „miles” az István-kori társadalom középrétegét alkotta. A törvényekből kiderül, hogy milesei voltak a királynak, a várispánoknak, a magánföldesuraknak, sőt — ahogy az István nevében fogalmazott, de csak a 11. század második felében készült pécsváradi apátság birtokösszeírásából¹¹⁴ kiderül — éltek milesek az egyházi birtokon is. A 11. század második felétől a „miles” mellett a középréteg jelölésére megjelenik a „minister” elnevezés. Noha volt a szónak egy tágabb jelentése is, amely a 12. század elején kiterjedt a társadalom szolgáló rétegeire a legnagyobbtól a legkisebbig. A „minister” szóval azonos jelentéssel, azzal körülbelül egy időben megjelenik a „serviens” szó is.¹¹⁵ Forrásainkban találkozunk vele.¹¹⁶ Ahogy arra Gerics József már rámutatott, a serviensek helyzete tarka képet mutat, ekkor még a krónikán belül sem mutatkoznak egységes csoport vagy réteg tagjainak, és egyik esetben sem királyi servienseknek nevezik őket.¹¹⁷ Bolla Ilona szerint a királyi serviens elnevezés okleveleinkben az 1210-es évektől jelenik meg¹¹⁸ a 11. század eleji „milesekhez” hasonlóan a társadalom középrétegének, illetve az uralkodó osztály alsó rétegének

¹⁰⁹ ZÁVODSZKY: i. m. 155.

¹¹⁰ Uo. 153—156.

¹¹¹ Az Admonti kódex II. 6., 7. kapitulumai kivételével (ZÁVODSZKY: uo.)

¹¹² Lásd fentebb 14. jegyz.

¹¹³ Lásd fentebb 27. jegyz.

¹¹⁴ Kiadása: Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Bp., 1885—1891. I/4. 574—580.

¹¹⁵ Vö. GYÖRFFY: István király, 468—469., 473—474.

¹¹⁶ István nagyobb legendájában (lásd 73. jegyz.); az első esztergomi zsinat 69. kapitulumában (ZÁVODSZKY: i. m. 205.), amely csak a 12. századi Pray-kódexben található. Az első esztergomi zsinat kapitulumait tartalmazza ugyan a Thuróczi-kódex is, de a 69—72. kapitulumok hiányoznak belőle; az 1113-ra datálható Zobori oklevélben (kiadva: SZENTPÉTERY: Regesták, 46. sz., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Kálmán király oklevelei, Bp., 1892., 44.). Vö. VÁCZY PÉTER: A királyi serviensek és a patriomonális királyság, Századok, 1927—28., 23. old. 1—2. jegyz.

¹¹⁷ GERICS JÓZSEF: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái, Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat: 22., Bp., 1961., 44.

¹¹⁸ BOLLA: i. m. 63.

jelölésére. Szerinte a királyi serviens kifejezés nem állandósult, néhány évtizedig volt csak használatban, és még a 13. század utolsó harmadában átadta helyét és szerepét a „nobilisnak”.¹¹⁹ Noha tisztában vagyunk vele, hogy a „serviens” és „servientes regis” nem azonos fogalmak, a másoló elírása — véleményünk szerint — egyrészt arra utal, hogy a servienseket azonosaknak tarthatta az István-kori milesekkel, másrészt a „serviens” elnevezés a társadalom középrétegének jelölésére annyira általános lehetett, hogy az egyébként pontosan másoló scriptor automatikusan elírhatta. Megjegyeznénk még, hogy máshol ilyenfajta elírással nem találkozunk István törvényeiben.

A fentiek alapján tehát nagy valószínűséggel tehetjük a „B₂” változat keletkezési idejét a 13. század elejére.

Kézirateink tanúsítják, hogy mindkét változat élt még a 16. században is. A „B₁” változat általunk ismert legrégebbi kézirata a Budai János-féle 1406-ból; a legfiatalabb a Besztercebányai a 16. század legvégéről. A „B₂” változat esetében a legrégebbi a Kollár-kódex a 16. század legelejéről; a legfiatalabb a 16. század végi Festetics-kódex.

Összegezve: véleményünk szerint az „A”, vagyis az Admonti változat első dekrétuma I. István, második dekrétumának szerkesztése feltehetően I. András korában készülhetett, és még I. László uralkodása előtt kikerülhetett az országból egyik példánya, amelynek alapján a stájerországi kolostorban a 12. században elkészíthették a nálunk Admonti kódex néven ismert kéziratot. A 11. század végén, 12. század elején kerülhetett sor az „A” változat egy másik példányának felhasználásával a 6 kapitulummal többlet tartalmazó „B₁” megszerkesztésére, majd a 13. század elején a „B₁” valamelyik kézirata alapján készülhetett a „B₂” változat. Az „A” változat, hiányos volta és feltehetően kicsi példányszáma miatt, nem maradt fenn, így a teljesebb „B₁” és „B₂” változatok képviselheték Magyarországon a „hivatalos” István-fele dekrétumokat a hat kapitulummal kevesebbet tartalmazó, elszigetelt Admonti kódexszel szemben.

¹¹⁹ Uo. 68., 70.

RÉFLEXIONS SUR LES ARTICLES QUI MANQUENT
DANS LE CODEX D'ADMONT

Dans cette étude, l'auteur s'occupe de l'ensemble des problèmes de la législation d'Étienne 1er (dit saint) d'après neuf manuscrits. Il cherche une réponse à la question suivante: pourquoi les six chapitres joints au nom d'Étienne 1er manquent-ils dans le codex d'Admont, le plus ancien dépositaire, datant du XIIe siècle, tandis qu'ils se trouvent plus tard dans les codex Budai János et Thuróczy du XVe siècle — dont le premier n'est connu qu'après une copie du XVIIIe siècle —, ainsi que dans les manuscrits Kollár, Ilosvay, Nádasdy, Festetics, de Debrecen, de Besztercebánya du XVIe siècle. Il s'agit des six chapitres suivants: De gladii vulneracione, De gladii evaginacione sine vulnere, De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De conspiracione regis et regni, De decimacione, De versucia comitum.

Après l'analyse respective des chapitres, il en arrive à la conclusion que deux sur six (De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De decimacione) datent démontrablement de l'époque d'Étienne, mais les autres lois ne peuvent pas être exclues de cette époque non plus. Il suppose que les divers chapitres aient été créés en des temps divers sous le long règne d'Étienne et la plupart de ces chapitres, par exemples les chapitres se trouvant dans le codex d'Admont ont été codifiés sous le règne d'Étienne 1er (le 1er décret du codex d'Admont) et sous le règne d'André 1er (1046—1060) le 2e décret du codex d'Admont. Et la composition ainsi formée aurait pu arriver à Admont déjà au XIe siècle et on en a fait une copie au monastère mentionné, au XIIe siècle. Pour justifier ses hypothèses, l'auteur mentionne les relations démontrables de la cour royale hongroise avec Admont et le fait que notre manuscrit du XIIe siècle ne contient pas les lois de nos rois Ladislas et Coloman (1077—1095, 1095—1116). Si le manuscrit s'était écrit en Hongrie, il aurait probablement contenu les lois ci-dessus.

L'auteur dit que le codex d'Admont, indépendamment des chapitres qui manquent, a gardé la seule version isolée des lois de notre premier roi, version qui sera introuvable plus tard même en manuscrit. Selon l'auteur, la deuxième rédaction avec les six chapitres mentionnés aurait pu s'écrire plus tard, autour de la canonisation du roi Étienne (1083), ou plutôt sous le règne du roi Coloman, utilisant la première composition; la troisième rédaction s'est écrite d'après la deuxième, avec des modifications minimales en même temps que la deuxième, ou plutôt au début du XIIIe siècle. Selon les manuscrits qui nous sont parvenus, ces deux dernières versions auraient pu représenter les décrets officiels d'Étienne répandus en Hongrie.

Моника Яноши

РАЗМЫШЛЕНИЯ О НЕДОСТОЮЩИХ СТАТЬЯХ АДМОНТСКОГО КОДЕКСА

Автор статьи занимается проблематикой законодательства Иштвана I. (святого) (997—1038) на основании девяти рукописей. Автор пытается найти ответ на тот вопрос, чем объясняется отсутствие в Адмонтском кодексе XII. века, явившемся самым древним хранителем декретов нашего первого короля, глав связанных с именем Иштвана (De gladii vulneracione, De gladii evaginacione sine vulnere, De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De conspiracione regis et regni, De decimacione, De versucia comitum) которые неются в позднейших кодексах (в кодексах XV. века: Турочи и Яноша Будаи -последний имеется в нашем распоряжении только в форме копии XVIII. века, и также в рукописях XVI. века: Коллар, Илошвай, Надашди, Дебрецени, Фештетич, Бестерцебанаи). Присанализировав отдельные главы, автор пришёл к выводу, что две из шести) De testimonio servorum regali curie vel civitati prepositorum, De decimacione достоверно восходят ко времени Иштвана. Что касается остальных законов, то не исключимо, что они тоже относятся ко времени

нашего первого короля. Автор предполагает, что разные главы появились в разное время, в период долгого правления Иштвана, и большинство из них, а именно главы, имеющиеся в Адмонтском кодексе могли быть кодифицированы во время правления Иштвана I. (например I. декрет Адмонтского к.), или при Андраше I. (1046—1060) (II. декрет Адмонтского к.). Возникшие таким образом тексты могли попасть ещё в XI-ом веке в Адмонт, и в этом монастыре с них сделали копии в XII-ом веке. Это предположение автора подтверждается тем, что достоверно установлено наличие связей между королевским двором и Адмонтом, а также тем фактом, что рукопись XII. в. не содержит законов венгерских королей Ласло и Кальмана (1077—1095, 1095—1116), хотя, если бы рукопись была сделана в Венгрии, она по всей вероятности должна была содержать и эти законы; кроме того, независимо от отсутствия названных глав, Адмонтский кодекс является обособленным в том смысле, что в нём законы нашего первого короля сохранились в таком варианте, в котором в позднейших рукописях нигде не встречаются. По мнению автора, вторая редакция расширенная вышеупомянутыми шестью главами могла появиться на основе первой редакции во время канонизации короля Иштвана (1083), или, что более вероятно, во время правления короля Кальмана. Третья редакция появилась, несомненно, на основе второй, с внесением минимальных изменений, или одновременно с ней, или, что более вероятно, в начале XIII. века. На основе дошедших до нас рукописей можно доказать, что последние два варианта распространились в Венгрии, как официальные декреты Иштвана.

MAGYARORSZÁG IDRĪSĪ FÖLDRAJZI MŰVÉBEN (1154)

Az arab földrajzi írók között kiemelkedő helyet foglal el a XII. században élt Abū 'Abdallāh Muḥammad al-Idrīsī, akit a Muḥammad próféta családjára visszavezethető előkelő származása miatt az al-Šarīf melléknévvel is szoktak melíteni.

Idrīsī életéről nem sok adattal rendelkezünk. Az arab életrajzírók hallgatnak róla, amit többen — például Quatremère és Pons Boigues¹ — azzal magyaráznak, hogy a kereszties háborúk és a Reconquista idején a szicíliai keresztyén udvarban élő és az ottani uralkodót dicsérő geográfust honfitársai egyfajta hitelhagyottnak tekintették. Származásáról ismert, hogy egyik dédapja a ḥammūdi dinasztia tagjaként II. Idrīs néven a XI. század derekán Málaga uralkodója volt. Halála után két évvel azonban a granadai mór királyság anektálja Málagát, a bukott dinasztia tagjait száműzi, s ekkor kerül a család Észak-Afrikába. Idrīsī pontos születési évét nem ismerjük, de az életművét jól ismerő több kutató szerint 1100-ban születhetett Ceutában. Tanulmányait Kordovában végezte. Sokat utazhatott Spanyolországban és Észak-Afrikában, és talán az arab Keleten is megfordult.² Nem tudni pontosan, hogy mikor érkezik Palermóba, s halálának évszáma is bizonytalan, feltehetőleg 1165-ben távozik az élők sorából.

Idrīsī szicíliai tartózkodása idején a normann uralom zenitjén állott s ez a körülmény jelentős mértékben megkönnyítette a mór geográfus kompilációs munkáját. A normann II. Roger uralma alatt a keresztyén és a mohamedán civilizáció találkozott egymással a békés koegzisztencia és a vallási türelem jegyében, ellentétben a Közél-Keleten folyó kereszties háborúk és a spanyolországi Reconquista véres eseményeivel. Szicília egyben az akkori világkereskedelem egyik fontos központja, ahol naponta fordulnak meg hajók a szélrózsa minden irányából. A kereszties háborúk miatt állandó a Szentföldre induló lotaringiai, normann, spanyol, francia, német és skandináv lovagok hosszabb-rövidebb látogatása. A bizánci és az arab kapcsolat pedig — már csak a sziget lakosságában jelenlevő erős arab és görög elem révén is — ugyancsak jelentős.

Ilyen adottságok közepette, a Palermóban megforduló idegen utazók elbeszéléseit és a helyben meglévő tapasztalatokat és adatokat összegyűjtve alakult ki az az ismerethalmaz, amelyet II. Roger aktív közreműködésével Idrīsī a korábbi földrajzi írók hagyományait folytatva a ptolemaioszi klíma-rendszer kereteibe illeszt be.³

Idrīsī és II. Roger tizenöt éves gyűjtőmunkájuk eredményét időálló formában akarták az utókorra hagyni, s ezért a világtérképet egy kb. 3,5 x 1,5 m nagyságú ezüst-

¹ F. PONS BOIGUES, *Los historiadores y geógrafos arábigo-españoles, 800—1450 A. D.*, Madrid 1898. p. 232.

² F. PONS BOIGUES, *op. laud.*, p. 232., *K. Miller*, *Mappae arabicae I/2*, Stuttgart 1926. p. 36.

³ Vö. magának Idrīsī-nek a műhöz írt előszavát, *P.-A. Jaubert* francia fordításában, *La Géographie d'Édrisi*, Paris 1836. p. XIV.

lapra vették.⁴ Ez a maga nemében páratlan művészi és geográfiai teljesítmény azonban szomorú sorsra jutott. Roger halála után hat évvel, 1160-ban, utóda, a nép által csak „Gonosznak” (lu Malu) nevezett I. Vilmos alatt kitört felkelés során a palotába benyomuló csőcselék a térképtáblát összetörte és széthordta.⁵

Az ezüsttábla-térképhez készítette Idrisi nagy leíró művét, amelynek a *Kitāb nuzhat al-muštak fi ħtirāk al-āfāk* (A horizontok bebarangolása után vágyó mulatságának könyve) címet adta. Minthogy a mű létrejöttében alapvető szerepe volt II. Roger-nak, az arabok gyakran csak a rövidebb *Kitāb Ruġār* vagy *al-Kitāb al-ruġārī* (Roger könyve) néven említik. Ez a munka számos kéziratban maradt fenn, közülük is a legteljesebb és legszebb a párizsi Bibliothèque Nationale-ban található. Ehhez 69 térképlap is tartozik, amely összerakva az Idrisi által rajzolt nagy világtérképet adja ki. K. Miller⁶ valószínűnek tartja, hogy ez eredeti Idrisi-példány volt, amely II. Roger számára készült volna.⁷

A görög geográfusok közül kétségtelenül Ptolemaiosz munkái örvendtek a legnagyobb népszerűségnek az arabok körében. Több művét fordították le és használták.⁸ A tőle átvett klíma-rendszer — bár már átvételekor mintegy fél évezreddel korábbi korszak tudományának felelt meg — rendkívül hosszú életűnek bizonyult. Az 1154-ben elkészült Idrisi-mű keretét is ez adja, a szerző ebbe igyekszik beilleszteni mindazt az ismeretet és adatot, amely a palermói udvarban rendelkezésére állott.

Idrisi adatgyűjtő és rendszerező munkája, a világtérkép és a hozzá készített leíró magyarázat kétségtelenül az arab és egyúttal az egész középkori geográfia csúcspontját jelenti. Világtérképe a nyugati kartográfiára is maradandó hatást gyakorolt, elsősorban a katalán térképíráásra.⁹

Idrisi munkájának hosszú ideig nem volt kritikai kiadása, bár a mű egyes részleteiből számos kiadás, fordítás és tanulmány jelent meg. Az 1960-as évektől nemzetközi tudóskollektíva látott a szövegkiadás előkészítéséhez a római Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente és a nápolyi Instituto Universitario Orientale védnöksége alatt, s munkájuk eredményeként nemrégiben elkészült a teljes szöveg kritikai kiadása.¹⁰

A Magyarországra vonatkozó rész fordításánál ezt a kiadást vettük alapul, valamint T. Lewicki alapvető munkáját.¹¹

Idrisi művében Magyarország leírása a hatodik klímában található, a második és harmadik részben. Fordításunkban a földrajzi neveket nem vokalizáltuk, a magánhangzók helyét pontok jelölik, azzal a megjegyzéssel, hogy az adott magánhangzó helyét természetesen zéró fonéma is elfoglalhatja (zárt szótag, diftongus vagy hosszú magánhangzó esete). Az adott földrajzi név végleges, pontos olvasata így nyitva marad, mellette azonban zárójelben megadtuk a névalak magyar megfelelőjét. Fontos megjegyeznünk — esetleges téves olvasatok elkerülése végett —, hogy a nevek végén oly gyakran előforduló h olvasata szinte soha nem (h), hanem lévén szó az arab -at/a morféma analógiájáról, többnyire -a, illetve ritkább esetben -o vagy -ó.

⁴ K. MILLER, op. laud. I/2, p. 39.

⁵ PALOMES, La storia di li Nurmanni in Sicilia, Palermo 1882. II, 179.

⁶ K. MILLER, op. laud. I/2, 44.

⁷ Ezt az állítást kevésbé tartja valószínűnek T. Lewicki, Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera”, I, Kraków 1945. p. 87.

⁸ Encyclopédie de l’Islam, nouv. éd., II, 592.

⁹ K. MILLER, op. laud., I/2, p. 51.

¹⁰ Opus geographicum sive Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare studeant, consilio et auctoritate E. CERULLI, F. GABRIELI, G. LEVI DELLA VIDA, L. PETECH, G. TUCCI una cum aliis ediderunt A. Bombaci, U. Rizzitano, R. Rubinacci, L. Veccia Vaglieri, Napoli-Roma, 1978.

¹¹ T. LEWICKI, Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera”, I, Kraków 1945. II, Warszawa 1954.

A tartalmat illetően pedig előre kell bocsátanunk, hogy Idrisi a Dunántúl északi részét és a Duna-kanyart, valamint részben Észak-Magyarországot tévesen B.wam. y.h-hoz, azaz Csehországhoz sorolja, ami mögött nyilván kompilátori félreértést kell keresnünk.

A hatodik klímának ez a második része tartalmazza Franciaországot, Normandiát, Flandriát, Hainaut-t, Lotharingiát, Brie-t, Burgundia frank és német részét, Bajorországot, Karinthiát (= Karinthia és Pannonia), Louvain vidékét, Fríz-országot, Szászország egy részét, valamint Anglia szigetének egy részét.

(*Opus geographicum, 861. lap, 1—5. sor.*)

Ĝ.r.māy.š.h (= Krems) városától W.yān.h (= Bécs)-ig kelet felé hatvan mérföld az út. Ez B.wām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) földjén van, amelyet „b”-vel B.wāb.y.h-nak is mondanak. B.wām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) hosszú és széles ország, művelt földjei egymást érik. Sok városa van és mindenféle gazdagsággal bír. Jelentősebb városai Ĝ.y.k. l.b.w.k.h (= Nikolsburg ?), Š.b.r.w.n.h (= Sopron), W.yān.h (= Bécs), Māš.w, amelyet Bāš.w (= Vác)-nak is mondanak, továbbá ’k.rāk.ṭ.h (= ?) és ’s.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városa. Ezek a városok valamennyien a német fennhatósága alatt állnak és neki engedelmességek. Ő szedi tőlük az adót, védelmezi őket, felügyel királyaikra, rendeleteket hozva. Tetszése szerint nevezi ki vagy teszi le őket, azt teszi (velük), amit jónak lát. Parancsát senki nem ellenzi, hatalmával senki sem tud dacolni.

B.wām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) leghíresebb városa ’s.t.r.k.w.n.h (= Esztergom). Ez B.wām.y.h fő városa, ennek a legnagyobb a kiterjedése, a legtöbb épülettel, a legtöbb lakossal és a legáltalánosabb jóléttel bír. Itt van a királyi palota és Bām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) királyainak kormányzóhelye. ’s.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városától, amelyet gayn-nal ’s.t.r.ḡ.w.n.h-nak is mondanak, Ĝ.y.k. l.b.w.k.h (= Nikolsburg?) városáig északnyugat felé nyolcvan mérföld a távolság.

Ĝ.y.k. l.b.w.k.h (= Nikolsburg?) városa szép, mindenféle haszonnal és kereskedők piacaival bíró város. Vidékén egymást érik a művelt földek. Bőséges vizekkel és gyümölcsökkel rendelkezik, termékenysége állandó. Sok szőlője és gyümölcsöse van.

Ĝ.y.k. l.b.w.k.h (= Nikolsburg?) városától Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városáig hatvan mérföld az út, kelet felé. Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városától pedig ’s.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városáig, dél felé, nyolcvan mérföld.

Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városa pompás, nagy város, sok vízzel és kerttel, forgalmas piacokkal és utcákkal. Háza magasak, sétányai pompásak. Termékeny síkságon fekszik. Közte és a folyó között húsz mérföld van.

Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városától W.yān.h (= Bécs) városáig, dél felé, negyven mérföld van. W.yān.h (= Bécs)-től a már említett Ĝ.r.m.y.š.h (= Krems) városáig

Magyarország Idrisi térképén (1154) (ed. Bagdad, 1970)

ugyancsak negyven mérföld, nyugatnak. W.yān.h (= Bécs)-től 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városáig, déli irányban, ötven mérföld.

W.yān.h (= Bécs) a D.n.w (= Duna) folyótól keletre van, 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) is a folyótól keletre.

's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom)-tól keletre Bāṣ.w (= Vác)-ig negyven mérföld. Bāṣ.w (= Vác) nagy város, amelyről a maga helyén meg fogunk emlékezni.

Bāṣ.w (= Vác)-tól Š.b.r.w.n.h (= Sopron)-ig nyolcvan mérföld délkeletnek. Š.b.r.w.n.h (= Sopron)-tól 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom)-ig nyolcvan mérföld. 's.t.r.g.w.n.h (= Esztergom)-tól B.l.ġ.rāb.h (= Székesfehérvár) városáig harminc mérföld déli irányban. B.l.ġ.rāb.h (= Székesfehérvár) K.r.n.ṭār.h (= Karinthia és Pannonia) földjének egyik városa. K.r.n.ṭār.h földje pedig nyugat felől 'y.k.lāy.h (= Aquileia) földjével határos. Délről a velenceiek országa, keletről 'n.k.r.y.h (= Magyarország), északról pedig a már említett B.wām.y.h (= Csehország, de helyesen: Noricum keleti széle és Pannonia északi fele) országa határos vele. K.r.n.ṭār.h földje a D.n.w (= Duna) folyó és a D.r.w.h (= Dráva) völgye között fekszik. Jelentősebb helyei és fő városai B.z.wār.h (= Budavára), B.w.zān.h (= Pozsony), N.y.ṭ.r.m (= Nyitra), B.l.ġ.rāb.h (= Székesfehérvár), S.y.k.lāw (= Siklós) és B.w.z.h (= ?). Mindezek a városok a velenceiek országának szomszédságában vannak. Olykor szünni nem akaró, kemény háborúk vannak köztük. K.r.n.ṭār.h (= Karinthia és Pannonia) földjének a velenceiekkel szomszédos városai között van B.y.l.w (= Belovár) városa, amely a D.r.w.h (= Dráva) folyó déli partján van és B.w.z.h (= ?) városa is. Ez két egymáshoz közel álló város, kiterjedésében és nagyságában és abban a tekintetben is, hogy sok lakójuk van. E két városnak sok szántóföldje, veteménye és gabonája van. B.y.l.w (= Belovár) és B.w.z.h (= ?) között öt nap járóföld van kelet felé. B.w.z.h (= ?)-tól S.y.k.lāw (= Siklós) városáig pedig három nap.

S.y.k.lāw (= Siklós) városa a folyó partján van, annak déli oldalán. Ez nagy és szép város, épületekkel, piacokkal és mindenféle gazdagsággal. Hegyeiben páratlanul jó vasérc található. Ennek minőségét semmilyen más vas nem éri el, sem a vágóképeség, sem az alakíthatóság tekintetében.

B.w.z.h (= ?) városától Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városáig észak felé háromnapos út van. B.w.z.h (= ?) városától Ğ.y.k.l.b.w.k.h (= Nikolsburg?) városáig ugyancsak három nap északnyugat felé. Ğ.y.k.l.b.w.k.h (= Nikolsburg?)-tól Š.b.r.w.n.h (= Sopron)-ig pedig hatvan mérföld. Š.b.r.w.n.h (= Sopron) városától 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városáig nyolcvan mérföld.

(Opus geographicum, 876. lap, 15. sor — 879. lap, 4. sor)

(VI. KLÍMA, III. RÉSZ)

A hatodik klíma harmadik részében található B.'ām. y. h (= Csehország, de helyesen: a Noricum keleti széle és Észak-Magyarország) országa, valamint 'n.k.r.y.h (= Magyarország), B.l.w.n.y.h (= Lengyelország), Š.ṣ.w.n.y.h (= Szászország) és R.mān.y.h (= Bizánc dunamenti tartományai) országai.

Ami B.'ām.y.h országát illeti, híres városai között van Bāš.w (= Vác), 'k.rāh (= Eger), 'b.y.h (= Bécs?) és B.ṭ.š (= Pécs?).

K.r.n.ṭār.h (= Karinthia és Pannonia) városai közül itt van S.y.k.lāw.š (= Siklós), B.d.wār.h (= Budavára), B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár), 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom), Š.b.r.w.n.h (= Sopron), Ğ.r.mās.y.h (= Krems), T.y.t.l.w.s (= Titel), N.y.ṭ.r.m (= Nyitra), 'f.r.n.k.b.y.l.h (= Franca villa, Nagytolnai) és 'r.y.n.y.h (= Győr?).

'n.k.r.y.h (= Magyarország) városaiból itt található H.n.k.b.r (= Ungvár), Š.n.t (= Csanád), B.k.š.y.n (= Bács), Ğ.r.n.ġ.rāt.h (= Csongrád), Kāw.n.war (= Kevevár), B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád), 'f.r.n.y.s.fā (Barancs, Branicevo), T.n.y.s.b.r (= Temesvár) és Wāl.b.h (= Gyulafehérvár).

Š.s.w.n.y.h (= Szászország) városai közül itt van H.r.b.r.d (= Erfurt?), W.d.n.b.r.k.h (= Osnabrück), N.y.w.n.b.r.k (= Nienburg), Hāl.h (= Halle) és M.š.l.h (= Mesn?, Meissen?)

B.l.w.n.y.h (= Lengyelország) városai közül erre a részre esik Zam.t.k (= Santok), 'k.rāk.l (= Krakó), Ğ.nār.y.h (= Gniezno), T.y.š.lāb.h (= Boroszló) és S.r.m.l.y (Przemysl).

Most pedig elmondjuk híréket, Isten hatalmával, ahogyan korábban is tettük. Ezek szerint B.lāh (= Villach) városa K.r.n.ṭār.h (= Karinthia) földjén, a D.r.w.h (= Dráva) folyó mentén található. Szép város, számos birtoka és nagy földjei vannak, bőséges vizekkel és folyókkal. Korábban már említést tettünk arról, hogy ezt megelőzően milyen volt.

Innen B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár) városáig észak felé hetven mérföld van. B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár) városa az említett folyótól távolabbra esik. E város maga szép, pompás, sok épülettel, erős fallal. Népes vásárokat, ipart, pezsgő kereskedelmet és számos intézményt találni benne. Földjei jók, sok gabonát és cirkot adnak.

B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár) városától B.w.zān.h (= Pozsony) városáig a D.n.w (= Duna) folyón, harmincöt mérföld a távolság. Ez közepes város, számos épülettel, sok lakóval. Benne konszolidált állapotok, működő intézmények vannak, egymást érik az épületek.

B.w.zān.h (= Pozsony) városától B.d.wār.h (= Budavára) városa hatvan mérföld. B.d.wār.h (= Budavára) a D.n.w (= Duna) folyó partján található. B.w.zān.h (= Pozsony) és B.d.wār.h (= Budavára) között szakad a D.r.w.h (= Rába) folyó a D.n.w (= Duna) folyóba. B.w.zān.h (= Pozsony) K.r.n.ṭār.h (= Karinthia és Pannonia) legutolsó városa.

B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár) városától 's.t.r.k.w.n.h (= Esztergom) városa harminc mérföld. Az előbb említett B.d.wār.h (= Budavára) városától N.y.ṭ.r.m (= Nyitra) városa hetven mérföld északi irányban. B.w.šān.h (= Pozsony) városától N.y.ṭ.r.m (= Nyitra)-ig pedig hetven mérföld van északkeleti irányban. A D.n.w (= Duna) folyó ugyanis B.w.šān.h (= Pozsony) városától délnek halad, majd folyása kelet felé B.d.wār.h (= Budavára) városáig kiegyenesedik és azt északról érinti.

N.y.ṭ.r.m (= Nyitra) népes, civilizált város, sok földdel. Egy síkságon helyezke-

dik el, amelyet folyóvizek öntöznek. Virágzó gazdaságain az emberek kitűnően és teljes bőségben élnek. Szőlői és szépen művelt földjei vannak.

N.y.ṭ.r.m (= Nyitra) városától 'k.r.h (= Eger) városa negyven mérföldre van északra. 'k.r.h (= Eger) városa B.'ām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) országához tartozik.

B.'ām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) földjén két folyó ered. Ezek előbb nyugat felé tartanak, majd fokozatosan délnek fordulnak és B.w.zān.h (= Pozsony) közelében a D.n.w (= Duna) folyóba ömlenek. Ez a két folyó egy B.l-wāk (= Kárpátok)-nak nevezett hegyben ered. Ez a hegy B.'ām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) országát B.l.w.n.y.h (= Lengyelország)-tól választja el. A két folyó előbb külön folyik, majd egymással egyesül és a D.n.w (= Duna) folyóba ömlik, ahogy említettük.

E két folyó mentén van 'k.r.h (= Eger) és B.ṭ.š (= ?). B.ṭ.š kis város, de sok épülettel, földdel és faluval.

'k.r.h (= Eger)-től B.ṭ.š (= ?) városa negyven mérföld északkeletre. 'k.r (= Eger)-től keleti irányban nyolcvan mérföld 'r.y.n.y.h (= Győr?) városáig. Ez kicsiny, de sok épülete van.

'r.y.n.h (= Győr?)-től B.k.š.y.n (= Bács) városáig a D.n.w (= Duna) folyón déli irányban hatvan mérföld a távolság. B.k.š.y.n (= Bács) híres város, amelyet a többi nagyváros mellett tartanak számon. Itt piacok, kereskedések, iparosok és görög tudósok találhatóak. Gazdaságaik és művelt földjeik vannak. A búza pedig igen olcsó, mert bőségben van náluk.

B.k.š.y.n (= Bács) városától Kāw.n (= Keve) városáig hatvan mérföld van kelet felé. Kāw.n (= Keve) városa nagy, virágzó város a D.n.w (= Duna) folyón, piacokkal és kézműiparral. A már említett 'k.r.h (= Eger) városától Kāw.n (= Keve) városáig százhatvan mérföld a távolság.

'k.r.h (= Eger) városától az említett Bāš.w (= Vác) városáig délnyugati irányban nyolcvan mérföld a távolság. Bāš.w (= Vác) városa pedig B.'ām.y.h (= Csehország, helyesen: Magyarország) földjén van.

Bāš.w (= Vác)-tól M.š.s.l.h (= Mesn?, Meissen?) városáig, amelyet M.š.l.h-nak is mondanak, százötven mérföld az út. Szép város, sok kerttel és gyümölcsösökkel, nagy földekkel, amelyek egymást érik. Erős falai és forgalmas piacai vannak.

A korábban említett S.y.k.lāw.š (= Siklós) városától keleti irányban 'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa, Nagyolaszi) városáig nyolcvan mérföld.

'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa, Nagyolaszi) nagy és szép mezei város, lakói a források és kutak vizét isszák. Sok gazdagság, kellemes dolog és bőség található benne, lakóira azonban leginkább a nomád életmód jellemző.

'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa) városától északkeletre ötven mérföld van 'b.r.-n.d.s (= Barancs) városáig. 'b.r.-n.d.s civilizált város, piacai és sok épülete van. Egy hegy alatt, földmélyedésben helyezkedik el.

Innen a D.n.w (= Duna) folyón levő Kāw.n (= Keve) városáig hetven mérföld az út. Hasonlóan, 'b.r.-n.d.s (= Barancs) városától B.k.š.y.n (= Bács) városáig is

hetven mérföld van. B.k.ş.y.n (= Bács) városa Kāw.n (= Keve) városától nyugatra van. Kāw.n és B.k.ş.y.n két pompás város, sok lakossal, nagy ki- és bemenő forgalommal. 'n.k.r.y.h (= Magyarország) városai közül a legurbanizáltabbak, jól építettek, a legnagyobb gazdagsággal és a legtöbb majorsággal rendelkeznek.

Most visszatérve az előbbiekhöz, elmondhatjuk, hogy az említett B.d.wār.h (= Budavára) városától T.y.t.l.w.s (= Titel) városáig a folyó mentén, keleti irányban hetvenöt mérföld a távolság, T.y.t.l.w.s (= Titel) városától pedig B.k.ş.y.n (= Bács) városáig ugyancsak hetvenöt mérföld. T.y.t.l.w.s (= Titel) városa a folyó északi partján van. Sok lakója és jószágja van, lakói nagyon tehetősek, bőségben és gazdagságban élnek. Ennek az egész vidéknek a lakossága — ez alatt 'n.k.r.y.h (= Magyarország) országának lakóit értem — földművelő, állattartással és mezőgazdasággal foglalkozik, megművelt földekkel, falvakkal rendelkezik. 's.k.l.w.n.y.h (= Szklavónia) földjével határos.

's.k.l.w.n.y.h (= Szklavónia) legnagyobb részét most ebben az időben a velenceiek kerítették hatalmukba és ők uralkodnak fölötte. Nagyobb része ezelőtt 'n.k.r.y.h (= Magyarország) királyának hódolt, de elhódították tőle.

Folytatva azonban elmondhatjuk, hogy T.y.t.l.w.s (= Titel) városától déli irányban 'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa) városáig ...* mérföld távolság van. 'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa)-tól Kāw.n (= Keve) városáig száz mérföld, 'f.r.n.k b.y.l.h városától pedig délnyugati irányban 'k.w.l.y.h (= Aquileia) városáig, 's.k.l.w.n.y.h (= Szklavónia) földjén, hetven mérföld van, de azt is mondják, hogy 'k.w.l.y.h (= Aquileia) határos 's.k.l.w.n.y.h (= Szklavónia) földjével.

'k.w.l.y.h (= Aquileia)-tól S.y.k lāw.š (= Siklós) városáig ugyancsak hetven mérföld van. 'k.w.l.y.h (= Aquileia) 's.k.l.w.n.y.h (= Szklavónia) földjén van. Kiterjedt vidékei vannak, mindenféle természeti kincsekkel. Egy hegy lábánál helyezkedik el, a velenceiek támadásai ellen megerősítették.

'k.w.l.y.h (= Aquileia)-tól B.lāḥ (= Villach) városáig kilencven mérföld van, B.lāḥ városától B.l.ġ.rāt.h (= Székesfehérvár) városáig pedig hatvan mérföld. Hasonlóképpen, B.lāḥ (= Villach) városától 'f.r.y.zāk (= Friesach)-ig ötven mérföld. 'f.r.y.zāk (= Friesach)-tól R.n.ġ b.r.k (= Regensburg) városáig, amely Bāb.y.r (= Bajorország) földjén van, száz mérföld. 'f.r.y.zāk (= Friesach), B.lāḥ (= Villach) és 'k.w.l.y.h (= Aquileia) határos K.r.n.ṯār.h (= Karinthia és Pannonia) földjével.

'f.r.n.k b.y.l.h (= Franca villa) városától 'b.r.n.d.y.s (= Barancs)-ig ötven mérföld, 'b.r.n.d.y.s (= Barancs)-tól Bān.y.h (= ?) városáig, amely a L.y.n.h (= Lim?) folyón van, hetvenöt mérföld. Ez kicsiny, de városias település, erődítéssel, a folyó partján. Folyója Kāw.n (= Keve) városa és B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád) városa között torkollik.

Bān.y.h (= ?) városától azután 'b.lān.h (= Plana) városáig kilencven mérföld a távolság. Ez virágzó város.

'b.lān.h (= Plana)-tól R.b.n.h (= Ravnó) városáig százhusz mérföld. R.b.n.h

*A kéziratok szövege hiányos.

(= Ravnó) nagy és virágzó város. 'b.lān.h (= Plana)-tól azután dél felé Gān.l (= Konavlje?) városáig négy nap út. Ennek a városnak a velenceiek elfoglalták a földjét, és elpusztították. A város nagy folyó mentén fekszik, amely innét N.y.s.w (= Nis) városának tart. A két város között négy nap járőföld van, a folyón azonban csak két nap.

N.y.s.w (= Nis)-tól R.b.n.h (Ravnó) városáig ötven mérföld. Bān.y.h (= ?) városától B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád) városáig északi irányban ötnapi járőföld, Bān.y.h (= ?) városától Kāw.n (= Keve) városáig száz mérföld. Kāw.n (= Kevé)-tól B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád) városáig pedig hetven mérföld, ami jó kétnapi járőföldet jelent, a folyón azonban ennél kevesebbet.

B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád) virágzó város, sok emberrel és nagyszerű templomokkal.

Innen 'f.r.n.y.s.fā (= Barancs) városáig hetvenöt mérföld, a folyón pedig két nap, 'f.r.n.y.s.fā (= Barancs) nagy és virágzó város.

B.l.ġ.r.d.w.n (= Belgrád) városától R.b.n.h (= Ravnó) városáig százötven mérföld az út a sík vidéken keresztül, R.b.n.h (= Ravnó)-tól 'f.r.n.y.s.fā (= Barancs) városáig pedig jó kétnapi járás, de azt is mondják, hogy száz mérföld. Ez a város virágzó földek alkotta síkságon van. Nagy a be- és kimenő forgalma, olcsók az árai, örök gyümölcsösökkel, bőven folyó vizekkel és kiterjedt vidékkel rendelkezik. Állandó kereskedés folyik benne, gazdagsága mindenre kiterjed. M.k.d.w.n.y.h (= Szerbia?) városaihoz tartozik.

Innen N.y.s.w (= Nis) városáig ötven mérföld van. N.y.s.w is M.k.d.w.n.y.h (= Szerbia?) városai közé tartozik. M.k.d.w.n.y.h országának többi részét is le fogjuk írni a következő fejezetben, ha Isten segít és erőt ad. Folytatva tehát:

Kāw.n (= Keve) városától 'n.k.r.y.h (= Magyarország) földje felé az út északnak halad. 'n.k.r.y.h legnagyobb részt a Š.n.t (= Maros) és a T.y.s.yā (= Tisza) folyó mentén található. Ez a két folyó együtt ered a K.r.k.w hegyből (= Kárpátok), amely 'n.k.r.y.h (= Magyarország) országát B.l.w.n.y.h (= Lengyelország)-tól és a Maġūs földjétől (= Halics, Kúnok országa?) elválasztja. A két folyó együtt folyik nyugat felé. Ezután a forrásuktól nyolcnapi járőföldre találkoznak és egy folyóvá egyesülnek. Ez azután dél felé halad, és nyolcnapi járőföldre a D.n.w (= Duna) folyóba ömlik B.k.š.y.n (= Bács) városa és Kāw.n (= Keve) városa között.

Kāw.n (= Keve) városától Š.n.t (= Csanád)-ig négy nap az út, ez a város a folyótól nyugatra van. Virágzó, szép és civilizált város.

Innen a folyó mentén haladva Ğ.r.n.ġ.rāt.h (= Csongrád) városáig három nap járőföld. Ez nagy és virágzó város, vásárokkal és mindenféle gazdagsággal. Innen, ugyancsak a folyó mentén haladva, T.n.y.s.b.r (= Temesvár) városáig négy nap járőföld, azaz százhusz mérföld a távolság. T.n.y.s.b.r (= Temesvár) szép város, sok gazdagsággal, a T.y.s.yā (= Tisza) folyótól délre.

Ğ.r.n.ġ.rāt.h (= Csongrád) városától az ember Wāl.b.h (= Gyulafehérvár) városába is mehet, ez ötnapi járőföldre van. A városból kimenvén, a T.y.s.yā (= Tisza)-torkolatig jó napi járőföld. Majd a Š.n.t (= Maros?) folyó mentén négy nap

járóföldre kell felfelé haladni Wäl.b.h (= Gyulafehérvár) városáig. Ez önálló, virágzó város a Š.n.t (= Maros?) folyón, annak északi partján.

Wäl.b.h (= Gyulafehérvár) városától T.n.y.s.b.r (= Temesvár) városáig déli irányban jó négy napi járó föld van, művelt földek, gazdaságok és termékeny vidékek között. E négynapi járó föld a két folyó között vezet.

Wäl.b.h (= Gyulafehérvár) városától H.n.k.b.r (= Ungvár) városáig nyugat felé ötnapi járó föld van. H.n.k.b.r (= Ungvár) nagy és virágzó város, B.l.w.n.y.h (= Lengyelország) földjével határos.

(Opus geographicum, 882. lap. 1. sor — 889. lap, 11. sor.)

LA HONGRIE DANS LA GÉOGRAPHIE DESCRIPTIVE D'IDRĪSĪ (1154)

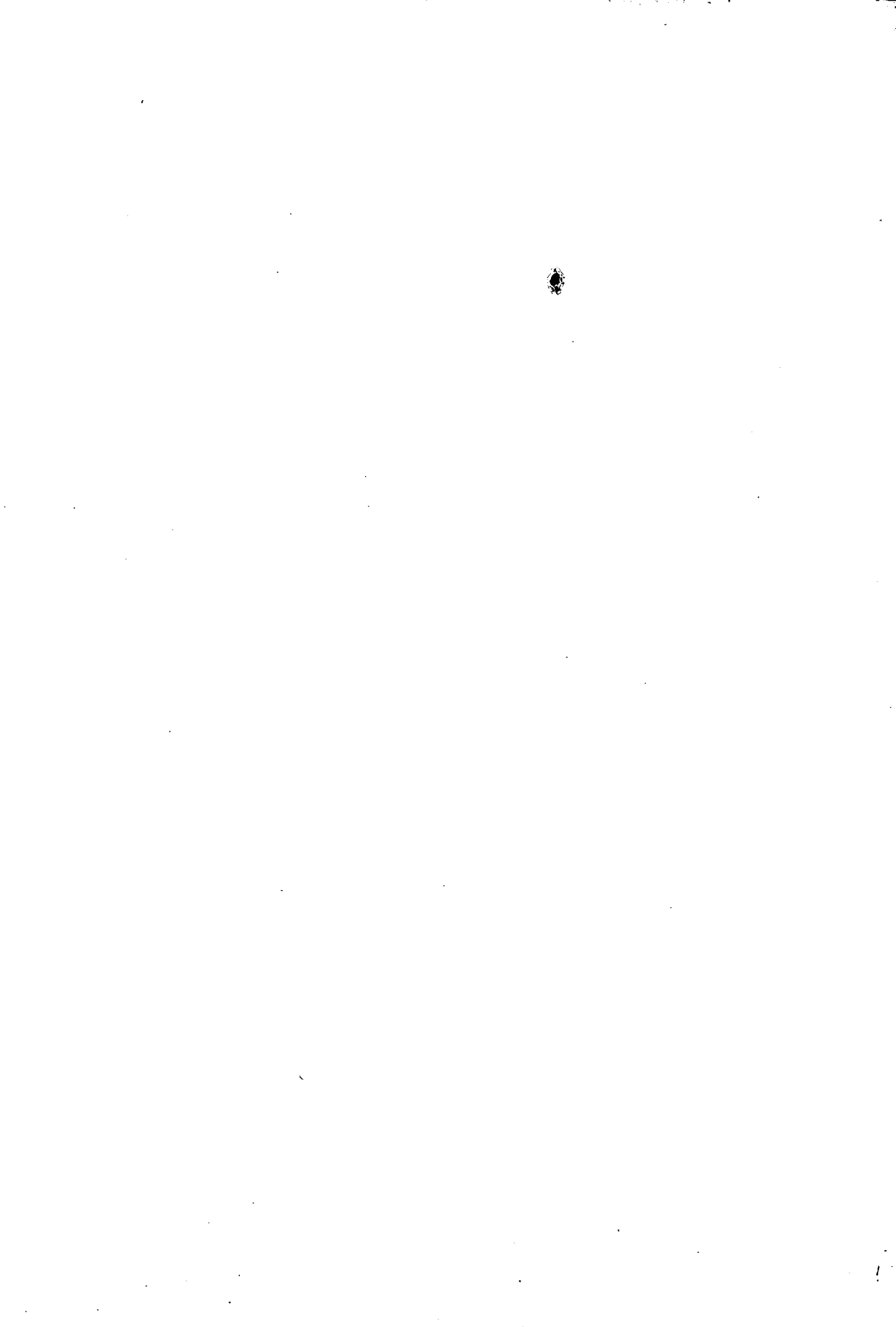
Parmi les descriptions de la Hongrie médiévale les sources de langue arabe ont une place particulièrement importante. C'est le savant géographe de haut linage, issu d'une famille princière de l'Espagne musulmane, Abū 'Abdallāh Muḥammad al-Idrīsī, qui, établi à la cour normande de Roger II de Sicile, nous offre des riches détails dans sa monumentale géographie descriptive intitulée Kitāb nuzhat al-muštāḡ fī ḥtirāḡ al-āfāk (1154), sur les principales villes de la Hongrie des Xe et XIe siècles, au long des itinéraires du pays, le tout ambienté dans un système de climats hérité de la tradition géographique grecque. La description idrīsienne n'a pas jusqu'ici eu une version hongroise basée sur l'édition critique et c'est précisément le but principal de l'auteur dans cet article d'en présenter une, à base de l'édition critique récemment publiée (Opus geographicum, ed. A. Bombaci, etc., Napoli — Roma, 1978), pour mettre à la disposition des chercheurs hongrois non arabisants une version facilement utilisable.

Иштван Эльтер

ВЕНГРИЯ В ТРУДЕ ПО ГЕОГРАФИИ ИДРИСИ (1154)

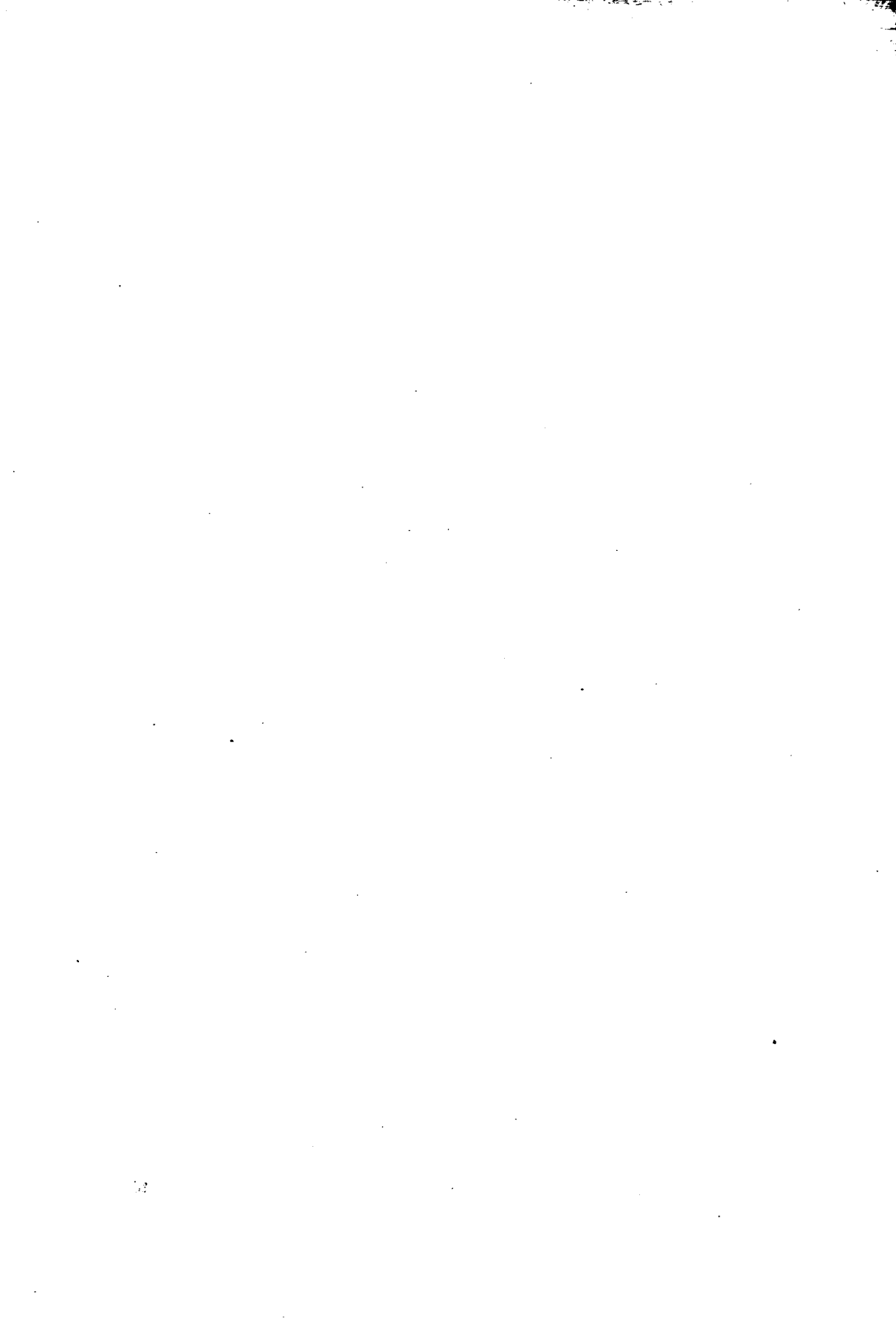
Среди описаний средневековой Венгрии важное место занимают источники на арабском языке. Среди них выделяется богатством деталей книга аль-Идриси, который был выходцем из мусульманской Испании и служил при дворе сицилийского короля Рожера II. В своей грандиозной описательной географической работе «Книга Рожера» (1154) аль-Идриси, в рамках климатической системы, заимствованной арабами у Птолемея, снабжает нас подробными данными о главнейших поселениях Венгрии X—XI в.в., расположенных на важнейших путях.

До сих пор не было венгерского перевода книги аль-Идриси, основанного на критическом издании. Поэтому автор поставил перед собой задачу, на основании недавно вышедшего критического издания книги аль-Идриси (Opus geographicum, ed. A. Bombaci, etc., Napoli — Roma, 1978.), сделать доступной для отечественных ученых в венгерском переводе ту часть книги, в которой содержится описание Венгрии.

TARTALOM

<i>Makk Ferenc: Kiknek az élén állott Levente? (Egy konsztantinoszi hely értelmezéséhez)</i>	3
<i>Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása</i>	11
<i>Szegfű László: Szent Gellért prédikációi</i>	19
<i>Tóth Sándor: Levente és András</i>	31
<i>Jánosi Monika: Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról</i>	37
<i>Elter István: Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154)</i>	53

Felelős kiadó a Bölcsészettudományi Kar dékánja
85—4573 Szegedi Nyomda. Felelős vezető Dobó József igazgató
A kézirat nyomdába érkezett 1984-ben, megjelent 1985-ben
425 példányban 6 A/5 ív terjedelemben, 1 képpel
Készült monószedéssel, íves magasnyomással
az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55
szabványok szerint
